УЖ

Український журнал

6 | 2011
ціна 30 Kč

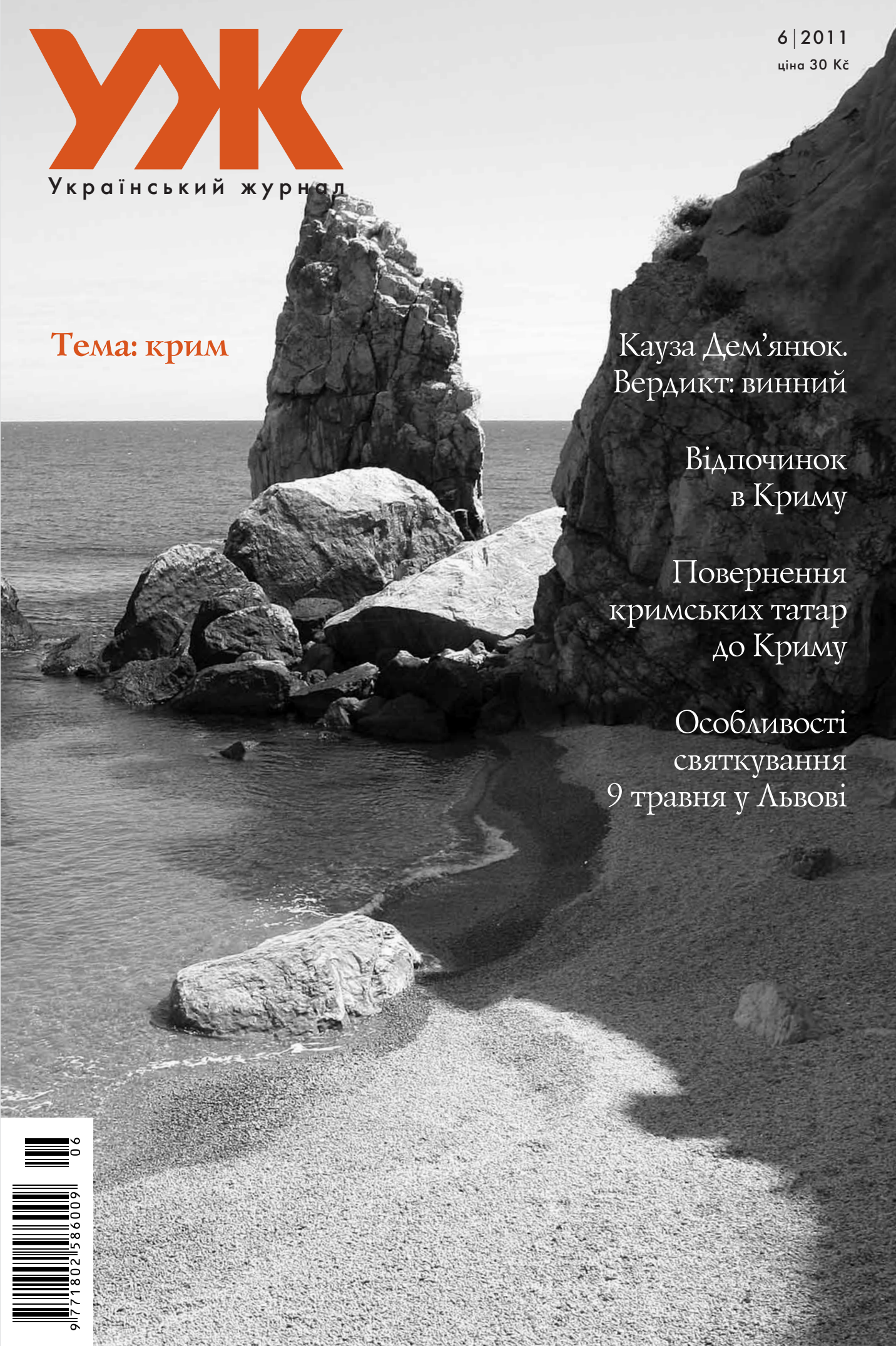

Тема: крим

Кауза Дем'янюк. Вердикт: винний

Відпочинок в Криму

Повернення кримських татар до Криму

Особливості святкування 9 травня у Львові

9 771802 586009 06

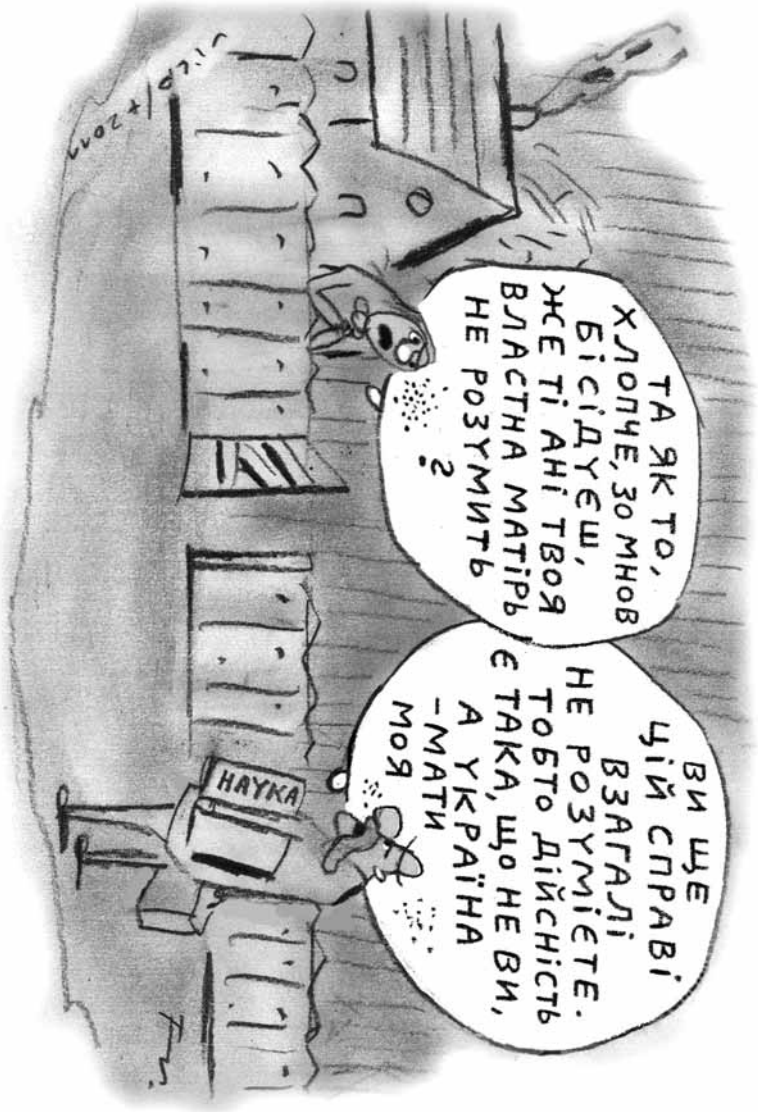

Автор: Федор Віцо, Пряшів, Словаччина

в нашому просторі

ЗМІСТ

Фото: Дмитро Антонюк

вдома на чужині

9 *Богдан Копчак*
Чесько-українські взаємини: око за око, зуб за зуб!

10 *Лубош Палата*
Східне крило НАТО – лише велике розчарування

11 *Алла Лазарева*
Занепад іміджмейкерства

12 *Станіслав Мотл*
Кауза Дем'янюк. Вердикт: винний

Чим мюнхенський процес з Іваном (Джоном) Дем'янюком був винятковим для історії? Це був, мабуть, останній такий суд.

гості

14 **Сергій Кулик: „Потрібно почати процес демілітаризації Криму"**

тема: крим

19 *Дмитро Антонюк*
Відпочинок в Криму

22 *Петро Андрусечко*
Крим суб'єктивно

23 *Дмитро Штибликов*
Загрози і виклики в регіоні

25 *Володимир Притула*
Крах міфу „Русский Крым"

27 *Андрій Нікіфоров*
В Криму немає „руского єдінства"

28 *Олексій Копитько*
Чорноморський флот: рік після Харкова

30 *Міхаїл Юрлов*
Севастополь – не тільки флот

32 *Юлія Тищенко*
Повернення кримських татар до Криму

Від початку повернення кримських татар на півострові народилося нове покоління дітей, які, на відміну від їхніх батьків, особисто не знали вигнання, проте сьогодні досі складно говорити про їх рівні можливості порівняно з іншими...

34 *Сергій Данилов*
На ісламському ринку Криму

з краю

36 *Богдан Бачинський*
Театр у Львові на замовлення Москви: головну роль зіграли українські націоналісти

www.ukrzurnal.eu

„Український журнал"
www.ukrzurnal.eu
Інформаційний культурно-політичний місячник для українців у Чехії, Польщі та Словаччині
№ 6 (66), 2011, рік шостий
Видає: РУТА, e-mail: ukrzur@seznam.cz
Редколегія:
Петро Андрусечко (головний редактор)
Прага – Ленка Віх (керівник проекту), Богдан Копчак, Валентина Люля, Інна Біланин, Богдан Зілинський, Рене Кочік, Яна Леонтієва
Варшава – Ростислав Крамар, Петро Тима, Анна Коженьовська-Бігун, Ярослав Присташ
Пряшів – Олесь Мушинка
Київ – Богдана Матіяш
Львів – Анастасія Левкова, Богдан Бачинський

Коректор: Надія Іздрик
Художнє оформлення та верстка: Ондра Гулеш
Дистрибютор: CZ Press spol. s.r.o.

Часопис видається за фінансового сприяння Міністерства культури ЧР

За достовірність викладених фактів відповідає автор статті.
Редакція залишає за собою право не у всьому погоджуватися з думками і поглядами авторів, скорочувати матеріали і виправляти мову.
Рукописи не повертаються.

Реєстрація: MK ČR E 16026
ISSN 1802-5862

39 *Андрій Окара*
Події у Львові – приклад „рефлексивного управління“

40 *Валерій Майданюк*
Особливості святкування 9 травня у Львові

42 *Володимир Фесенко*
Львівські події 9 травня: причини та наслідки

Події 9 травня у Львові частіше за все називають провокацією. Частково це так.

43 **Мустафа Джемілєв: „Крим є частиною України. Це наша країна!“**

культревю

48 **Лариса Денисенко: „Я люблю ділитися історіями зі свого та чужого життя“**

Про Ларису Денисенко зазвичай починають говорити так: „Письменниця, журналіст, адвокат“. Вона одна з тих, хто представляє інтереси громадян в Європейському суді з прав людини у Страсбурзі.

51 *Лариса Денисенко*
„Моє життя: від померлого до загиблого діда“I

53 *Юрко Іздрик*
MOONLIGHT SHADOW

54 **письменницька колонка**
Оксана Луцишина
Дві культури

55 *Тамара Злобіна*
Країна мрій та болю у фотоісторіях Віктора Марущенка і його школи

56 **музика**

57 **рецензії та анотації**

УЖ у мережі Facebook!

„Український журнал“ уже доступний в мережі Facebook, де для всіх охочих відкрито простір для дискусій та коментарів стосовно актуальних та архівних номерів нашого часопису.
Окрім сторінки „Український журнал“, пропонуємо також відвідати групу „Фільми України / Films of Ukraine“, де можна ознайомитись з актуальною інформацією про перегляди українського кіно в Празі та про закордонні фестивалі й акції, в рамках яких презентуються українські фільми.

www.ukrzurnal.eu

Наш читачу!

Ленка Віхова, чиїм вступним словом донині розпочиналося кожне число нашого журналу, у зв'язку з особистими та професійними обставинами відтепер виконуватиме функції керівника проекту „УЖ“. Тому, шановні друзі, на перших шпальтах вітатиму вас я. Принципово нічого не змінюється – ми й надалі намагатимемося, аби „УЖ“ був якомога цікавіший для вас.

Крим – актуальна тема напередодні канікул і літніх відпусток. Омріяне місце відпочинку в часи СРСР, таким він і залишився в свідомості багатьох українців і росіян. Однак відпочинок у Криму – справа не така вже й проста.

На жаль, проблеми півострову не обмежуються повільним розвитком туристичної інфраструктури. Від моменту розпаду СРСР Крим залишається об'єктом геополітичних ігор і важливим стратегічним елементом чорноморського регіону. Адже свою карту розігрують тут кілька гравців, серед яких найпотужніші – Росія, Туреччина, Румунія і США. Тож Україна стоїть перед своєрідним викликом. Шкода, що за двадцять років незалежності Київ так і не спромігся запропонувати послідовну й виважену стратегію щодо цієї частини України. На щастя, Крим зумів уникнути кровопролиття на початку 1990-х, коли сепаратизм буквально роз'їдав кримське суспільство.

Сьогодні цей факт відійшов в історію, проте проблем на півострові не меншає. Здається, чи не основна з них – тісний ментальний зв'язок із Росією. Офіційно Кремль не піддає сумніву інтегральну цілісність України, однак за політичними лаштунками можна почути неоднозначні голоси російських політиків про „російський Крим та Севастополь“. А від Севастополя недалеко й до Чорноморського флоту Росії. Власне його присутність на півострові викликає чимало контроверсій.

Не забуваймо також, що Крим – це вітчизна кримських татар, що їх інженер народів Йосип Сталін у 1944 році наказав депортувати. Історія їх боротьби за повернення й реабілітацію – одна з найцікавіших сторінок суспільного опору в часи СРСР. Кримські татари повернулися, проте вже два десятиліття стикаються з поважними проблемами. Але ж іншої батьківщини у них немає! Як жартують вони самі, „кримські татари – єдині українці в Криму“. Крим у своїй масі – це російська більшість. Однак це також громадяни України, переважна більшість яких не має наміру змінювати статус.

Саме тому ми прагнули показати Крим з різних точок зору, адже Автономна Республіка Крим надзвичайно різнопланова й багатогранна.

П. Анд.

„Перспектива" хоче дати Україні перспективу

У травні в Празі колишній український міністр економіки Богдан Данилишин став співзасновником нової громадської організації – „Українська європейська перспектива". Організація прагне впливати на європейську, західну перспективу України, хоче підтримувати демократію і свободу слова, „наближати Європу до України і Україну до Європи".

„Головна місія нашої організації – це зробити все для того, щоб Європа побачила найбільш конкурентні переваги нашої України і зрозуміла, що Україна може бути інтегрована в Європейський Союз", – сказав Данилишин 12 травня під час урочистої презентації організації в п'ятизірковому празькому готелі „Savoy".

„Українська європейська перспектива" заявляє про прагнення стати посередником діалогу між політиками Європи й України, але не вказує, яких саме українських політиків має на увазі: теперішніх чи минулих, які зараз під великим тиском і змушені доводити свою невинність в судах.

В ході презентації жодного разу не прозвучало ім'я українського президента або голови уряду, як і не було афішовано відомий факт, що Данилишин засновує неурядову організацію в Празі тому, що саме в Чехії у січні ц.р. він одержав політичний притулок.

Більш ніж символічним можна вважати факт відсутності представників українського посольства, які були восени 2010 р. причетні до арешту Данилишина в Празі. Нову організацію підтримали існуючі українські організації з Чехії та інших країн Європейського Союзу. „Перспективу" Данилишина особистою присутністю в Празі підбадьорив, зокрема, Михайло Поживанов, колишній голова держрезерву України, якого Київ на початку року оголосив у розшук. Він прибув у столицю Чехії з Відня, де попросив політичного притулку.

„Дуже часто доводилось і далі доводиться українській діаспорі робити те, чого неспроможна робити сама Україна. Коли Україна стала незалежною, ми всі сподівалися, що діаспора може відпочити, що Україна сама буде захищати свої інтереси, свої позиції, гідно стане на ноги", – зазначила директор Української служби Радіо „Свобода" Ірина Халупа. „Ця новостворена організація – тішуся, що я причетна до неї якимось чином – буде "тягнути" Україну в Європу, бо іншого шляху для України немає", – підкреслила вона.

Бій за книги продовжується

Опір чеських видавців, письменників та громадськості проти плану уряду Чехії підвищити ПДВ на книги з 10 % до 20 % триває. 5 травня у Празі на Карловому мості з книжок виросла символічна барикада, якою видавці та їхні прихильники символічно перегородили головну туристичну трасу. Міністерство фінансів припустило, що його план реформування податкової системи – у частині, яка стосується книг, – може зазнати змін, але жодних гарантій не дало. Тому про підвищення ПДВ на книги говорилося в травні у Празі й на традиційному книжковому ярмарку „Світ книги".

Намір уряду Петра Нечаса розкритикували не тільки чеські інтелектуали, адже в уряді та в Мінфіні ніхто не проаналізував, які будуть наслідки стрімкого підвищення податку та росту цін нових книг. Видавці нагадують, що подорожчання не оминуло б не тільки художню літературу, але й фахові публікації та підручники. До речі, рік тому, коли після виборів формувався новий уряд Чехії, в урядовій програмі було записано, що один із пріоритетів коаліційного кабінету – підтримка освіти. Як показують інші нещодавні гучні справи урядових партій і міністрів, ця програма може залишиться лише нічого не вартим аркушем паперу.

Атомна енергетика стає складовою політики

Ані сумна 25-а річниця Чорнобиля, ані серія аварій на атомній електростанції Фукусіма в Японії не призвели до зміни настроїв чеських і словацьких політиків, які підтримують плани будівництва нових реакторів у своїх країнах. У цьому плані настрої населення подібні. На зустрічі Ядерного форуму в Празі голова уряду Словаччини Івета Радічова підтримала

плани ЄС на додаткове тестування систем безпеки атомних реакторів з червня 2012 р. – попри те, що деякі фахівці вважають таке тестування зайвим, політично мотивованим кроком.

„Я переконаний, що ми повинні дотримуватись фахових позицій, а не шукати штучні політичні аспекти", – підкреслив голова чеського уряду Петр Нечас, натякаючи на політичне рішення німецької канцлерки Ангели Меркель впродовж десяти років закрити всі німецькі АЕС. План Берліна викликав занепокоєння і в голови Міжнародного енергетичного агентства (англ. IEA) Нобуо Танакі. За його словами, не-

координовані дії Німеччини можуть створити нові проблеми в усій Європі, наприклад, з перевантаженням магістральних електроліній, а в самій Німеччині неадекватне зростання споживання вугілля і природного газу може призвести до пониження рівня її енергетичної безпеки.

Скільки в Словаччині українців та русинів?

› Словаччина у травні, через 10 років від попереднього, проводить черговий підрахунок свого населення. Для українців і русинів – це нова можливість „подивитися правді в очі". У 1991 р. в переписі

про українську національність заявили 13 тис. людей, а про русинську – 17 тис. Через десятиріччя, у переписі 2001-го, українців у Словаччині стало вже лише 10 тис., а число русинів збільшилося до 24 тис. Усі розуміють, що дані занижені, бо до русинської та української мови як материнської „признається" удвічі більше людей, ніж до обох національностей.

Ще яскравіше виглядає порівняння з числом віруючих: вірянами Православної церкви вважають себе 34 тис., а Греко-католицької – 179 тис. жителів Словаччини.

У Німеччині та Австрії можна працювати без перешкод

› З 1 травня громадяни країн, що вступили в Євросоюз у 2004 р., зможуть безперешкодно працювати в Німеччині та Австрії. Ринок праці цих двох країн був закритий для громадян Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Естонії, Латвії, Литви та Словенії. У 2004 р. Німеччина й Австрія домовилися про семирічне відстрочення відкриття своїх кордонів для нових членів ЄС, побоюючись напливу трудових мігрантів.

Деякі аналітики припускають, що число робітників, які захочуть працювати, зокрема, у Німеччині, може скласти сотні тисяч осіб. Громадяни східноєвропейських членів ЄС до сьогодні могли працювати в Німеччині та Австрії на підставі спеціального запрошення від роботодавця.

Суд у Мюнхені: п'ять років Іванові Дем'янюку

› 20 травня німецький суд у Мюнхені засудив уродженця України Івана (Джона) Дем'янюка до 5 років ув'язнення. Відповідний вирок суд виніс 91-річному чоловікові, який у 1943 р. був охоронцем у концентраційному таборі „Собібор" на території сьогоднішньої Польщі. Суд визнав його винним у пособництві вбивства 27900 в'язнів-євреїв цього концтабору. Під час оголошення вироку Дем'янюк сидів в інвалідному візку і ніяк не відреагував на слова судді. Адвокати Дем'янюка

налаштовані оскаржувати вирок. Суд водночас постановив випустити підсудного на волю – через стан здоров'я. У випадку оскарження вироку засідання апеляційного суду відбудеться через півроку.

Процес над Іваном Дем'янюком почався наприкінці листопада 2009 р. та неодноразово переривався у зв'язку з поганим самопочуттям обвинуваченого. Дем'янюк раніше заявляв, що сам став жертвою нацистів, відзначивши, що його як полоненого радянського солдата насильно депортували до Німеччини і використовували проти його волі.

Адвокат підсудного Ульріх Буш подав до Федерального суду Німеччини касаційну скаргу, в якій стверджує: „суд дотепер не знайшов жодного доказу, який можна було б використати як свідчення проти Дем'янюка, хоч висловлюється переконання, що він винен. Але переконання – це міркування. А міркування – не підґрунтя для оголошення вироку в правовій державі".

Ульріх Буш нагадує, що закони Німеччини не можуть застосовуватися щодо Дем'янюка, бо він – уродженець України. А „Собібор" знаходиться на теренах Польщі, яка припинила справу через відсутність доказів.

Адвокат наполягає також: „Документи й свідчення очевидців настільки відрізняються, що таких Дем'янюків могло бути щонайменше шестеро". Тому слідчі могли помилитися. А підсудний – стати жертвою помилки в ідентифікації.

Відтак Ульріх Буш протестує в касаційній скарзі проти відмови суду врахувати звіт Федерального бюро розслідувань США, яке встановило, що єдиний „доказ провини" Дем'янюка – „його" посвідчення особи охоронця „Собібора" – сфабриковано в Комітеті державної безпеки СРСР. Фото на документі змонтоване з двох світлин і проштамповане двома печатками, лінії яких зміщені. Та й на грудях у сфотографованого – номерний знак засудженого, а не охоронця. А есесівські відзнаки – „блискавки" – намальовано на світлині від руки.

Дірка на фото засвідчує, що воно здерте з якоїсь особової справи. Різні й розміри чисел на фото та самому посвідченні. Підроблені підписи на ньому. Бракує дати видачі цього документа. Не збігається й колір очей та зріст. А на фотопапері, на якому зроблена світлина, виявлено оксид титану, який почали застосовувати з кінця 1960-х. Та й чорнило на ньому – не німецьке, а радянське.

Гаряче між Берліном та Варшавою

› Причина – в питанні статусу польської діаспори в Німеччині. ›

Офіційна Варшава прагне, аби тамтешня полонія отримала статус нацменшини у ФРН. Дотепер Берлін розглядає поляків як трудових мігрантів.

На початку травня не відбулися переговори польсько-німецького круглого столу, під час яких, зокрема, мала бути підписана польсько-німецька декларація про реалізацію Трактату про дружбу і добросусідство між двома країнами. Урочистість мала відбутися в п'ятницю, 6 травня, у Варшаві, однак це зустріло рішучий спротив Спілки поляків Німеччини. Як підкреслив голова організації Марек Вуйціцький, метою діяльності спілки є досягнення такого ж ставлення до польської меншини в Німеччині, яке є до німецької меншини в Польщі.

А вже під кінець місяця польське Помор'я (Померанію) – свою історичну батьківщину – відвідала одіозна німецька депутатка Еріка Штайнбах. Депутатка Християнсько-демократичного союзу Німеччини та голова Союзу німців, вигнаних із території нинішньої Польщі (Bund der Vertriebenen), відома тим, що ставить під сумнів законність встановлення теперішнього польсько-німецького кордону. „Поляки не повинні чекати того, що Німеччина надасть їм статус нацменшини", – заявила Штайнбах під час перебування в своєму рідному місті Рум'я. На її думку, у ФРН є лише дві етнічні меншини – данська, яка опинилася на території Німеччини в результаті історичних змін кордонів, та серболужицька.

Візит пані Штайнбах, яку досить алергічно сприймають у Польщі, організувало німецьке МЗС, не узгодивши питання з польською стороною, зокрема, з муніципальною владою Поморського воєводства.

Тим часом, під час зустрічі в середині травня представників Веймарського трикутника – Польщі, Німеччини та Франції – головними темами були не взаємини між країнами, а ситуація в Білорусі та Північній Африці.

Додаймо, що після закінчення II Світової війни з країн Центральної та Східної Європи до Німеччини примусово було виселено кільканадцять мільйонів німців, а кордони Польщі було перенесено на кількасот кілометрів на Захід, у тому числі, за рахунок тодішньої німецької території.

Рада грошової політики Польщі підвищила процентні ставки

Головна процентна ставка в країні відтепер складає 4,25 %. Рада робить подібне вже втретє за цей рік.

Рішення Ради здивувало багатьох економістів, але голова Національного банку Польщі Марек Белька обґрунтовував дії Ради інфляцією. Члени Ради стояли перед непростим вибором: з одного боку, потрібно було відреагувати на зростання інфляції, а з іншого, усвідомлювати, що збільшення процентних ставок сповільнить економічний розвиток Польщі. Несподіване підвищення процентних ставок зміцнило курс злотого, тим більше, що цьогоріч Рада грошової політики планує зберегти динаміку цін на рівні 2,5 % (минулого року вона була більшою за 4 %). Однак уже наприкінці травня курс злотого знову похитнувся: причини – у нестабільності країн єврозони.

Псевдорегуляції

Якщо скласти словник польської політичної новомови, то перше місце за частотою вживання в травні займе слово, яке приблизно можна перекласти як „псевдовболівальник". Саме так у медіа охрещено тих, хто 3 травня під час фінального матчу Кубка Польщі зчинив бійку з поліцією та пошкодив стадіон у місті Бидґощ. Хулігани – бо так цю категорію людей окреслює українська мова – у переважній більшості мали закриті масками обличчя.

Реакція польського уряду проявилася в закритті стадіонів тих клубів, „псевдовболівальники" яких побилися – тобто „Legia" та „Lech". Представники прем'єр-ліги, однак, наголошували: влада повинна боротися з хуліганством, але не шляхом закриття стадіонів. Тим часом, згідно із соціологічними дослідженнями, більше половини польського суспільства підтримує закриття стадіонів.

А вже 19 травня польський уряд прийняв проект спецзакону про безпеку на польських стадіонах під час Євро–2012. Серед запропонованих змін є, зокрема, можливість засудження вболівальника без його виходу зі стадіону, є також еклектронний нагляд за особами зі стадіонною забороною, а також пришвидшений спосіб покарання футбольних хуліганів за володіння небезпечними предметами.

Польська преса відзначала: такі „рішучі" кроки польського уряду є частиною покращення іміджу Дональда Туска та його партії – адже польське законодавство загалом добре прописане, якщо йдеться про боротьбу з хуліганством. Проблема лише в тому, що поліція намагається стояти осторонь стадіонних злочинів. До речі, на них не закриває очі українська міліція – можливо, це пояснює, чому хуліганських вибриків на українських стадіонах у декілька разів менше, аніж у Польщі.

Європейський Колегіум польських і українських університетів зліквідовано

Відсутність самостійного юридичного статусу та відповідного фінансування з українського боку – причина того, що керівництво колегіуму вирішило припинити діяльність навчального закладу. Наукові дослідження від Колегіуму перейме нещодавно створений Центр Східної Європи – в Люблінському університеті Марії Склодовської-Кюрі. Рішення про закінчення діяльності Європейського колегіуму польських і українських університетів було прийнято в Києві, де 16 травня відбулося засідання Ради засновників та Конвенту колегіуму.

Європейський колегіум було створено у 2000 році. Він мав згодом перетворитися в польсько-український університет.

Чесько-українські взаємини: око за око, зуб за зуб!

› Ви нам? То ми вам! Ви нам око? Ми вам теж! Ви нам зуб? То й ми вам! Ось таке собі середньовіччя відбувається в дипломатичних взаєминах між Україною і Чеською Республікою, які стали найнапруженішими в історії обох суверенних держав. Розібратись, яка причина такого сумного розвитку подій, не так вже й складно. Все розпочалось з результату президентських виборів 2010 року в Україні і спробами нової влади залякати опозицію.

Фото: Богдан Копчак

Міністр закордонних справ Чехії Карел Шварценберґ належить в Чехії до найбільш шанованих політиків за ступенем довіри населення, в цьому йому можна лише позаздрити. Коли цей представник славного чеського шляхетського роду вголос заявив, що Україна мстить Чехії за те, що Прага в січні цього року надала політичний притулок екс-міністрові економіки України Богданові Данилишину, ніхто з чехів не засумнівався в тому, що так воно і є.

Рахунок дикого дипломатичного поєдинку Україна–Чехія на сьогодні 2:2. У п'ятницю, 13 травня, МЗС України безпрецедентно, через ЗМІ, оголосило, що чеські дипломати в Києві займались шпигунством, через що двох військових аташе Чехії з дипломатичними паспортами оголошено в Україні персонами нон-ґрата. Прага відповіла 17 травня адекватно: військовий аташе України в Чеській Республіці змушений був покинути Прагу і повернутися на батьківщину. А тижнем пізніше небажаною особою в Чехії оголошено ще одного українського дипломата.

Про висилку неназваного українського дипломата повідомило 24 травня МЗС України, підкресливши, що вважає такий крок нерівнозначним. „Це відбулося", – зазначив речник МЗС Олександр Дикусаров. „Що стосується ситуації з чеськими дипломатами в Україні, ми мали повну доказову базу, і тому кроки у відповідь чеської сторони ми не можемо вважати рівнозначними", – пояснив представник МЗС, додавши, що на цьому інцидент сам себе вичерпав і не заслуговує „додаткової дискусії".

Чого дипломатична війна заслуговує, так це аналізу її причин і очікуваних наслідків.

Ера безпрецедентних взаємовідносин Праги й Києва розпочалась раніше, ще до 13 травня, коли МЗС України звинуватило двох військових аташе посольства Чехії у шпигунстві. Чехи нібито збирали секретні інформації про український воєнний авіапром, доказом чого мали стати відеокадри без звуку і пояснень. Зміна взаємовідносин між Прагою і Києвом очікувалась вже після президентських виборів в Україні у лютому 2010 року. Прага роками підтримувала прозахідний демократичний курс президента Ющенка і мала надію, що Україна буде систематично просуватись у західному напрямку, в напрямку наближення до ЄС і співпраці з НАТО.

Коли у жовтні 2010 р. посольство України попросило чеську поліцію арештувати перед брамою посольства в Празі свого громадянина Богдана Данилишина, що був у міжнародному розшуку, у Празі остаточно зрозуміли, що в Україні після виборів змінилась не тільки політична еліта, а й стиль і методи ведення політики. До того ж, чеська поліція відчула себе ніяково: вона ніколи не те, що не арештовувала жодного українського екс-міністра – поліція в Чехії ніколи не затримувала жодного закордонного міністра.

Офіційний візит глави чеського МЗС Карла Шварценберґа в Україну в кінці листопада 2010 р. пройшов напружено, голова МЗС в Києві підтвердив, що колишній міністр економіки України Данилишин просить Чехію надати йому політичний притулок і не видавати його Україні, де він не матиме гарантій неупередженого судового розгляду.

У січні 2011 р., після формального розгляду справи Данилишина та детального аналізу стану правосуддя в Україні, МВС Чехії доходить висновку, що екс-міністра в Україні не чекає справедливий суд, і колишньому міністрові надають в Чехії політичний притулок. У чеському МЗС переконані, що несправедливе звинувачення чеських дипломатів готувалося Києвом заздалегідь – як відповідь за притулок для Данилишина.

Додатковим поштовхом до оголошення двох чехів в Україні небажаними особами могло стати також заснування в Празі, за вагомою участю Данилишина, нової громадської організації „Українська європейська перспектива". Організація прагне впливати на європейську, західну перспективу України, хоче підтримувати демократію і свободу слова.

Презентація цієї міжнародної організації відбулася в четвер, 12 травня, у Празі за участі Михайла Поживанова, колишнього голови держрезерву України. Поживанов, якого в Україні оголошено в розшук, прибув у столицю Чехії зі столиці Австрії, Відня, де попросив політичного притулку.

Не пройшло і доби після презентації „Української європейської перспективи", як Київ оголошує двох чеських дипломатів персонами нон-ґрата. Могла трапитись така випадковість?

Наслідки дипломатичної чесько-української війни можуть бути довготривалими. Київ може бути впевненим принаймні в тому, що питання прав людини, політичних прав опозиції, свободи преси, демократичних стандартів і стану українського правосуддя Чехія винесе на обговорення на європейському рівні.

Богдан Копчак, Прага

Східне крило НАТО – лише велике розчарування

Словацькій армії бракує грошей уже навіть на авіабензин для своїх літаків-винищувачів МіГ-23. Свого часу словаки вже були змушені відкликати свої сили з місії Північноатлантичного альянсу в Косово, зараз ситуація виглядає так, що словацькій армії доведеться вибирати: згортати місію в Афганістані або на Кіпрі – бо на фінансування обидвох не вистачає грошей. Словацька прем'єрка Івета Радічова відверто визнає, що в бюджеті на 2011 рік „були інші пріоритети, ніж армія". А Міністерство оборони додає, що коли братиславський уряд наступного року не збільшить фінансування збройних сил, то армія не зможе виконувати ані свої основні функції, ані найважливіші зобов'язання перед НАТО. „Ситуація є критичною, і про це слід сказати вголос", – зазначив нещодавно словацький міністр оборони Лубомір Ґалко.

На потреби своєї армії Словаччина цього року виділила лише один відсоток свого валового внутрішнього продукту, хоча перед вступом до НАТО країна зобов'язалась надавати армії вдвічі більшу суму. Для того, щоб нагадати Словаччині про її обов'язки в Альянсі, до Братислави завітав секретар НАТО Андерс Фог Рассмусен, проте жодної конкретної відповіді від братиславських політиків, включно з прем'єркою Іветою Радічовою, він не почув. „З грошима на оборону слід господарювати ефективно", – проголосила Радічова. Та коли 80 % бюджетних коштів витрачається на зарплати військовим, а більшість грошей, виділених на авіацію, йде на авіабензин для трьох літаків-винищувачів, стає не до жартів.

Словаччина в цьому є далеко не єдина. Йдеться, радше, про типовий приклад нового члена Північноатлантичного альянсу. Наприклад, Чехія за останні два роки скоротила свій і без того невеликий оборонний бюджет на 20%. Проблематиці армій нових членів НАТО присвятив один зі своїх останніх номерів і британський тижневик „Економіст". І відкрито поставив запитання, спільне

для багатьох метрополій Західної Європи. А саме: чому західні країни Альянсу повинні обороняти нових членів Альянсу, коли вони на власну оборону не бажають виділяти достатньо коштів, хоча й зобов'язані це робити згідно з договорами про вступ до НАТО. В той же час „Економіст" нагадує, що з усіх держав-членів Альянсу саме нові члени знаходяться під найбільшою загрозою. Російський бюджет на озброєння, порівняно із загальними видатками країн НАТО, є лише крихтою (в основному, завдяки величезним видаткам Сполучених Штатів), але, з іншого боку, він набагато більший, ніж сукупний оборонний бюджет усіх нових країн-членів Альянсу. Нові члени НАТО не лише мають найслабші армії з офіцерським складом, що почасти навчався у Москві за часів комунізму, ці країни також докладають найменше зусиль для того, щоб змінити ситуацію. З усіх нових членів Альянсу лише Естонія виконує свої зобов'язання, виділяючи два відсотки ВВП на потреби армії. З іншого боку, такі країни, як Словаччина чи Угорщина, знаходяться у самому кінці цього рейтингу.

До того слід додати цілковиту неефективність видатків на оборону і величезний рівень корупції, що супроводжує практично всі великі збройні контракти, укладені впродовж останнього десятиліття в нових країнах-членах Альянсу.

Наприклад, переозброєння чеської та угорської авіації британсько-шведськими літаками „Ґріпен" супроводжували, згідно з даними поліцейського розслідування, корупційні схеми, що пронизували весь політичний спектр. За даними розслідування, під час укладення контракту на поставку бронетранспортерів „Пандур" Марек Далік, радник тодішнього голови уряду Мірека Тополанека, відверто запросив хабар у розмірі 18 мільйонів євро. Як результат – бронетранспортери „Пандур" чеській армії обійшлися втричі дорожче, ніж, скажімо, португальській.

Нові країни-члени Альянсу впродовж останніх років також суттєво обмежили свою підтримку союзників – не лише Сполучених Штатів (ключових у НАТО), але й закордонних місій Альянсу. Тоді як у Косово, Боснії, Герцеговині чи Афганістані нові члени були напочатку дуже активні (у випадку Іраку навіть говорилося про „альянс охочих", коли НАТО як цілість відмовилося підтримати напад на Саддама Хусейна), нині ситуація є цілком іншою. З Афганістану „нові європейці" втікають у числі перших, а від участі в операціях НАТО в Лівії взагалі відмовилися під різними приводами.

Через обмеження бюджетних видатків на армію у США Альянс перебуває не в найкращій формі, і його криза поглиблюється. „Економіст" ставить цілком логічне запитання: хто, як не нові члени НАТО, мав би бути найбільше зацікавленим в утриманні якомога сильнішого Альянсу?

Проблема в тому, що зацікавлення, можливо, є, проте бажання щось зробити в цьому напрямку – збільшити фінансування, реформувати армію, модернізувати озброєння чи надіслати миротворчий контингент у конфліктні зони – мізерне. Мізерне такою мірою, що цілком доречно замислитися, чи не було розширення НАТО на Схід, з погляду „старих членів" Альянсу, однією великою помилкою.

Лубош Палата,
редактор чеської
газети „Лідове новини"
і кореспондент польської газети
„Ґазета Виборча"

Занепад іміджмейкерства

Відставка голови Міжнародного Валютного Фонду матиме не лише геополітичні наслідки. Очевидно, що новий голова впливової фінансової інституції матиме нові преференції, нові пріоритети, нові вимоги. Бо хоч якою б відлагодженою не була залізна машина МВФ, від особистості керівника залежить чимало.

Ця відставка також матиме неминучий вплив на внутрішню французьку політику. Соціалістична партія за рік до виборів терміново мусить переорієнтуватися на іншого потенційно „прохідного" кандидата. Який може і не пройти.

Але найважливіший вплив події в нью-йоркському готелі „Софітель" матимуть на внутрішню, непублічну структуру світової політики. Схоже, всевладдю політтехнологів помалу настає край. Територія іміджмейкерства з недавнього велетенського материка збігається до незагрозливого острівця. Який не факт, що зовсім не піде під воду, не витримавши конкуренції з сучасними соціальними мережами.

Політтехнологія „Стросс-Кан"

Колишній керівник МВФ, французький фінансист Домінік Стросс-Кан, безперечно, має безліч чеснот. Здатний до миттєвого аналізу складних економічних ситуацій, переконливий у аргументах, дотепний, ерудований...

Саме він, бідкаються нині греки, переконав німецьку „залізну леді" Ангелу Меркель надати Афінам рятівний кредит. Та й українські економісти журяться, що, може, новий керівник міжнародної фінансової інституції жорсткіше вимагатиме відповідності численним критеріям та проголошеним зобов'язанням. Але...

Але, як написав у своєму блозі журналіст французької „Ліберасьйон" Жан Катремер у день призначення Стросс-Кана головою МВФ, „величезною проблемою Стросс-Кана є жінки".

Пан Катремер був не єдиним працівником пера, хто знав про делікатні проблеми високого французького чиновника. Керівник паризького Центру підготовки й вдосконалення журналістів Крістоф Делуар зазначав у книзі „Сексус політікус", що вийшла друком у 2006 році: „Для політика державних масштабів він є надто вразливим. Цю небезпеку не варто недооцінювати".

Проте загалом французька преса добре знала, але рідко писала про прикрі звички впливового соціаліста. Хоч один із політичних опонентів, правий політик і лікар за фахом Бернар Дебре не раз відверто казав про „медичний характер" негараздів Стросс-Кана. Та й не він один. Але таких коментаторів не часто запрошували до мікрофону. Пікантна інформація залишалася у вжитку вузьких кіл. Чому?

„Французька політична журналістика має очевидну проблему з недоговорюванням, – вважає журналіст Рено Ребарді. – Аби мати доступ до закритої інформації, чимало колег погоджуються на такий собі пакт про ненапад. Вони слухають політиків, погоджуються не помічати певні речі, аби їх далі запрошували на різного роду закриті заходи. Англо-саксонські медіа жорсткіші й ефективніші. Про того ж Стросс-Кана роками писали, як про мерця: або добре, або нічого. Бо французька журналістика не знає розслідувань, коли не йдеться про імовірний злочин".

Втім, відповідальність за спільницьку мовчанку лежить, зізнаємося чесно, не лише на журналістах. Не тільки Домінік Стросс-Кан, але й багато інших впливових політичних діячів десятиліттями користуються доволі специфічними послугами політтехнологів. Ці тіньові агенти впливу моделюють для народу їхній імідж. Створюють віртуальні персонажі під попит політичного моменту, інколи на зовсім непридатному живому матеріалі. Залагоджують конфлікти з пресою. Коли змістовними розмовами із власниками медіа, а коли й залякуванням.

Тільки нині, після скандалу з покоївкою, французька преса заходилася писати про проблеми, які мали журналісти з політтехнологами Домініка Стросс-Кана. Співробітники компанії Euro-RSCG не раз намагалися втрутитися до редакційної політики газет та журналів, які уважно придивлялися до їхнього клієнта. Люди, які створили з автентичного мільйонера образ захисника гнаних та голодних, пильно стежили, аби містифікація не зазнала фіаско.

„Недоторканість щефа МВФ пояснюється не лише поведінкою журналістів, – написав 20 травня часопис "Монд". – Мовчанка стосується не лише його особистого життя. Навіть ціна ділових костюмів від персонального кравця Барака Обами, яку першим вказав "Франс-суар", а згодом підтвердило агентство "Франс-Пресс", – охороняється його наближеним колом, наче державна таємниця. "Банда чотирьох" політтехнологів з Euro-RSCG вправно загорнула свого клієнта в пасок медійної цноти".

Нова публічність

Цілком очевидно, що не лише французький, але й загалом світовий політичний клас не готовий сьогодні до нової відкритості, що увірвалася в життя з появою соціальних мереж. Бідні та багаті, ліві та праві керманичі опинилися рівними між рівних перед „Твіттером" або „Фейсбуком". Першим шоковим випробуванням стали публікації секретних дипломатичних телеграм на сайті „Wikileaks". Розгубленість дипломатії видалася тотальною. Схоже, нову реальність і досі до кінця не усвідомили.

У телекадрах з першого засідання нью-йоркського суду ще вчора всевладний міжнародний чиновник Домінік Стросс-Канн також виглядає саме розгубленим. „Він був звик, що за кожним разом іміджмейкери підчищали за ним різний бруд, – вважає політолог Марі Сімон. – Звик до повної безкарності. Але в Америці стандарти інші".

Не будемо наївними. Щойно було заарештовано потенційного кандидата в президенти Франції, його технологи взялися до справи. „Вони землю риють, аби довести, що потерпіла сама винна, – каже колега-радійник. – Працюють у її рідній країні Гвінеї, не дають проходу сусідам та колегам, – а раптом знайдеться рятівний компромат?".

Політтехнологів можна зрозуміти. Їм за це гроші платять. Кажуть, ніби кілька сотень євро за годину. Але однопартійці підсудного?

„Ніхто ж не помер“, – зауважив колишній міністр-соціаліст Джек Лянг. „Мабуть, що ні. Лише геть знищено репутацію й змарновано життя самотньої чорношкірої матері з дитиною“, – відгукнувся „Монд“.

Завжди дивно спостерігати, як однопартійці, односельці, колеги, співгромадяни або родичі сліпо відмовляються бачити очевидні вади або і злочини відомих осіб. „Він наш“, – ця магічна загорожа ніби забирає в людей право на критичний погляд. Розкритикувати „своїх“ – це ніби перейти до категорії ганебних зрадників.

Але кого вважати дійсно своїм? Однодумця або випадкового сусіда? Людину з близьким світоглядом, дійсно з подібним світоглядом, або випадкового власника такого ж паспорту, однакового партквитка?

„На цій підміні й грають іміджмейкери, – вважає соціальний психолог Ерік Буане. – Людину ніби заманюють в пастку штучними ознаками того, що вона вважає притаманним собі. Французи захищають репутацію Стросс-Кана, бо він француз. І це престижно – мати співвітчизника, який очолює таку впливову міжнародну структуру. Справедливо й інше: якщо всесвітньовідомого француза визнають ґвалтівником, то і решта нації нібито втрачає репутацію“.

Психологи називають такий підхід біологічним баченням політики. Довгими століттями таке бачення залишалося основою неперебірливого, інтегрального патріотизму. За географічною, родовою, релігійною та іншою груповою ознакою. Без уваги до індивідуального вибору. Без визнання персональної відповідальності особи не за те, якою вона прийшла в світ, але якою стала.

Справа Стросс-Кана – очевидний детонатор багатьох очисних процесів, які неминуче відбудуться не лише у французькій, а також у світовій політиці. Дедалі важче стає приховувати правду про реальну сутність людей та речей. Про реальний зміст подій. Про справжні цілі та дійсні наслідки.

Політичний клас планети як би не хотів, але мусить зважати на моральну складову власного іміджу. Світ стає швидшим, прозорішим. Та вимогливішим.

Алла Лазарева, кореспондент „Українського тижня“ в Парижі

Кауза Дем’янюк. Вердикт: винний

Чим мюнхенський процес з Іваном (Джоном) Дем’янюком був винятковим для історії? Це був, мабуть, останній такий суд.

Оператор, який уголос протестує, що не дістався до залу суду, редакторка, яка закидає працівникам судової охорони, що ситуація вийшла з-під контролю, суцільний хаос... (незрозуміло, чи це мало бути якесь медійне шоу, чи процес над нацистським воєнним злочинцем), і поміж тим усім – дев’яносторічний чоловік на інвалідному візку, що поводиться цілком апатично – саме так виглядав початок процесу над Джоном Дем’янюком.

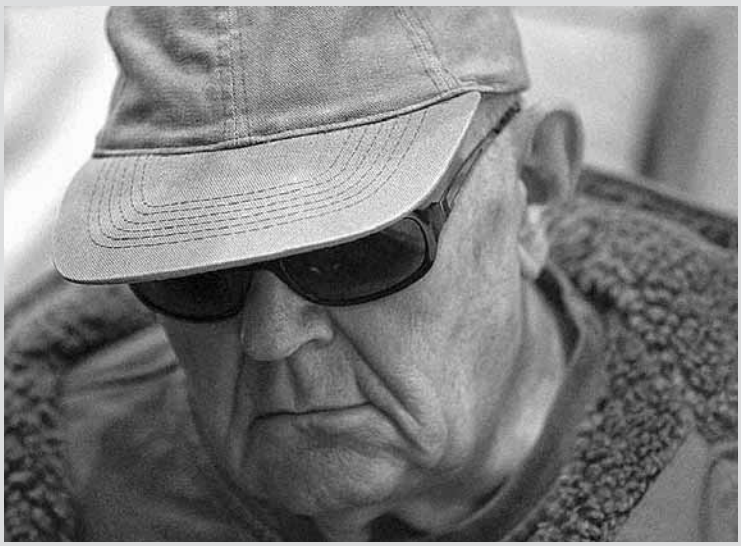

Фото: архів

У цьому медійному галасі публіцисти дещо втратили суть процесу. Процесу, що був багато в чому винятковим, на відміну від подібних судів, які в Німеччині відбувались упродовж останніх років.

Найдовший процес

Для людей, які займаються цією тематикою, цей випадок не є чимось новим. Почалось усе в 1977 році, тобто тридцять років тому, коли на Джона Дем’янюка, який тоді жив у США, вказав чоловік, що з ним начебто служив у концтаборі.

Кульмінація розслідування настала в 1986 році, коли Дем’янюк був виданий Ізраїлю. Деякі люди впізнали його як „Івана Грозного“, що служив у концтаборі Треблінка. Наприклад, свідок Елайджа Розенберґ, свідчення якого було надзвичайно емоційним і вразило громадськість.

В Ізраїлі Джон Дем’янюк був засуджений до смертної кари. Після Адольфа Ейхмана – це другий смертний вирок в історії держави Ізраїль. Наступні чотири роки він провів у одиночній камері.

Ось тільки те, що Джон Дем’янюк та „Іван Грозний“ – це одна й та ж особа, довести не вдалось. Окрім того, Найвищий суд Ізраїля дійшов висновку, що Дем’янюк став „жертвою неправильного юридичного поводження“: деякі докази проти нього не були вірогідними. Крім того, суд не вислухав конкретного свідка, який дав би свідчення на користь Дем’янюка.

Завдяки цьому „процедурному захисту“ Джон Дем’янюк був зрештою звільнений за вироком судді Дова Левіна.

Однак упродовж судового розгляду з’явилися нові свідчення, наприклад, про те, що Дем’янюк міг працювати в іншому концентраційному таборі. У Собіборі.

Почалося нове розслідування. Цього разу – в Мюнхені.

У зв'язку з цим слід нагадати деякі обставини, про які нині взагалі ніхто не згадує.

Жертва і кат

Джон Дем'янюк – не забуваймо про це – був, перш за все, жертвою. І лише потім він став помічником катів – що його, звичайно, не виправдовує.

Лише обізнана людина знає, які жахливі умови чекали на радянських вояків у нацистських таборах. Через те, що їхня держава не підписала міжнародну конвенцію про поводження з військовополоненими, вони опинилися, разом з євреями та циганами, на найнижчому ступені уявної ієрархії.

А нацисти цим користалися. Працювали за простою, але дієвою схемою: хочеш жити? Хочеш боротися проти тих, хто тебе послав на смерть? А хто тебе послав на смерть? Більшовики!

Скористатися можна було й антисемітизмом, який був відчутний у певної частини населення України чи прибалтійських республік. Ще один із багатьох інших дієвих, хоч і хибних аргументів, які використовували нацисти: хто ті політичні комісари Червоної армії, які тебе послали на передову лінію? Євреї...

Тому багато червоноармійців (були й такі, що на початку думали, ніби допомагають здолати радянську владу, яку ненавиділи) зголошувались до служб нацистів. Подібно як і Іван (Джон) Дем'янюк. Він перестав бути в'язнем, що пасивно чекав на смерть, ставши учасником вишкільного курсу СС у концтаборі Травники.

Фабриканти з пекла

Варто згадати і те, що в нацистських концентраційних таборах загинуло до 3,5 мільйонів радянських полонених.

По-друге: процес над Джоном Дем'янюком увиразнив речі, про які нині багато хто навіть не здогадується. Йдеться про роль тих, кого ловець нацистів Симон Візенталь колись назвав „фабрикантами з пекла". Концтабори задумувались як досконалі фабрики смерті, причому нацистські командувачі, ці фабриканти смерті, використовували як катів своїх підданих. Саме в цьому полягала диявольська суть Голокосту. І часто вони лише з розвагою спостерігали, як недолюди роблять усе за них... Так, в'язні Зондеркоманди були змушені водити нещасних до газових камер, а над цими рабами, яких пізніше в той чи інший спосіб також знищували, стояли вахмани (охоронці) СС. Це були чоловіки, які вчилися вбивати у вишкільному таборі Травники (командувач Карл Стрібель хоч і був засуджений у Німеччині, але згодом, у 1979 році був, як не дивно, звільнений), де служив і Джон Дем'янюк.

До 1944 року тут виховали до 5000 охоронців, які потім служили в концентраційних таборах.

Гамбурзький історик Франк Ґолчевські написав: „Вахмани, члени СС, були в більшості примітивами, що вбивали часто з радістю та блаженством".

громадянина Ігната Даниленка, який проти нього свідчив у 1949-ому та 1979 роках, коли сам постав перед судом.

До слова: у той час, коли в Німеччині допитували Джона Дем'янюка, представники німецької юстиції закривали справу колишніх членів „Гітлерюгенду", які лише за день до закінчення війни брали активну участь у вбивстві більше ніж 60 цивільних мешканців чеського міста Велике Мезиржічі. Тоді як один зі звинувачених визнав свою участь у катівському взводі, другий обвинувачений все оскаржив. І незважаючи на те, що існують конкретні документи, які підтверджують вину обидвох, німецька юстиція категорично наполягала на конкретному

Суд відмовив врахувати звіт Федерального бюро розслідувань США, яке встановило, що єдиний „доказ провини" Дем'янюка – „його" посвідчення особи охоронця „Собібора" – сфабриковано в Комітеті державної безпеки СРСР.

Злам

Незважаючи на це все, колишні радянські військовополонені двічі намагалися викликати в таборі Травники бунт. В обидвох випадках повстання було криваво придушено.

По-третє: ще кілька років тому німецька юстиція наполягала на тому, що для засудження обвинуваченого нацистського злочинця необхідно довести його участь у конкретному вбивстві. У випадку Джона Дем'янюка відбувся певний злам – немає свідка, який бачив би його під час вбивства. Не знайшлося також нікого (зважаючи на роки, що минули після кінця війни), хто взагалі бачив би Дем'янюка в концтаборі Собібор, де начебто той служив.

Позов виходив зі свідчень „колеги" Джона Дем'янюка, радянського свідкові вбивства. Однак такого свідка вже нема. Помер.

А результат? Обидва звинувачені були звільнені...

Залишу осторонь збентеження, що викликав у мене цей процес, однак у випадку Джона Дем'янюка вже не йшлося про те, вбивав він, чи ні. Зрештою, не потрібно було його й ув'язнювати. Важливо те, що тут існував шанс, щоб світ у час, коли відходять останні свідки тодішніх жахіть, виніс свій останній вирок. Остаточний і кінцевий вирок тому, що ми називаємо Голокостом, геноцидом.

Станіслав Мотл, Прага

Сергій Кулик:

„Потрібно почати процес демілітаризації Криму“

У Севастополі розташований один із кращих аналітичних центрів України. „НОМОС“ займається вивченням чорноморського регіону. До розмови ми запросили Сергія Кулика, директора Центру „НОМОС“.

Які основні складові значущості чорноморського регіону?

На сьогодні основна цінність, значимість чорноморського регіону і для Європейського Союзу, і для Росії, і для частини країн Близького Сходу це те, що він є своєрідними воротами, брамою для транзиту нафти і газу. Саме море дещо відсторонене, але російська і каспійська нафта та газ ідуть через ЧР, або власне через країни ЧР. І останній російській проект „Південний потік“ свідчить про це. А з іншого боку – це напівфантастичний, напівреальний проект „Набукко“, також зав'язаний на чорноморському регіоні.

Основні гравці тут сьогодні – це Росія і Туреччина. Дуже велика зацікавленість, щоб стати впливовими гравцями, проявляють США та Румунія.

Говорячи про США, їх роль на перший погляд не зовсім зрозуміла у басейні Чорного моря. Адже Росія і Туреччина фізично присутні у даному регіоні, а Штати і Чорне море – поняття дуже далекі одне від одного.

Я вважаю, це зацікавлення лежить якраз у площині транзиту енергоресурсів. Хто контролює цей регіон, той контролює каспійську нафту і має вихід на так званий великий Близький Схід, а далі – в Азію. Тим більше, що частина питань – транспортні коридори – теж представляють певний інтерес. А з іншого боку, я думаю, США розглядають чорноморський регіон як плацдарм для певних дій, у тому числі проти країн, які вони вважають країнами-терористами – Ірану, Іраку, Афганістану.

А місце Криму чи України загалом у чорноморському регіоні?

Трохи відволікаючись від геополітики, я хотів би сказати про претензії щодо незаконної передачі Криму Україні Микитою Хрущовим. При всій критиці Хрущова, в цьому випадку він поступив як грамотний хазяїн, який дивиться на перспективу. Чим Крим був у 1954 році? На один гектар засівали пшениці десять центнерів, а збирали шість. На весь півострів було 36 тракторів. Урожайність була дуже низькою. І життя тут було лише на Південному березі. Там були санаторії, оздоровчі комплекси. Хрущов розумів, що без дніпровської води Крим залишиться пустелею і ніякою не перлиною, як кажуть росіяни. Україна дорого заплатила за Крим. Адже Каховське водосховище побудували з єдиною метою – забезпечити Кримський канал і Крим водою. І якщо зараз забрати від Криму цю дніпровську воду, він знову стане тим, чим був до 1954 року.

Росія використовує фактор Криму досить ефективно. Зразу піднімає питання або Криму, або Керченської протоки, або Тузли, або перебування Чорноморського флоту у різні роки. В Україні прикладів такого зворотного дипломатичного тиску на Росію я не згадую, особливо, ефективних кроків.

Чи ставлення Туреччини до кримських татар пов'язане з тим, що там проживає багато вихідців з Криму? І чи немає у цьому небезпеки на майбутнє, пов'язаної з кримськотатарським сепаратизмом?

Це правда, у Туреччині живе дуже багато кримських татар, які емігрували туди ще в часи приєднання Криму до Російської імперії, хоча фактично це було захоплення півострову військовою силою. За оцінкою самих турецьких вчених це десь 5–5,5 млн. вихідців. Але не можна пов'язати це питання лише з турками, мовляв, там кримські татари, і тут кримські татари. Між турками і кримськими татарами є певні образи, певні відмінності навіть у відправлянні релігійних обрядів.

Що стосується сепаратизму, я думаю, на сьогодні, лише маючи бурхливу уяву і здатність до фантазування, можна вважати, що найближчим часом будуть прояви сепаратизму. У середньостроковій перспективі, а саме 10–15 років, я не бачу ніяких передумов для цього сепаратизму.

Але сепаратизм – це також і небезпека з боку російського населення Криму. Як наприклад, на початку 1990-х років.

Питання з російським сепаратизмом – багатошарове. І немає тут ані лише чорного, ані білого. Це своєрідна мозаїка. Існують проросійські організації, які сповідують сепаратизм і хочуть відокремити Крим від України, повернути або приєднати до Росії. Існують подібні сили і у самій Російській Федерації. Свідченням цьому є навіть рішення Держдуми відносно того, що Крим і Севастополь – це російські території. Хоча я задавав окремим політикам і дипломатам подібне запитання, вони намагаються відсторонитись від цього.

Настрої, які існують серед кримського населення – також багатошарові. Навіть подивіться на святкування 9 травня. Було багато російських прапорів. Це один бік – ностальгія за Росією. Але коли приходять вибори, одразу стає зрозумілим рівень сепаратистських настроїв. Адже сепаратистські сили маргінальні. Отже, говоримо про Росію, але бажаємо жити в Україні.

По-друге, є переконання, що якби зняти зовнішній вплив на ці процеси, вони взагалі не мали б такого розголосу, це були б поодинокі сплески. А тому ці настрої підігріваються певними колами, насампе-

ред російськими. А з другого боку, і Севастополь, і Крим є фактором внутрішньополітичного життя Росії. Тобто не дарма багато російських політиків кажуть: той президент чи політик, який відвернеться від Криму, має шанс втратити електорат. Ну, і певна частина російських політиків на цьому просто заробляє гроші.

Тобто мова йде про „професійних росіян"?

Так, їх так і називають у середовищі самих росіян – професійні росіяни. Тому цей сепаратизм неоднозначний. І це не той сепаратизм, що був у 1990-і роки.

Тобто, порівнюючи ситуацію з 1990-ми роками, сьогодні контроль Києва сильніший, ніж тоді?

Він не тільки сильніший. І так не зовсім вірно говорити. Якщо говорити про сильніший контроль, ми зразу ставимо Крим у становище виняткової території, яку Україна втримує силоміць. Втім, контроль може залишився такий самий, але сьогодні більше населення Криму і Севастополя, не дивлячись на те, якою мовою воно розмовляє, все більше ідентифікує себе з Україною, з громадянами України. І навіть такі речі, як українська символіка, мова, вже не викликають негативного ставлення. Більше того, я був на одному із заходів у Києві, на презентації дослідження Центру Разумкова. Запросили також уряд Криму. І, чесно кажучи, я сам дуже здивувався, коли всі члени уряду, що були запрошені, а це чоловік шість, усі говорили доволі чистою українською мовою! Це небувале явище для Криму дев'яностих років. Тобто сьогодні основна маса населення Севастополя і Криму розуміє, що їм жити тут, вчитись, працювати, і мало хто хоче поїхати кудись по програмі переселення співвітчизників в Оренбурзьку область чи на Далекий Схід. Звичайно, є певна ностальгія. І я б сказав, що це не російський сепаратизм, а ностальгія за Радянським Союзом. І певним ідеологічним, моральним підживленням даної тези є факт, що Севастополь – це колись 384-тисячне місто, але з них 113 тисяч – це пенсіонери. А з цих 113 тисяч близько 90 тисяч – військові пенсіонери, що служили ще при Радянському Союзі. Звичайно, старі ідеологічні установки все одно даються взнаки. І звичайно, люди не живуть у космосі, вони відчувають цей вплив.

Наскільки послідовною є українська політика на півострові?

Вона дуже непослідовна і дуже непродумана. Як експерт, я часто виїжджаю у Київ і часто спілкуюсь з урядовцями, депутатами. І зразу відчуваєш, що у Києві тема Криму стає дуже далекою, а уявлення людей, що живуть у Києві і приймають рішення або рекомендують приймати рішення – далеке від реальності. Всі ці програми на 70–80 % були виконані формально. Наприклад, створення у Севастополі ще на початку незалежності Українського культурного центру. Так, його створили. Але є маленька деталь – цей будинок знаходиться на самій околиці. І всі заходи, що там проходять, зачіпають дуже маленьку кількість людей. А дехто взагалі не знає про існування такого будинку.

Або інший приклад. Я робив аналіз. За літо сюди приїжджає на гастролі десь близько 20 російських творчих колективів, навіть з Іркутська. Їм Росія оплачує поїздку, їх годують. Тобто російська культура присутня. У той же час у Севастополі українського театру немає. Це ніби незначний момент, але ж впливає! Свого часу російські ідеологи сепаратизму озвучили фразу, яка

є досить справедливою: „до того часу, поки російський дух буде присутній у Севастополі і у Криму, вони ніколи не будуть українськими". Чим більше студентів буде вчитись у Києві, у Харкові хоча б, або навіть у Дніпропетровську, проте за межами Криму, тим більше вони нарощуватимуть український потенціал. Цього не було зроблено.

Україна так і не спромоглась організувати філіал Києво-Могилянської академії або Київського університету. На сьогодні існує лише філіал Банківської академії. Однак це не той напрямок в освіті, що зрушить гуманітарні питання. А ви подивіться, які спеціальності випускає Московський державний університет у Севастополі. Це економіка, журналістика, історія, комп'ютерні системи, щось там іще. І виникає питання: куди поїдуть випускники? Основна маса тих, хто там вчиться – це севастопольські діти. Навчаються за російськими програмами. Кожна програма, навіть з математики, несе ідеологічне навантаження. Щось у дусі, наприклад, „президент Росії сказав, що вища математика повинна бути..." А оскільки рівень підготовки там досить високий, основна маса більш конкурентоздатна, ніж випускники Київського університету. Місцеві ідуть у ЗМІ, в органи державної влади. Я зараз ось так, без підготовки, можу назвати чоловік десять, яких я знаю і які працюють в органах державної влади і творять політику (в хорошому сенсі слова) або історичну науку. А ця наука доволі своєрідна. Тому випускники Московського університету акцентують на позитивній участі Росії в історичних подіях.

Я розумію, що частина з цієї історичної політики – це просто міфи.
Абсолютно!

Повертаючись до конфліктогенних питань у Криму, зазвичай, під ними розуміють кримськотатарське питання, пов'язане з землею, а також питання мови. А які ще?
На сьогодні, не дивлячись на те, що я сказав, що сепаратизму в Криму немає, вони все ж існують, і інколи проявляються досить гостро. Наскільки я знаю, у червні минулого року була конференція в Каїрі з питань безпеки Північної Африки. І озвучували всі думку, що там конфлікти в принципі неможливі. Однак пройшло півроку і стався конфлікт. А тому все буває. Тому елементи сепаратизму, які проявляються з боку деяких проросійських організацій, є детонаторами, конфліктогенним фактором.

Наступним фактором є релігійний. Він має кілька напрямків. Перший – це умовний конфлікт між ісламом і православ'ям. Особливо вірні Московського патріархату постійно провокують ситуацію з мусульманами. Це, перш за все, боротьба за хрести, „крестовоздвижение", як вони кажуть. Ставлять хрести у місцях, які мусульмани вважають святими. Ситуація напружена – навіть доходить до відкритих заяв про фізичні розправи.

А наступний напрямок – це конфлікт між самими мусульманами. Хтось дуже грамотно, я би сказав, розколює це середовище. Сьогодні існує Духовне управління мусульман Криму, але паралельно створений Духовний центр мусульман Криму, який об'єднує радикальні організації. І звичайно, справа доходить до силового протистояння. Ця нова структура за допомогою прибічників стала захоплювати мечеті. Тобто приїжджають на молебень у п'ятницю чоловік 40–50, заходять в мечеть, починають піднімати скандал, що імам їх не влаштовує, давайте переобирати імама. А оскільки їх більше, вони голосують за переобрання і ставлять свого радикального представника. Сьогодні десь 17 мечетей (приблизно) захоплені таким чином. Цей фактор викликає дуже велике занепокоєння і в середовищі самих татар, особливо Меджлісу. Він веде до розколу. А розкол мусульманський – ми можемо побачити на Близькому Сході, що він означає.

І звичайно, це земля. Хоча слово „земля" не зовсім вірно передає національне забарвлення – самозахоплення. Тепер, можливо, немусульманських захоплень більше, ніж мусульманських. Але на них просто не акцентують увагу. Таких конфліктогенних факторів, звичайно, кілька.

А Чорноморський флот?
Я би не сказав, що він є саме конфліктогенним фактором. Скоріше, він є каталізатором багатьох конфліктогенних факторів. Скажімо, є інформація, що розкол серед татар створений і фінансований Російською Федерацією. У ньому приймали участь деякі співробітники ЧФ. Представник ЧФ пан Володимир Лисенко (дипломат, який відповідав за Чорноморський флот у Севастополі – УЗ) був проголошений персоною нон-ґрата і висланий з України. А причина полягала саме у його намаганні втрутитись у ситуацію кримськотатарського народу.

Звичайно, що ЧФ підтримує і прямо, і опосередковано ці сепаратистські рухи. Є проросійська організація „Русская община Севастополя" з досить ксенофобськими настроями, агресивна. Вона випускає газету з однойменною назвою. Так ось, редакція газети знаходиться у штабі Чорноморського флоту. Досить часто, коли проводяться заходи, можна побачити, як російським активістам роздають гроші. Або ось вам опосередковані докази. Наприклад, деякі з керівників проросійських організацій звинувачують один одного: „ти вкрав гроші, ти вкрав гроші". Тобто підтверджують таким чином сам факт наявності грошей. А те, що керівник організації живе бідненько-бідненько, а потім з'являється квартира, машина – стає зрозуміло, що гроші звідкись взяв, напевне вкрав, адже інших джерел у нього немає. Тому ЧФ є каталізатором, дестабілізаційним фактором. Ну, і сама наявність ЧФ. Флот у Севастополі робить цих активістів проросійських організацій більш нахабними, агресивними. Вони навіть відкритим текстом говорять про це.

Я пам'ятаю, у 2008 році перед подіями у Грузії я розмовляв з Володимиром Горбуліним. Він тоді сказав, що потенційно Україна може бути втягнена у конфлікт через ЧФ. В принципі, так і сталося. Як ви оцінюєте тепер цю загрозу?
Звичайно, це тепер досить небезпечний фактор для України. І лише два моменти допомогли Україні уникнути військового протистояння з Грузією – це добрі стосунки між державами і між самими президентами. А по-друге, Грузії просто нічим було дістати до України. Хоча, звичайно, Україна об'єктивно стала однією зі сторін конфлікту. Тому що не тільки кораблі ЧФ виводились з території України. Але на деяких суднах працювали громадяни України і приймали участь.

З іншого боку, звичайно, Чорноморський флот Російської Федерації є тим об'єктом, що потенційно приваблює терористів. І участь підрозділів ЧФ у чеченській кампанії не може не викликати реакції чеченських

терористів. Це підтверджується тим, що сама Росія розуміє це. Адже кожен об'єкт флоту повністю обладнаний антитерористичними засобами. Росія сама очікує, що на них можуть бути здійснені теракти.

Мене вразив один момент. Як тільки я поселився в готелі, жінка-менеджер мене попросила, щоб я нічого поганого не писав про ЧФ, оскільки місто живе за його рахунок. А з другого боку, я чимало читав, що флот, власне, заважає нормальному розвитку Севастополя.

Ви фактично описали суть питання. Так, цей внесок ЧФ є, але він не такий великий і значний, як його намагаються представити і пропаганда, і жінки, для яких флот є фетишем. Сьогодні на об'єктах флоту працює десь 14 тисяч громадян України, які працюють як вільнонаймані – кухарі, завідувачі складами і таке інше, на цивільних посадах. Це багато чи мало? Звичайно, виходячи з того, що в середньому кількість працездатного народу у Севастополі 180 тисяч, – це крапля в морі. Більше того, на флоті постійно йде скорочення. Тільки за минулий рік десь 6 тисяч людей скоротили. По-друге, певна частка податкових надходжень поступає до міського бюджету. Але вона складає десь 15 % бюджету. Більше того, заборгованість ЧФ перед пенсійним фондом складає 12 млн. гривень, і борг росте. На підприємствах флоту постійно йде затримка заробітної плати і складає сьогодні майже 10 млн. гривень. Тому сказати, що за рахунок флоту живе місто, це треба мати велику фантазію. Мало того, населення потерпає від перебування ЧФ, – у місті дуже високі ціни на продукти, навіть вищі, ніж в Києві. А на другому боці важелів – це те, що місто втрачає від перебування ЧФ. У першу чергу, це земля і причальний фронт. З причального фронту місто щорічно втрачає 616 млн. доларів, а з землі – 8 млрд. доларів. Тобто кожен рік – це майже 10 млрд. доларів. Це не значить, якщо у нас буде ця земля, кожен рік ми станемо отримувати 10 млрд. Проте ці гроші все одно зависають. І потім, існує черговий міф, що Росія щорічно платить 95,7 млн. доларів за перебування ЧФ. Це зовсім невірно, Росія не платить ані копійки. Коли укладали базові угоди, в одній з них про розрахунки написали, що борг України становить 2,6 млрд. доларів за газ. Донині ніхто не може пояснити, що з цим боргом. І тепер Росія кожен рік списує по 95,7 млн. доларів щорічно. А тому грошей не поступає. Якийсь віртуальний борг і такі ж віртуальні розрахунки.

Севастополь, 9-е травня

Але флот – це 3,5 тисячі споруд. А яку шкоду флот приносить екологічну! Цих цифр поки що немає, але думаю, вони немаленькі. А окрім того, скільки Крим втрачає інвестицій через те, що на півострові знаходяться збройні сили іншої держави. Інвестори дуже звертають на це увагу. Цього теж ніхто не рахував. Потім, ніхто не рахує те, що 14 тисяч людей, які працюють з ЧФ, виключені з народного господарського комплексу Севастополя. Тобто вони нічого не роблять для Криму. Ось переді мною документ, де оцінені збитки, що наніс ЧФ місту. Наприклад, будинки, які він перестав обслуговувати. І місто вимушене було прийняти їх на свій баланс у жахливому стані. Таких прикладів дуже багато. Заборгованість по виплатам у різні фонди, і суми досить великі. Їх ніхто не рахує, але об'єктивно вони були і є.

На завершення, який є потенціал розвитку цього регіону?

Позитивів у Криму дуже багато! Просто треба ними скористатись. Це і курортна зона, якщо її привести у відповідність до стандартів хоча б Туреччини. Друге – сільське господарство. Крим може бути значним вкладом в енергетику держави. Це шельф, що несе великий потенціал. Це не тільки нафта і газ, це і газогідрати. Це гелієва і вітроенергія. Це і розвиток туризму. Тут дуже багато об'єктів, які цікаві туристам. Дуже великий потенціал портової сили Криму. У Криму багато портів, які мають досить велике значення – це і Ялтинський, і Керченський. Це і судноремонтна база, яка є дуже занедбана, але все ж вона є. Це науковий потенціал. Але одним із факторів, щоб усе це набуло вигляду практичних кроків, – потрібно почати процес демілітаризації Криму.

Тема:

крим

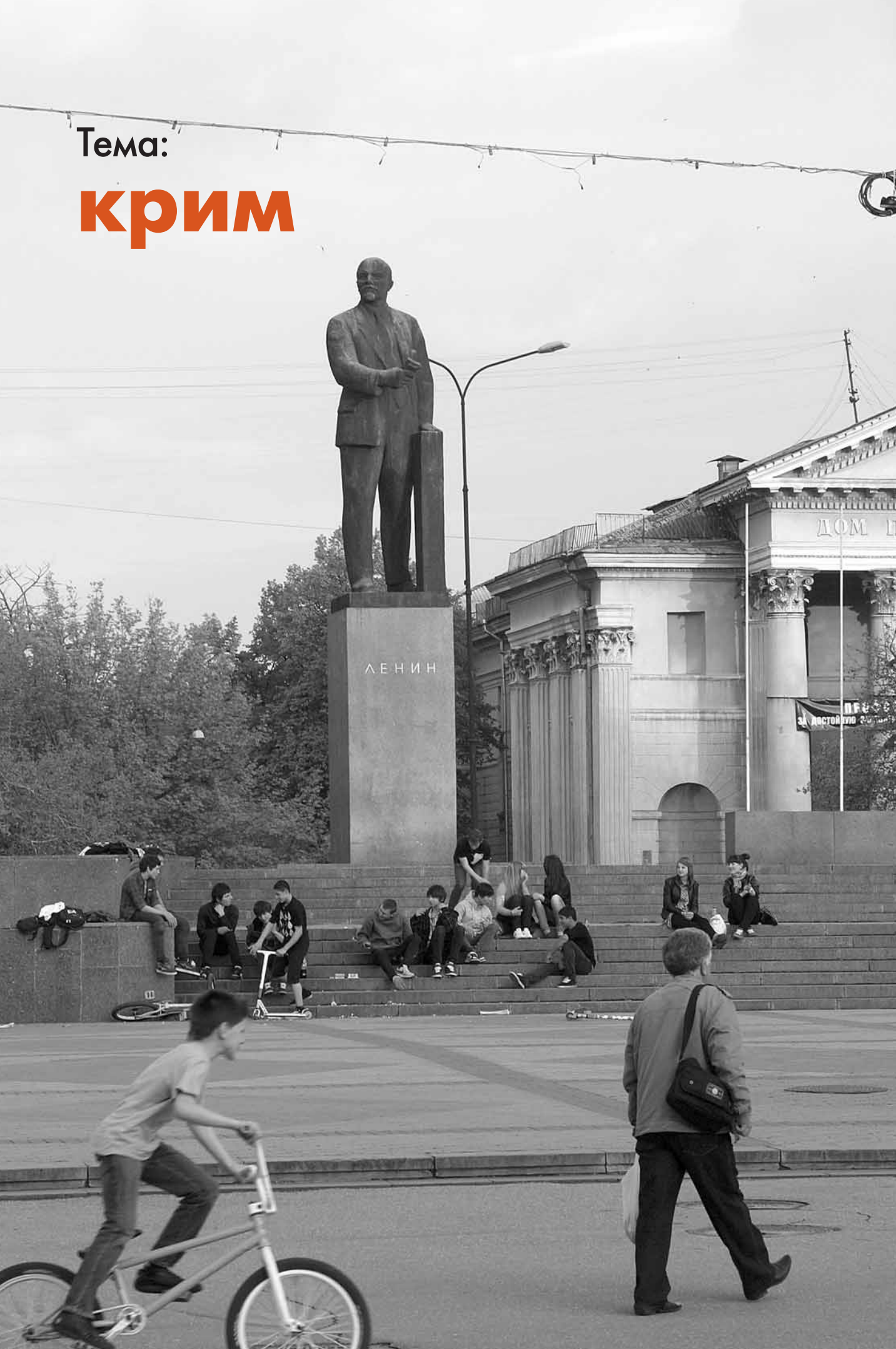

Текст: Дмитро Антонюк, Київ
Фото: Петро Андрусечко

Відпочинок в Криму

Коли мова заходить про відпочинок, більш контроверсійного місця, ніж Крим в Україні годі знайти.

Ставлення до відпустки, проведеної в Криму, на відміну від інших вітчизняних курортів, або різко негативне, або, з точністю до навпаки, вкрай позитивне. Дехто ні за які гроші не схоче засмагати на тамтешніх південнобережних пляжах, пояснюючи своє небажання відсутністю культури обслуговування гостей, совковим до них ставленням і дорожнечею, але є й чимало таких, хто рік у рік їдуть в одне й те саме місце в Криму, віддаючи йому перевагу, в основному, завдяки клімату й природі. Тим часом, кількість та різнорідність атракцій півострова така велика, до того ж, навколо них уже присутня більш-менш пристойна туристична інфраструктура, що завжди можна спланувати і провести свої кримські вакації, уникаючи крайнощів.

Від степів по субтропік

Природа Криму також неоднорідна. Більшість його земель – неоглядні степи, і лише на півдні виростають стрімкі гори, сягаючи висоти 1545 метрів (Роман-Кош). Вони, як щитом, прикривають своє морське узбережжя від пронизливих північних вітрів, створюючи на невеличкому відтинку між Алуштою і Балаклавою субтропіки. Тотожний клімат зустрінеш десь на Корфу чи Адріатиці, а відтак, південний берег буяє унікальною флорою, частину якої складають ендеміки – рослини, які є лише тут. Цікаво, що на схід від Алушти, в напрямку Судака й Феодосії, картина вже зовсім інша. Хоча гори є й там, проте немає суцільної стіни Ялтинської яйли (суто кримське слово турецького походження, що означає „плато"), якій і завдячує південь півострова своєю середземноморською неповторністю. Додамо, що повсюди в південній частині Криму залишились численні пам'ятки минулих епох: замки, палаци, печери, монастирі, руїни античних міст, а отже, і вибір місця для проведення омріяної відпустки видається доволі складним. Без розробки певного маршруту не обійтись.

Навіть перед тими, хто воліє весь вільний час провести засмагаючи під релаксуючий плюскіт моря постане дилема, оскільки кримські пляжі, як і його природа далеко не однакові. Скажімо, на сході, поруч з Керчю, в диких місцях Генеральської та сусідніх з нею бухт, під ногами буде килим з мушель, в Євпаторії – завдяки чому вона вважається провідним дитячим курортом – чистий пісок, що ж до південного узбережжя, то воно вкрите галькою. Ходіння по ній босоніж має лікувальний вплив на організм. Не дарма ж саме поруч з такими пляжами почали будувати санаторії ще в царські часи. До речі, найкрасивішим гальковим пляжем вважається Яшмовий – його каміння різнокольорове. Він знаходиться східніше Балаклави, на мисі Фіолент, стародавня назва якого – Партеніум (дівочий). Це пов'язано з легендою про доньку царя Агамемнона Іфігенію, яку богиня Артеміда відіслала в Тавриду (Крим). Саме на цьому мисі буцімто стояв її храм, де Іфігенія приносила в жертву всіх необачних мореплавців. Утім, вона врятувала своїх братів Ореста і Пілада, на честь яких названо дві самотні скелі, що виступають тут з моря.

Але повернімось до початку – планування подорожі

Туристи, переважно, потрапляють до Криму трьома шляхами: літаком до його столиці Сімферополя, залізницею чи автомобілем. Позаяк степ мало кого цікавить, всі прямують до Сімферополя, звідки в усі боки півострова розходяться шляхи. Є також певний відсоток іноземців, які прибувають до Ялти океанськими лайнерами, але він дуже малий. Існують ще й круїзні тури з Києва Дніпром із заходом у Севастополь, але вони також привозять мізерну кількість гостей. Ті, хто прилітають до столиці автономії чи приїздять залізницею, вже біля вокзалів бачать безліч маршруток і автобусів із заманливими таблицями: „Ялта", „Судак", „Симеїз", „Алушта", „Гурзуф". Ними до південного узбережжя дістаєшся найшвидше. Втім, якщо дозволяє час, можна скористатись ще одним, уже доволі екзотичним, але дуже повільним видом кримського транспорту – тролейбусом. З Сімферополя до Ялти він долає 86 кілометрів, що є найдовшою тролейбусною лінією в світі. Тривалість такої поїздки – понад 2 години, але за цей час є можливість роздивитись нові татарські села вздовж дороги, Ангарський перевал (752 метри над рівнем моря), долину Алушти, гору-ведмідь Аю-Даг, Гурзуф і Масандру. Цю лінію навіть занесено до Книги рекордів Гіннесса, як таку, де використовуються найстаріші тролейбуси в світі! Її машини – в основному, це „Шкоди" – були побудовані ще в 70-х роках. Певно тому у вартість квитка входить також і страховий збір – про всяк випадок. Між іншим, з квітня цього року в депо „Кримтролейбус" можна замовити екскурсійний маршрут „Злата Прага". Відремонтовану стареньку „Шкоду 9тр", що курсує ним, переобладнали під бар, де наливають виключно чеське пиво.

На згаданому Ангарському перевалі часто виходять „дикі" туристи, що пляжні принади проміняли на стоянки з наметом у горах. Звідти починаються кілька пішохідних маркованих маршрутів. Ліворуч йде тропа, яка веде на гору Демерджі з її Долиною Привидів (фалосів) і руїнами замку Фуна, і далі – на Роман-Кош та до Судака. Якщо повернути праворуч – опиняєшся на колишніх землях середньовічного князівства Феодоро, вкритих стародавніми печерними фортецями.

Серед привидів міст

Маршрут починається з однієї з п'яти найкрасивіших природних печер планети (за оцінкам кримських фахівців, з якими важко не погодитись) – Мармурової. Її відкрили лише у 1987 році і швидко обладнали для туристів. Тут 13 залів, щедро прикрашених сталактитами і сталагмітами та різними утвореннями найдивовижніших форм. Печера знаходиться на нижньому плато гірського масиву Чатир-Даг. Поруч із Мармуровою є ще одна карстова печера з татарською назвою Еміне-Баїр-Хосар. Її пристосували для туристів після успіху сусідньої конкурентки, тож підсвітка там більш сучасна і якісна.

Далі за маршрутом атракцій лише

більшає. Обов'язковим для відвідин є Великий кримський каньйон, що починається за 5 кілометрів на південний схід від села Соколине Бахчисарайського району. Це диво природи утворилось внаслідок ерозії приблизно 2 мільйони років тому і має протяжність 3,5 кілометри. Глибина каньйону – 350 метрів, проте є місця, де скелі обабіч тебе сягають 600 метрів! Крім того, що це рай для натуралістів – в каньйоні росте безліч видів рідкісних рослин і дерев, в тому числі знаменита кримська безсоромниця (суничне дерево) – це ще й природне середовище смачнющої кримської форелі, яка водиться в річці, що тече дном пам'ятки. Подекуди в каньйоні утворюються невеличкі озерця, одне з яких має особливий успіх – це так звана Ванна Молодості. Його вода дуже холодна, але водночас, як стверджують, і лікувальна.

Настійливо раджу завітати і в Соколине, назва якого до 1945 року звучала, як Коккоз (татарською – блакитноокий). В селі знаходиться один із найкращих в Криму культурно-етнографічних татарських центрів. Він розташований в колишньому маєтку князя Юсупова. Саме того, який вбив Распутіна. Тут є чудовий етнографічний музей, співробітники якого проводять для відвідувачів майстеркласи з кулінарії і вишивання, кілька народних ресторанчиків і чайхана. В разі чого, можна знайти і ночівлю. В Соколиному часто винаймають віслюків – колись традиційний кримський вид транспорту – якими зручно дістатись до сусіднього водоспаду Срібні струмені і Юсупівського озера. Власне, ними можна доїхати і до самого Бахчисарая.

Столиця кримського ханства, яка існувала тут з другої половини XV до кінця XVIII століття, розташована в мальовничій скелястій ущелині. Головною її атракцією є палац ханів династії Гіреїв у вишуканому орієнтальному стилі. Це великий комплекс, що включає мечеті з мінаретами, гарем, сад, власне палац з відновленими покоями, в одному з яких знаходиться оспіваний Пушкіним фонтан і цвинтар із похованими кількох ханів.

На околиці Бахчисарая є великий скельний Успенський монастир, історія якого налічує понад тисячу років, а також одне з найбільших печерних міст півострова – Чуфут-Кале. З татарської його назва перекладається як „юдейська фортеця" і це пов'язано з тим, що до кінця XVIII століття тут жили караїми – тюркська народність, яка сповідує ортодоксальний юдаїзм. Утім, фортецю заснували не вони, а візантійці, ще у VI столітті за велінням імператора Юстиніана. Згодом твердиня, розташована на неприступному плато, була однією зі столиць кримського ханства, з часів якого на її території залишився мавзолей доньки Тохтамиша – Джаніке-ханум. Є й пізніші пам'ятки. Приміром, дві караїмські кенаси (храми), які нині часто слугують знімальним майданчиком історичних і пригодницьких фільмів.

Від Чуфут-Кале стежка веде повз стародавні, візантійських і хазарських часів, закинуті печерні міста Тепе-Кермен і Киз-Кермен. Далі, через печерний монастир Качі-Кальйон і руїни Сюйренської фортеці, вона виводить до ще однієї колишньої столиці – Мангуп-Кале.

На гігантському плато площею 90 гектарів, яке з південного боку має чотири високі миси, що нагадують пальці велетенської долоні, збереглося місто-фортеця, яке було центром християнського князівства Феодоро. Його мешканцями були нащадки готів. Мангуп-Кале, на відміну від потужних генуезьких твердинь узбережжя, трималась найдовше, коли у 1475 році в Криму висадився величезний турецький десант. Османи півроку не могли здобути його укріплень, коли ж вони вдерлись до цитаделі, руїни якої й досі майорять над плато, то вбили всіх, в тому числі й князя. Двох його синів полонили. Не бажаючи неволі, третій княжич кинувся зі скелі, і сьогодні його тінь час від часу, з'являється поміж залишків міста. Кажуть, що Хлопчик, як тут його звуть, нещадно карає порушників спокою – так він мститься за батьків. Утім, ця легенда не відлякує так званих „індіанців" – людей, що відкидають здобутки цивілізації і цілий рік живуть в печерах Мангупа.

В ореолі батальної романтики

Певно, нема в Криму легендарнішого міста, ніж Севастополь. По-перше, в античному Херсонесі, який входить до його меж, охрестився князь Володимир. На тому місці, де він прийняв це таїнство, нині стоїть невеличка каплиця. Натомість сусідній з нею Володимирський собор, відновлений коштом Кучми, вражає розкішшю і пишнотою. Все це посеред відкритого археологами поліса Херсонес, в якому збереглись залишки амфітеатру, ранньохристиянських базилік і приватних садиб давніх греків. Відкриття тривають, адже значна частина Херсонеса й досі лишається недослідженою.

Після того, як захопивши Крим Російська імперія заснувала тут місто Севастополь, перетворивши його на потужну базу військового флоту, політична ситуація в Чорному і навіть у Середземному морі докорінно змінилася, що з часом призвело до Кримської війни. Сьогодні її події, особливо на Заході, виглядають доволі романтизовано, позаяк у кампанії брали участь французькі і, особливо, британські аристократи. Насправді ж, війна коштувала всім сторонам безліч людських жертв. Севастополь тримав оборону більше року. За цей час в ньому загинуло близько 100 тисяч людей, саме ж місто лежало в руїнах. Про ті події нині розповідають кілька музеїв і пам'ятників. Зокрема, панорама, створена у 1904 році, храм-усипальниця російських адміралів, а також пам'ятник затонулим кораблям. До того ж, минулого року на приватні кошти відновили історичну будівлю Михайлівської батареї, в стінах якої відкрили сучасний музей, кілька експозицій якого присвячені Кримській війні.

Військові дії 1854–1856 років велись не тільки в Севастополі, а й на підступах до нього. Відомою є Балаклавська битва, в якій відбулась оспівана в літературі, музиці і живописі атака Легкої бригади. Цей елітний британський підрозділ, в якому служило кілька лордів, виконуючи бездумний наказ командування, майже весь загинув під вогнем російських гармат. На полі тієї битви й досі знаходять старовинні ядра. Звідти вже дуже близько й до самої Балаклави, в бухті якої базувався британський флот під час війни.

Це місто завжди слугувало надійним прихистком для кораблів, адже місцева бухта найглибше на півострові врізалась у берегову лінію. Нібито ще в гомерівські часи тут жили рибалки-лістригони, яких пізніше замінили купці-генуезці. Італійці вибудували над входом до бухти потужну цитадель, башти якої в першу чергу звертають на себе увагу, коли потрапляєш сюди. Втім, гостей раніше було небагато – до падіння Союзу Балаклава вважалась закритим містом, оскільки тут

Текст: Дмитро Антонюк, Київ
Фото: Дмитро Антонюк

знаходився надсекретний завод для ремонту атомних підводних човнів. Його вибудували в товщі гори за часів „холодної війни" з таким розрахунком, аби завод міг витримати пряме влучання атомної бомби. Віднедавна тут відкрили музей, що вже став одним з найцікавіших в Україні. Хоч субмарин в ньому вже нема, проте велетенські коридори, плавучі підземні доки і приміщення для персоналу справляють неабияке враження.

Власне, в Балаклаві зручніше за все винайняти один з моторних човнів, який може відвести вас на згаданий Яшмовий пляж, або й ще далі – в Загублений Світ під мисом Айя – улюблені місця дикого і нудистського відпочинку. Головне – під враженням тих красот не забути домовитись, щоб вас увечері забрали. До речі, за легендою на Яшмовому пляжі купалась Катерина II, яка й поклала початок царському відпочинку в Криму.

Не тільки Ніццою жив цар

Російські монархи спершу лише наїздами навідували півострів. Ситуація змінилась в часи правління Олександра II, коли сюди проклали залізницю. Тоді імператору звели палац в Ореанді, який, на жаль, не зберігся.

Приклад царів наслідували й найзаможніші з російських аристократів. Ще в 1824 році граф Воронцов, який провів дитинство в Англії, почав будувати в Алупці, на землі, подарованій йому поляками Браницькими, казковий палац-замок в стилі тюдорівської неоготики з додатками неомавританської архітектури. Направду, це була найрозкішніша резиденція всього півдня імперії. Її доповнював унікальний парк з екзотами, в якому створили чимало штучних ставків і навіть так званий хаос, складений з багатотонних брил. Цілком природно, що під час Ялтинської конференції в палаці жив Черчілль і вся британська делегація, про що сповіщає окрема експозиція тамтешнього музею.

Резиденції знаті залишились мало не в кожному населеному пункті південного узбережжя. В деяких із них в радянські часи відкрили санаторії, як, приміром, в палацах Романових в Кічкіне чи Дюльбері, також зведених в псевдомавританському стилі. Якщо раніше туди можна було потрапити лише за великим блатом, то нині все вирішують гроші. Причому чималі. День перебування в такому закладі обійдеться в кілька тисяч гривень. Втім, деякі дореволюційні резиденції так і лишились суто номенклатурними, і сьогодні туди, навіть за наявності товстого гаманця, не потрапити. Це згаданий палац Дюльбер, відданий під відпочинок народним депутатам і резиденція Юсупових в Кореїзі, де під час переговорів з Черчіллем і Рузвельтом жив Сталін. Пам'ятка належить Контрольно-ревізійному управлінню України.

Все ж більшість палаців таки доступні для відвідин. Це і колишній маєток барона Штайнгеля, відомий як Ластівчине гніздо, і санаторій „Утьос", в якому колись жили князі Гагаріни, а також одні з головних атракцій Криму – палаци Романових в Масандрі і Лівадії. Останній був улюбленою резиденцією Миколи II, який разом із сім'єю проводив тут свої літні та осінні відпустки, якщо царювання можна назвати роботою. Лівадію побудував архітектор Краснов у 1911 році в стилі італійської аристократичної вілли. Всередині знаходиться літній сад-патіо, який неодноразово знімали в кіно, зокрема, у фільмі „Собака на сіні". На першому поверсі палацу – музей, присвячений Ялтинській конференції, що проходила в цих залах, на другому – особисті покої імператорської сім'ї, в тому числі робочий кабінет Миколи II і навчальна кімната його дітей.

Від Лівадійської резиденції починається так звана Царська стежина довжиною 7 кілометрів, яка проходить найбільш мальовничими панорамними куточками південного узбережжя, закінчуючись в Гаспрі.

Поруч зі згаданим Масандрівським палацом, в якому за іронією долі Романови ніколи не жили, розташований однойменний винний завод, заснований ще князем Львом Голіциним. Для відвідувачів тут обладнано дегустаційний зал із музеєм, які розташовані над діючими довжелезними винними підвалами. Деякі з вин заводу, представлені там, мають більше ста років і коштують декілька десятків тисяч доларів.

Кількість атракцій на південному узбережжі надзвичайно щільна і за кілька зупинок тролейбусом від Масандри, в селищі Нікіта розташований найвідоміший ботанічний сад Криму, заснований ще у 1812 році. Різні види квітів, завдяки клімату, цвітуть в ньому мало не цілий рік. Крім них є й невеличкий бамбуковий гай і оливковий сад та лісок з гігантськими секвоями.

Все описане є лише загальною і далеко не повною картиною цього унікального куточка, і можна лише погодитись з тими, хто упродовж кількох років відвідує Крим – за раз охопити все просто неможливо. Що ж до ставлення до гостей, то воно з часом таки покращується, що особливо помітно в закладах татар.

Крим суб'єктивно

Перед нами – канікули, тож кримська тематика доречна, як ніколи. Якщо ви спробуєте підібрати єдину спільну характеристику для Криму, найбільш влучне слово, здається, це різнорідність.

Крим захоплює своєю історією, чудовими краєвидами, але водночас непокоїть політичними проблемами, які виходять далеко поза межі України. Крим – це мозаїка культур, національностей, місце, де перетинаються Схід і Захід. Територія, за яку воювали. Це потужний туристичний потенціал, хоча досі цілком не реалізований.

У Криму нелегко відпочивати, хіба що гроші для вас – не проблема. Кримський сервіс (чи, радше, його відсутність) не один рік є предметом критики. Чимало українців обирають для відпочинку Єгипет або Туреччину, де послуги дешевші і якісніші, аніж на вітчизняному півострові. З іншого боку, кількість прихильників кримських курортів з України та Росії не зменшується. Більше того, до них активно приєднуються туристи з Німеччини та країн Центрально-Східної Європи. Іноземців передовсім приваблює пошук нових вражень. Для тих, хто згідний на певні незручності, Крим запропонує чимало цікавинок. Треба лише набратися терпіння.

Наші випробування починаються на етапі планування подорожі і пошуку нічлігу. Треба визнати, що в Інтернеті постійно збільшується кількість відповідних пропозицій. Однак сервіс далекий від європейських стандартів. Наприклад, чимало готелів пропонують замовити місце не напряму, а через сервісний центр у Києві. У телефонній розмові ви залишаєте свою електронну адресу, і через півгодини отримуєте рахунок, де ціна істотно вища від початкової, вказаної на сайті і обумовленої по телефону. Єдиний вихід – добрячий запас терпіння, хоча шанси знайти пристойний стандарт обслуговування за поміркованими цінами у вас є.

Для тих, хто планує активний відпочинок, вибір маршруту – справа нелегка, адже принад надзвичайно багато, усього за один раз не осягнеш. Однак продовжуючи свій суб'єктивний аналіз, пропоную кілька цікавих місць.

Туризм з мілітарним присмаком

Якщо ви почуєте, що Крим не схожий на інші куточки України, не сумнівайтеся – це чиста правда. Однак навіть на тлі півострову чи не найспецифСічнішим є Севастополь, що непрямо підтверджується окремим адміністративним статусом міста. Це виникає з минулого, адже в радянський період Севастополь був закритим містом, а його основним завданням стало обслуговування Чорноморського Флоту. Нинішній флот – це фактично уламок колишньої радянської потуги, проте й сьогодні на кожному кроці ви знайдете її сліди.

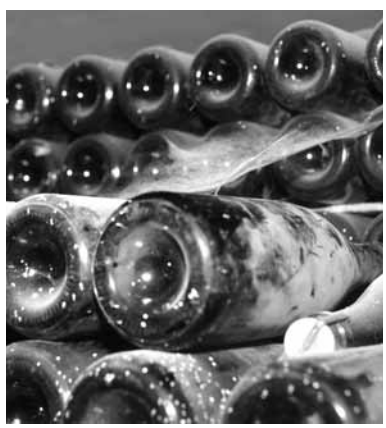

Із Севастополя можна швидко доїхати до Балаклави. Місцевість розташована в напрочуд мальовничій затоці, оточена пагорбами. Завдяки своїй формі, це, здається, єдина затока, в якій будинки спускаються до самої води. В роки „холодної війни" Балаклава була також закритою зоною, що потужно охоронялася. Тут знаходилася база підводних човнів, однак найцікавіша принада ховається під одним із пагорбів, що оточують затоку. В 50-х роках там побудували канал та мережу тунелів і приміщень, де розміщалися невеликі підводні човни. Вся система мала міцне протиядерне забезпечення. Аж до розпаду СРСР у Балаклавській бухті знаходився арсенал з ядерними торпедами та боєголовками для більших підводних човнів. Наразі під патронатом Міністерства оборони України у бухті влаштовано музей. Організовано надзвичайно цікаві екскурсії. Мабуть, це один із найцікавіших у Європі музейних об'єктів періоду „холодної війни". Тотально засекречені підземні коридори і лабіринти приміщень принесуть вам чимало гострих емоцій. Якщо ви бажаєте зануритись в атмосферу таємних операцій ворожих блоків, обов'язково побувайте у Балаклаві.

Культура вина

Севастополь – ідеальне місце для пригод іншого характеру. На околицях міста знаходиться відомий завод марочних вин „Інкерман", куди можна потрапити на екскурсію з дегустацією вин. Виноград у Криму почали вирощувати ще за декілька століть до нашої ери, а винну культуру, як кажуть дослідники, прищепили давні греки.

Завод вин в Інкермані було побудовано на базі підземних шахт у 1961 р. Тоді заводу передали ціле підземне місто з галереями завдовжки 12 метрів, шириною 10–12 метрів, що знаходяться на глибині від 5 до 30 метрів. Там були встановлені дубові бочки для зберігання вина. До сьогодні вино виробляють натуральним, традиційним способом, але з використанням найсучасніших технологій. Вино, як відомо – філософія життя. І цей девіз останніми роками помітно розвивається в Криму.

На набережній Севастополя є чудова винарня. Тут ви зможете спробувати вино з погребів Ессе, які знаходяться в Бахчисарайському районі. Споглядаючи затоку й море, ви зможете скуштувати вина від 45 гривень (за пляшку!), та й обслуга тут на високому рівні. Додайте до цього меню з відповідними стравами – ну, хоча б чорноморськими мідіями і рисом. Такі місця, безперечно, ламають усі стереотипи щодо совкового сервісу Криму.

Цікавих місць, пов'язаних з історією і культурою вина, в Криму надзвичайно багато. Колись найпопулярнішими були винні заводи Масандри, куди легко доїхати з Сімферополя. На місці організовують винні тури. В Масандрі знаходиться одна з найбільших колекцій вин у світі – майже 1 млн. пляшок. Там же – найстаріше підземне винне сховище. Підземні тунелі у 1887 році почав будувати князь Лев Сергійович Голіцин.

Власне з його іменем пов'язана історія вирощування винограду і продукції вина в Криму. Будучи за освітою юристом, у Франції вивчав досвід приготування виноградних вин. Вино стало сенсом його життя. Голіцин побудував найбільші в Криму виносховища в Масандрі, Ай-Данілі, Ореанді і Лівадії.

Ближче познайомитися з результатами роботи Голіцина можна в Новому Світі, а переночувати – в Судаку, що неподалік. Поза сезоном Судак – один з найспокійніших курортів, хоча тут є чимало цікавого. Навколишні узвишшя сходять до самого моря. Історія міста сягає 212 року н.е., на одному з пагорбів розташована Генуезька фортеця, збудована в 1371–1469 роках генуезцями. Після занепаду Константинополя Судак захопив турецький десант.

У старогрецький час Новий Світ носив назву „Парадіз", що означає „сад", „парк", а мовою поезії – „рай". До Нового Світу варто поїхати хоча б заради дороги – серпантину, що в'ється вздовж моря. Однак і в самому Новому Світі знайдеться багато цікавого. У першу чергу – найкращий в Україні виробник шампанського. Дім Шампанських Вин „Новий Світ" – це, власне, дітище князя Голіцина. Шампанське почали випускати там у 1882 році. А вже в 1900-му шампанське „Парадізо" отримало кубок гран-прі на Всесвітній виставці в Парижі. Кращої рекомендації годі шукати. Сьогодні тут виробляють лише 2 млн. пляшок шампанського шороку, його роблять традиційним чином, як на батьківщині напою. Розлите в пляшки шампанське дозріває щонайменше три роки в підвалах. Під час дозрівання вручну змінюють кут нахилу пляшок. Найчастіше тут працюють жінки. Може, звідси і неповторний смак напою. Бокал шампанського брют кюве або „Pino Nuar" Нового Світу над берегом моря гарантує, що ви забудете про всі негаразди і труднощі, пов'язані з дорогою до Криму і специфічним сервісом. Крим вартий, щоб його відкривати, і гарантовано кожен знайде для себе щось цікаве.

Петро Андрусечко, Севастополь

Текст: Дмитро Штибликов, керівник міжнародних програм аналітичного Центру „Номос", Севастополь
Фото: Петро Андрусечко

Загрози і виклики в регіоні

З урахуванням євразійського розташування, регіон Чорного моря має свій географічний розмір і свої основні стратегічні транспортні та торговельні артерії. Є в ньому і перспективні природні ресурси, що стосуються енергетики, є в ньому і великий конфліктогенний потенціал, якому притаманні мінливий характер загроз та учасників. Регіон завжди був джерелом перманентної нестабільності.

На території регіону є кілька ключових зон – больових точок, контролюючи які, можна різнобічно впливати на ситуацію як у самому регіоні, так і за його межами. Такими ключовими зонами є турецькі протоки Босфор і Дарданелли, український Крим, Грузія, і зона, локалізована територією від Фокшанського проходу в Румунії до Дністра. Розташоване на перехресті Європи та Азії, Чорне море протягом століть було зоною протистояння. При цьому, з давніх-давен регіон традиційно виконував роль заднього двору однієї або двох держав, які домінували і закривали його для решти світу. Пізніше, за часів „холодної війни", він опинився на передньому краї боротьби за панування в світі.

Впродовж 40 років члени НАТО – Туреччина і Греція – охороняли південь і південний схід Чорного моря, в той час, як члени Варшавського договору – Радянський Союз, Болгарія і Румунія – домінували на його іншому боці. Однак, незважаючи на той факт, що регіон був розділений стратегічним суперництвом Схід–Захід, ця напружена політична і військова рівновага в дійсності забезпечувала певну стабільність.

Розпад наддержави СРСР привів до народження 6 нових суверенних держав і виникнення низки сепаратистських рухів та збройних конфліктів. Воно (падіння) також відкрило регіон впливам ззовні і конкуренції і одночасно ініціювало повільний процес регіонального будівництва.

Але зусиллям держав регіону на шляху регіонального будівництва серйозно заважає цілий ряд факторів. До них належать нерівномірний економічний і політичний розвиток, відродження конкуруючого націоналізму, який супроводжується давньою ворожістю між суб'єктами регіону, а також конкуруючими інтересами головних дійових осіб.

В нових незалежних державах чорноморські регіональні організації, покликані служити інтеграційним процесам, нерідко розглядаються як форуми не для співпраці зі своїми сусідами, а в якості ще одного місця, де можна підняти національні прапори і підкреслити свою новознайдену державність.

Такі країни, як Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Румунія, Росія, Туреччина і Україна є невід'ємними складовими того, що визначається термінами: „Чорноморський регіон", „регіон Чорного моря" і „Чорне море". Вони і є головними зацікавленими суб'єктами регіону. Іншими ключовими гравцями є ЄС і НАТО – вони обидва, поряд зі Сполученими Штатами, також зараз присутні на Чорноморських теренах. Всі ці актори відкрито висловили свої інтереси в регіоні і сформулювали відповідну політику.

Однак збереженню протиріч сприяє виникнення все більш конкурентного середовища, що іноді межує або навіть виливається у відкрите протистояння.

У сфері геополітики, перебуваючи на стику останнього етапу розширення ЄС і НАТО, а також „глобальної війни з терором", яка ведеться США, регіон набув ново-

го значення, особливо в роки, що минули після подій в Америці 11 вересня 2001 року.

Роль регіону в транспортуванні енергоресурсів, а також його зростаюча привабливість як економічного простору, поступово перетворює Чорне море в регіон геополітичної значимості. Він стає одним із ключових регіонів у конкуренції, яка посилюється щоденно, між основними світовими державами: Росією і США, і певною мірою – ЄС.

При сучасному стані речей – збільшення уваги США до регіону після подій 9/11, серпнева війна 2008 року між Росією і Грузією, поточна фінансово-економічна криза, різні потрясіння, включаючи сепаратизм, етнічні конфлікти, політичні кризи і „кольорові" революції, – разом із виникненням структур нового глобального політичного та фінансового управління, змушують змінити парадигму у світовій політиці, а отже, в регіоні Чорного моря також.

Війна в серпні 2008-го вчергове продемонструвала, що Росія все ще насторожено ставиться до послідовного тяжіння пострадянських країн до Заходу. Отже, у просторі європейської безпеки Чорноморський регіон являє собою унікальне поєднання проблем – старих і нових, традиційних і нетрадиційних.

Таким чином, основні аспекти парадигми безпеки – це і її зв'язок як з біполярною моделлю часів „холодної війни", так і розв'язування та розвиток кількох етнічних, національних і територіальних конфліктів, які були придушені в цей період, а також зв'язок із процесами глобалізації та намаганням перерозподілу „зон впливу" між глобальними гравцями.

Конфлікти інтересів основних учасників та зацікавлених сторін

Велика кількість регіональних і нерегіональних учасників припускає зіткнення інтересів, які тягнуть варіанти політики Чорноморської безпеки в протилежні напрямки.

Це особливо очевидно в демонстрації сили між Росією та євроатлантичною спільнотою. Для Росії основним завданням є відновлення і зміцнення своєї влади в її „ближньому зарубіжжі", поряд з обмеженням присутності в регіоні інших суб'єктів. Такі держави, як Україна, Грузія і Молдова деколи відчувають тиск Росії, їхні лідери вважають свої країни об'єктом політики стримування.

Слід зазначити, що Туреччина, схоже, готова запропонувати всеосяжне бачення регіону, що включає нещодавно розроблену концепцію політики „нуль проблем з сусідами" і зовнішньою політикою, заснованою на регіональному підході. Вона також підтримує чи ініціює ряд регіональних програм співробітництва, включаючи ЧЕС, BlackSeaFor, „Чорноморську гармонію" і Кавказьку платформу стабільності і співпраці. У всьому цьому пріоритетною метою Туреччини є створення регіону, в якому, як кажуть вони і росіяни, для забезпечення безпеки не будуть потрібні „нерегіональні держави".

Мінливий характер загроз та учасників

Величезна кількість і складність загроз безпеки – як потенційних, так і фактичних – сприяють загальному сприйняттю Чорноморського регіону як небезпечного і нестабільного.

Деякі з них включають і спірне поняття „сусідство", і етнічні, релігійні та інші розбіжності, що зберігаються до сьогодні, і наслідки визнання Росією незалежності Абхазії та Південної Осетії, які відокремилися від Грузії.

У цьому контексті, майбутнє територій, що відкололися, та інших затяжних конфліктів (Придністровський та Нагірно-Карабаський конфлікти, курдська проблема в Туреччині), залишається неясним. Вони продовжують перешкоджати руху вперед держав, на території яких вони існують. Крім того, це також перешкоджає регіональній співпраці, безпеці і стабільності на Чорному морі в цілому.

Наявність зон заморожених конфліктів, крім усього іншого, призводить до зростання транскордонних загроз, таких, як незаконна торгівля наркотиками, зброєю і людьми, та інших проявів дій організованої злочинності в регіональному масштабі.

На цьому тлі військовий аспект регіональної безпеки і посилення прагнення деяких держав до авторитаризму і зростаючої мілітаризації, як і раніше, залишаються предметом стурбованості.

Серйозну заклопотаність викликає питання енергетичної безпеки. Важливість диверсифікації енергопостачань, ризики, пов'язані з залежністю від Росії, вартість нафти і газу з інших джерел для європейських ринків – все це питання, які стали очевидним наслідком того, що показали суперечки між Росією і Україною в 2008–2009 роках. Необхідно відзначити, що енергетика стала не тільки великою національною, міжнародною та регіональної проблемою, але у випадку з Чорним морем, прецедентом для розвитку надійної та стійкої системи відносин між виробником, споживачем та транзитними країнами. Можливості Росії задовольнити попит Європи на природний газ тісно пов'язані з її здатністю поставок без великих інвестицій у технології та інфраструктуру. Все це перетворює Чорне море на потенційний центр транзиту енергоресурсів, і в той же час, в зону суперництва.

З цих же причин різні очікування, перспективи та інтереси зацікавлених сторін не сприяють розвитку регіонального режиму безпеки.

Такий стан речей викликає занепокоєння ще і через зменшення ролі міжнародних організацій, таких, як ОБСЄ, та зростання ролі Європейського Союзу з його „вибірковим членством". Нарешті, випробувані та апробовані в регіоні Чорного моря до цього часу механізми запобігання та врегулювання конфліктів виявилися неефективними, тому існує явна потреба в нових і творчих ідеях з урегулювання конфліктів.

Питання, таким чином, на сьогоднішній день полягає в тому, чи є реалістичною єдина структура безпеки в регіоні Чорного моря, яка враховує всі основні проблеми, виклики та інтереси своїх партнерів, або ж вона приречена на подальшу нестабільність, незважаючи на все більшу значимість для регіональних та „позарегіональних" сил.

Текст: Володимир Притула, журналіст, Сімферополь

Крах міфу „Русский Крым“

Та легкість, з якою „донецькі“ прийшли і „захопили“ Крим після президентських, а потім остаточно – після місцевих виборів 2010 року, повністю розвіяла міф про існування якогось „Русского Крыма“. Одразу після зміни президента та уряду України, помінялася влада і в автономній республіці – на місце кримських регіоналів та їхніх проросійських союзників прийшли регіонали донецькі, які цією владою ні з ким не діляться.

17 травня 2010 року кримський парламент майже одноголосно призначив прем'єр-міністром автономії колишнього мера Макіївки, що на Донеччині, Василя Джарти. Той привів свою команду не лише в уряд, де її члени обійняли ключові посади – першого віце-прем'єра, трьох віце-прем'єрів, міністра фінансів, керівників ще кількох міністерств та урядових комітетів.

Відтоді виключно „донецькі“ очолюють силові і контролюючі структури Криму (прокуратуру, міліцію, податкову, СБУ та інші), а також більшість кримських управлінь інших центральних органів влади.

Якщо насичення „донецькими“ виконавчих структур автономії відбувалося хоч і за слабкого, але спротиву місцевої політичної еліти, то на місцевих виборах 31 жовтня минулого року кримське населення дружно віддало свої електоральні симпатії Партії регіонів, виборчі списки якої в Криму майже на чверть були укомплектовані вихідцями з інших регіонів України, насамперед з Донбасу. У списку до Верховної Ради Автономної Республіки Крим таким був кожен десятий, а в деяких населених пунктах Південного узбережжя Криму – більше половини висуванців від Партії регіонів були колишні мешканці Донецької області.

На виборах до кримського парламенту регіонали отримали 49 % голосів у багатопартійному окрузі і перемогли у 48 з 50 мажоритарних округів. Загалом Партія регіонів „взяла“ у Верховній Раді АРК 80 місць зі 100. У деяких місцевих радах цей відсоток, як і кількість депутатів з „некримським“ минулим ще вищі.

Попри тиск влади, спроби розколоти кримськотатарську спільноту і шок від програшу колишніх помаранчевих на президентських виборах, список Народного руху України, сформований Меджлісом кримськотатарського народу, набрав трохи більше 7 % (що краще, аніж на минулих виборах), але через зміну виборчої системи Рух отримав лише 5 мандатів.

А от результат найбільшої та найорганізованішої прокремлівської політичної сили – „Русского единства“ виявився шокуючим – лише 4 % і 3 мандати. Ще більш провально виступила в Криму партія „Родина“, зібравши стільки ж, як і кримські свободівці – близько 3 тисяч (менше 0,5 %) голосів.

Попри те, що партія „Русское единство“ офіційно з'явилася в Криму безпосередньо перед початком виборів, рекламну і пропагандистську кампанію однойменний всекримський рух проводив із кінця минулого року. Потужна, затратна і системна кампанія „Русского единства“ велася за всіма правилами класики виборчого піару. Широке використання візуальних носіїв реклами, масова „джинса“ в кримських мас-медіа, залучення громадських організацій, в тому числі молодіжних, робота з виборцями за принципом „від дверей до дверей“ – все це, в результаті, дало жалюгідні 4,02 відсотка голосів на виборах до Верховної Ради Автономної Республіки Крим. У більшості місцевих радах автономії „русоєди“ взагалі відсутні. Лише у Бахчисараї вони отримали свого мера і фракцію з 9 депутатів, яка, втім, згодом розкололася.

За неофіційними даними, перед „Русским единством“ Москва ставила завдання досягти 20 %. А лідер партії Сергій Аксьонов публічно говорив про 35 %. Одним із підсумків такого провалу став ще більший розкол і ще більша маргіналізація російського націоналістичного руху Криму, аніж це було до створення „Русского единства“.

Цей формально новий проект постав на ідеях і кадрах „Російської общини Криму“ – найбільш структурованої прокремлівської громадської організації на півострові, політичним крилом якої була партія „Русский блок“. Втім, „Русский блок“ останнім часом застряг у скандалах і розборах, хто і де його очолює. В результаті, майже весь склад „Русского блока“ без Свистунова і ще кількох активістів плавно перекочував до „Русского единства“.

Причини своєї поразки проросійські політики шукають у браку підтримки з Москви (що, м'яко кажучи, не зовсім вірно), у тиску адмінресурсу (що теж неправда, бо „професійні росіяни“ за останні роки інтенсивно інтегрувалися у кримську владу), у нахабності та брутальності „донецьких“ (що правда, але вона стосувалася і висуванців Меджлісу, які, заручившись підтримкою співвітчизників, вистояли).

Найбільшою помилкою „русоєдів“ стала їхня щира віра у „проросійськість“ кримчан, тоді як ті, точніше, значна частина з них, виявилися останнім уламком „нової історичної спільноти людей – радянського народу“, як це було записано в останній радянській конституції.

Якщо згадати, як саме формувалося сучасне кримське населення, то стане зрозумілим, чому радянські ідеї донецьких регіоналів ближчі більшій частині кримчан, аніж російський націоналізм кримських „русоєдів“, як би останніх не підтримувала Москва.

Під час Другої світової війни населення Кримського півострова зменшилося утричі. А після депор-

тації Сталіним кримських татар у 1944 році Крим майже знелюднів, особливо Південнобережжя, передгір'я і гірські райони. Перша хвиля переселенців була напівпримусовою і переважно з російських регіонів. За рознарядкою місцеве начальство відправляло до Криму тих, хто не був потрібен у власному господарстві, хоча контроль за ідеологічною якістю переселенців вже тоді був суворим.

Зять колишнього радянського керівника Микити Хрущова, радянський журналіст Олексій Аджубей якось писав про приїзд першого секретаря ЦК КПРС до Криму у 1953 році. І та кримська дійсність, зображена ним, просто вражає своєю безнадійністю. За словами Аджубея, найбільше ошелешили, схвилювали і обурили Хрущова галасливі натовпи російських переселенців, які торпедували машину першого секретаря. Люди скаржилися на нестерпні умови життя, погане житло, нестачу харчів, вимагали допомоги.

„Це зараз я пишу: приїхали, – зазначає Аджубей. – А вони кричали: "Нас пригнали!". З натовпу лунали і зовсім істеричні крики: "Картопля тут не росте, капуста в'яне". Або раптом вкрай сумне: "Блощиці заїли". "Чого ж ви їхали?" – запитав Хрущов. І натовп заволав: "Нас обманули!"".

Наступні хвилі переселенців уже були змішані – з України і Росії. Однак органи ретельно перевіряли, щоб нові кримчани були ідеологічно благонадійні, без родичів за кордоном, будь-яких зв'язків з „ворогами народу", кримінального минулого. Наприкінці 60-х і аж до початку 80-х років держава уже могла запропонувати переселенцям непогану зарплату, високі соціальні умови і, найголовніше, хороше „постачання".

У часи, коли Радянський Союз гнав на Захід сибірську нафту і газ, частина виручених коштів направлялася до Криму. На той час, після депортації кримських татар, на півострові майже не залишилося колгоспів, а радгоспи державі було легше фінансувати. І полилися державні інвестиції у кримський степ, у виноградники і сади. Будувалися гігантські ферми і комплекси, широкі дороги, масово зводилися котеджі для спеціалістів, 5-ти і 9-поверхові будинки для селян, великі будинки культури, інша соціальна інфраструктура. Дешева дніпровська вода для зрошення, ледь не безкоштовна електроенергія і пальне робили кримське сільське господарство майже рентабельним.

Ще один контингент повоєнних переселенців – військові. У радянські часи Крим називали не тільки „всесоюзной здравніцей", але й „непотопляємим авіаносцем". Окрім потужного тоді Червонопрапорного Чорноморського флоту, на півострові дислокувалася дальня бомбардувальна авіація, були потужні частини Протиповітряної оборони, чисельні Прикордонні війська КГБ. Десятки військових аеродромів, сотні військових частин, а ще – потужна військова промисловість. Заводи Військово-промислового комплексу (ВПК) СРСР були у кожному кримському місті. Кожен з військових, який йшов у відставку, намагався залишитися з родиною жити в Криму і більшості це вдавалося.

А ще Крим став місцем, куди прагнули приїхати для постійного проживання й інші високопоставлені пенсіонери – відставні кагебісти, начальство з оборонних підприємств, номенклатура зі „строєк комунізма" на Півночі, в Сибіру і Далекому Сході.

У 70–80-ті роки партія і держава ще могли їх забезпечити безкоштовним житлом і високим рівнем життя у Криму. Окрім високих зарплат і пенсій, кримчани гордилися гарним „постачанням". На відміну від сусідніх областей України і Росії, Крим добре забезпечувався фруктами, овочами і, найголовніше, м'ясом. Довкола Сімферополя у ті роки виросли десятки птахофабрик, тож приїжджих дивувало, що в крамницях Сімферополя та Ялти м'ясо курей – без черг і без обмежень! А піком тодішньої турботи партії та уряду про кримчан стало будівництво напередодні московської Олімпіади в Євпаторії заводу з розливу „Пепсі-коли". Дефіцитний і статусний заморський напій прийшов у кожну кримську родину, підвищуючи відчуття гордості і подяки радянській владі за таке щасливе життя.

Коли ж розпався Радянський Союз, для кримчан це стало потрійним шоком. По-перше, вони опинилися в іншій, іншомовній державі. Зі щасливих мешканців великої держави, яка посилала кораблі в космос і погрожувала всьому світу ядерною бомбою, в якій вони були частиною титульної нації, кримчани стали іншомовною меншиною якоїсь „бананової республіки". Друге відчуття шоку настало, коли впала планова економіка. Де централізоване постачання, де фінансові вливання, де високі зарплати? Сільське господарство зруйноване, заводи стали, туристи від партноменклатури не їдуть. Треба самим проявляти ініціативу.

А третє – повернення господарів цієї землі, кримських татар. Які не тільки говорять іншою мовою, але й моляться Аллаху!

Минуло 20 років з часу розпаду СРСР, майже завершилася репатріація кримських татар, виросло нове покоління кримчан, народжених уже в незалежній Україні. Однак радянські кримчани нікуди не ділись, і досі вони складають більшість населення автономії. Вони ностальгують за радянськими часами, розповідають про ці часи дітям та внукам і активно, як і в радянські часи, ходять голосувати. Саме вони – головний ресурс Партії регіонів.

Якщо подивитися результати виборів протягом останніх 10 років, то стане зрозумілим – зараз російський націоналістичний електорат у Кримській автономії не перевищує 4–6 % , а в Севастополі – 9–10 %, і має тенденцію до зниження.

З початку 2000-х років і досі підтримка виборцями „професійних росіян" на пропорційних виборах в Севастополі (найбільш проросійському місті Кримського півострова, з найвищою в Україні часткою етнічних росіян, з наявністю російських військових та спеціальних структур і відсутністю кримських татар) не перевищувала 10 % голосів, а в Автономній Республіці Крим їхній електоральний максимум – лише 6 % у далекому 2002 році.

Судячи з усього, молодий та амбіційний лідер партії „Русское единство" Сергій Аксьонов, який прийшов у політику з бізнесу лише 2 роки тому, зрозумів усю міфічність ідеї „Русского Крыма", яку його старші соратники експлуатували, десятиліттями „доячи" Москву. Нещодавно він заявив про необхідність виходу „Русского единства" на всеукраїнську політичну арену. Очевидно, він має надію, не сварячись із регіоналами й отримуючи підтримку з Росії, там усе ж перевершити ганебний кримський результат. Хтось його переконав, що міф „Русская Украина" менш утопічний, аніж міф „Русский Крым".

В Криму немає „руского єдінства“

Коли ми говоримо про російський рух, російські сили у Криму, вони чітко розмежовуються на дві категорії. Перша – це значна частина населення Криму, яка складає десь 80 %. Вони проявляють себе переважно у ході виборів, коли досить узгоджено протягом двадцяти років вільного волевиявлення близько 80 % населення підтримують сили, яким вони повірили, які транслюють приблизно ту ж саму програму. Це пов'язане і зі збереженням статусу російської мови, і зі зовнішньополітичним вектором у бік Росії, і ще з певними іншими моментами, які можна вважати знаковими для цієї категорії кримчан.

Сили міняються, оскільки одні виходять з довіри, інші входять у довіру. Наприклад, на рубежі століть, тисячоліть, це були комуністи. Однак сьогодні вони виявились маргінальною силою у маргінальному стані, а довіра перейшла в основному до Партії регіонів. Ці 80 % населення більш-менш стабільні у своїх інтересах, цінностях.

Друга частина російських сил Криму – це, власне кажучи, ті, хто організаційно представляє цей рух. Серед них ніколи не було єдності, тут завжди йде доволі активна боротьба за потенційні 80 %. Це такий солідний куш, якого може вистачити навіть не обов'язково на одного.

Відсутність єдності між даними силами зумовлена різними причинами – тут є і гроші, і амбіції. У нас чомусь усі, хто потрапляє в політику, одразу починають псуватися, незалежно від їх забарвлення. Ніхто, прийшовши до політики, кращим не став – ні з політиків регіональних, ні з центральних. Українська політика представляє таке собі сміттєзвалище розбитих надій. Тому виходить, що люди, котрі потрапили у політику, займаються не вирішенням проблем електоральної групи, яка привела їх до влади, а починають вирішувати інші проблеми, їм ближчі. В результаті виходить, що в пошуку можливостей отримати підтримку електорату завжди існує розбрід, завжди більше претендентів, ніж потрібно для нормальної перемоги однієї політичної сили.

Напередодні останніх виборів в ході підготовки виборчої кампанії була зроблена заява про об'єднання російських сил Криму. Знову ж, це не всі сили проросійського спектру. Була створена Координаційна рада проросійських організацій, потім заявили про створення громадської організації під назвою „Русское единство“, громадсько-політичного руху. Але вже до організації взяли не всіх з даної Координаційної ради. Ну, і звичайно ті, кого не взяли, почали розповідати, що ці росіяни з „Единства“ не такі росіяни. А ми, яких не взяли, саме ми справжні. Одним словом, чим ближче до виборів, тим більше ображених, ніж тих, хто залишився всередині створеної організації. І вже напередодні виборів про справжню єдність мови не могло бути.

Після виборів ті, хто опинились за бортом, стали критикувати тих, у кого щось вийшло, по-різному оцінили результати. З точки зору критиків – це провал, з точки зору учасників проекту „Русское единство“ – це справжня перемога. Правда десь посередині: 4,2 % – це нормальний маргінальний результат. З маргінальної ніші „Русское единство“ вискочити не змогло. А в цій маргінальній ніші організації, які експлуатують етнічні питання, отримують від 3 до 5 %.

Іноді у діях „Русского единства“ присутня радикальна риторика. Іноді якісь окремі їх учасники намагаються пропонувати певні радикальні дії. Власне, якісь радикальні дії і здійснюються. Наприклад, оголосили, що „Русское единство“ проведе Марш у Львові 9 травня. Однак, коли стало зрозуміло, що з боку влади є певні побоювання, що суд заборонить дану акцію, по суті, справу акції згорнули. Залишились групи радикалів, яких не можна було стримати. Вони поїхали, провели, що хотіли. Але це не Марш, це не сотні людей і навіть тисячі, про які, власне, спочатку йшлося, що йдуть по вулицях Львова з червоними прапорами і партійними символами. Все було дезавуальоване.

Останні місцеві вибори в Криму не відрізнялись особливою чистотою. Поставлене Партією регіонів завдання отримати 80 місць зі 100 у кримському парламенті було виконане суворо у такій пропорції. Інформаційне панування Партії регіонів було повним, вона використала своє становище як партія влади. Останній місяць виборчої кампанії, „Русское единство“ змирилось, що воно працює, не борючись з Партією регіонів, а ніби будучи в Партії регіонів на побігеньках. Жорстку критику, яку пробували робити комуністи, спроби подати себе як певну альтернативу – усе це згорнули.

Кримчани абсолютно не так себе поводять, мислять, не так оцінюють політичну ситуацію, як жителі навіть Східної України, звідки прибула Партія регіонів. Одним з рефренів нової влади стала теза, що „Крим – це Україна“. І навіть якщо цього не говориться, повного розчинення Криму в українському політичному просторі так і не сталося.

Тепер у Криму давно вже немає такої політичної активності, як на початку 1990-х років, це навіть важко порівняти. Тоді це була певною мірою реакція на те, що відбувалось з колишньою країною під назвою СРСР. Це була спроба відреагувати на зникнення СРСР, знайти місце у цьому світі, який змінюється, не дозволити виключити себе з цієї великої країни. Але та енергетика була вичерпана, власне кажучи, десь в середині 1990-х років. І нового подібного енергетичного заряду кримське суспільство не отримало. Тому воно бурчить на виборах, іноді поводиться виклично щодо центральної влади. Але саме таких вольових акцій, коли політична воля транслюється політичною елітою – цього давно вже не помітно.

З іншого боку, звичайно, 20-річна інерція існування української держави також діє. Кримчани загалом зберігають певну зовнішню лояльність, ніхто мости не спалює. Виконуються закони України, платяться податки тощо. Є такий тост: „Хай живе Україна!“. Але є інше українське слово, за змістом дуже подібне, але за забарвленням дещо інше – „Нехай!“. Так ось до „Хай живе!“ кримчани не дійшли, але „Нехай живе Україна!“ – це якраз мабуть те, що характерне тепер для багатьох. Тобто така лояльність, можливо, є найбільш оптимальною. Ті, хто ближче не знайомі з Кримом, здивуються, що це не зовсім Україна, але тепер це не є якимсь викликом.

Андрій Нікіфоров, кримський політолог, Сімферополь

Чорноморський флот: рік після Харкова

У квітні 2011 минув рік з моменту ратифікації пакету угод між Україною та Росією, які увійдуть в історію під назвою „харківські" або „газофлотські".

Як відомо, 21 квітня 2010 р. президент України Віктор Янукович та президент Росії Дмитро Медвєдєв, окрім інших, підписали документ, відповідно до якого базування російського Чорноморського флоту на території України (переважно – у Криму та Севастополі) після закінчення терміну діючої угоди, розрахованої до 2017 року, буде продовжено ще на 25 років, з можливістю пролонгації на наступні п'ять років за згодою сторін. Україна за це отримала знижку на російський газ.

Ця домовленість, яку одразу ж охрестили „газ на флот", розколола українське суспільств майже навпіл. Частина людей, яка підтримувала Януковича і правлячу Партію регіонів, позитивно сприйняла цей крок, розраховуючи, що він дозволить покращити стосунки з Росією і вивести на якісно інший рівень співпрацю в економічній сфері.

Опоненти нової влади, навпаки, назвали дії Януковича „зрадою національних інтересів". Вони звинуватили президента в торгівлі територією і суверенітетом, а самі угоди, які готуватися таємно від суспільства та, навіть, від частини українського уряду, охрестили „пактом Януковича–Медвєдєва", за аналогією з пактом Молотова–Ріббентропа.

З тих подій минув рік, що дає можливість дати певні оцінки прийнятим рішенням. Але, щоб краще зрозуміти сьогоднішні процеси, необхідно бачити контекст ситуації.

Севастополь – не Крим

Після розпаду Радянського Союзу у 1991 р. постало питання розподілу Чорноморського флоту СРСР між новими державами – Російською Федерацією та Україною.

Червонопрапорний Чорноморський флот, хоч і вважався найслабкішим серед радянських флотів, тоді був досить серйозною силою і нараховував півтисячі кораблів та підводних човнів, плюс авіацію та допоміжні частини.

Сфера його відповідальності включала не тільки Чорне та Середземне море (останнє контролювала постійнодіюча Середземноморська ескадра), але й частину Атлантичного та Індійського океанів. Підрозділи ЧФ базувалися по всьому радянському узбережжю Чорного та Азовського морів.

Головною базою флоту протягом 200 років було і є місто Севастополь, розташоване у південно-західній частині Кримського півострова – фактично, у географічному центрі Чорного моря. Зраз це окрема адміністративно-територіальна одиниця у складі України, яка згідно з конституцією підпорядковується безпосередньо Києву. Населення міста – близько 380 тис., загальна площа – 1079 кв. км, з яких 215 кв. км займають акваторії бухт.

З моменту заснування у 1783 р. і до розпаду СРСР Севастополь існував заради флоту. Окрім, власне, ВМБ, в місті працював комплекс великих підприємств, які виробляли продукцію для потреб ВПК або обслуговували флот. Суто цивільний сектор складав мізерну долю і у сфері зайнятості, і з точки зору надходжень до міського бюджету.

Фактично, Севастополь 200 років був містом-фортецею, яке після Другої світової війни стало повністю закритим і виокремилося в особливу адміністративну одиницю, що підпорядковувалася не Криму, а Києву.

Кримська область потрапила до складу УРСР у 1954 р. З ініціативи Росії активно поширюється міф, що Крим начебто вольовим рішенням „подарував" Україні тодішній очільник КПРС Микита Хрущов, що мав українське походження.

Насправді передача Кримської області відбулася з чітким дотриманням діючої на той момент правової бази і ґрунтувалася виключно на економічних міркуваннях: у географічному, господарському та інфраструктурному плані Крим був міцно прив'язаний до УРСР, звідси він отримував воду, електроенергію, товари тощо.

У другій половині XX ст. Крим, завдяки суттєвим інвестиціям в інфраструктуру, отримав статус „всесоюзної здравниці" – головного курорту СРСР.

Крим у пошуку нової долі

З розпадом СРСР долі Криму і Севастополя карколомно змінилися.

Життя Кримської області, яка з ініціативи місцевої комуністичної номенклатури у 1991 році була перетворена на Автономну республіку, визначалося двома чинниками.

Перший – приватизація та утилізація радянської спадщини (за останні 20 років у Криму мало що будувалося, в основному – перерозподілялося). Навколо доступу до ресурсів, насамперед елементів курортної інфраструктури та цінної землі на узбережжі, точилися конфлікти місцевих та зовнішніх еліт.

Другий – це повернення на історичну батьківщину кримськотатарського народу та представників інших національностей, депортованих у 1944 р.

Зміна етнічної ситуації, економічні негаразди та постійні підбурювання з Росії створили сприятливий ґрунт для конфліктів, що на рівні стереотипів забезпечило Криму імідж „небезпечного регіону". Досі існує маса проблем з облаштуванням репатріантів.

Тому зараз головним трендом серед кримських еліт, який активно підтримує нове керівництво автономії на чолі з прем'єр-міністром Василем Джарти, є пошук нової місії АРК. Частково бачення майбутнього окреслено у Стратегії розвитку Криму до 2020 р., головною тезою якої є необхідність зміни координат: виходу півострова з конфліктного трикутника Київ – Сімферополь – Москва і пошуку його нового позиціонування саме в контексті Чорноморського регіону. Новою місією Криму, з точки зору розробників стратегії, є роль провідника інтересів всіх південних регіонів України.

ЧФ РФ у Криму як економічний чинник істотної ваги не має. Скоріше він сприймається частиною слов'янського населення як символ

Текст: Олексій Копитько,
керівник проекту „ФЛОТ2017" (www.flot2017.com)
Фото: Петро Андрусечко

тісних зв'язків з Росією та умовний „захисник" від турецької та татарської експансії.

В Севастополі ситуація інша. Флот є невід'ємною частиною історії і повсякденного життя міста, але збільшується розрив між тим, яким пам'ятають флот севастопольці у найкращі часи, і тим, яку роль він відіграє зараз.

Консервація Севастополя

У місті, де понад 77 % складають етнічні росіяни, і яке займає важливе місце в історичній пам'яті населення Росії, у перші роки незалежності України зберігалася вибухонебезпечна ситуація. У 1993 р. Державна Дума Росії навіть прийняла рішення, що не визнає українську юрисдикцію над Севастополем.

На щастя, до „гарячого конфлікту" не дійшло. З 1992 р. російська та українська сторона вели інтенсивні переговори щодо долі Чорноморського флоту. В підсумку, до 1997 р. Чорноморський флот формально перебував під „спільним" командуванням президентів двох країн. А в травні 1997 р. було підписано угоди, які визначали параметри розподілу ЧФ між Україною та Росією, а також було офіційно визначено статус та умови перебування російських військових на території України.

Оскільки в Конституції України міститься пряма заборона на розташування іноземних військових баз, перебування російських військ у Севастополі, Криму та окремих частин в інших регіонах, наприклад, у Херсонській області, було позначене як „тимчасове" з терміном перебування 20 років – до 2017 р.

З початку 90-х років, коли Севастополь став відкритим містом, а пострадянські країни опинилися на складному шляху політичної та економічної трансформації, суттєво змінилася роль військового компоненту в цілому і ЧФ РФ зокрема.

Підприємства ВПК, які забезпечували основну зайнятість, збанкрутували. Почалося істотне скорочення самого флоту. Зараз ВМСУ і ЧФ РФ разом складають приблизно п'яту частину від колишнього КЧФ СРСР. Шукаючи засобів до існування, севастопольці почали розвивати невійськовий сектор.

В підсумку, станом на 2009 р. доля надходжень від ЧФ РФ у бюджеті Севастополя складала близько 16 % з тенденцією до зменшення. За 20 років поступово розвинулися такі сектори, як сільське господарство, порт, будівництво, туризм тощо. Завдяки такій диверсифікації Севастополь досить непогано, порівняно з іншими регіонами України, пережив кризу.

За часів президента Віктора Ющенка в суспільстві почалося активне обговорення подальшої долі ЧФ РФ. Ющенко і його прихильники наполягали на тому, що російський флот має бути виведений, оскільки його перебування не тільки прямо суперечить Конституції України, але й створює загрози для національної безпеки. Остання теза наочно була засвідчена під час російсько-грузинської війни у серпні 2008 р., коли ЧФ РФ взяв участь у конфлікті, поставивши Україну у дуже незручне становище.

Зокрема, російський флот зараз контролює понад 10 км причалів, а Севастопольський міський торговельний порт – у 15 разів менше. Причому як мінімум половина майна, що знаходиться під контролем російських військових, не використовується за прямим призначенням.

Рік у мінус

На рівні країни в цілому ставлення до харківських угод за рік різко погіршилося, і ця тенденція буде продовжуватися. Причина – не було виконано жодної обіцянки, якими влада обґрунтовувала необхідність продовження базування ЧФ РФ.

Так, підписуючи угоди, Янукович і керівник уряду Микола Азаров обіцяли, що знижка на російський газ дозволить уникнути підвищення цін на комунальні послуги для населення. Насправді підвищення цін за рік відбулося вже двічі і буде продовжуватися. Єдиний, хто виграв від так званої „знижки", це українські олігархи, підприємства яких залежать від російського газу.

За останніми даними (опитування Research & Branding Group, 25–31.03.2011) в цілому позитивно до продовження базування ЧФ РФ на 25 років ставляться 39 % громадян України (на 14 % менше, ніж в квітні 2010 р.), в цілому негативно – 36 % опитаних (зростання на 4 %). З 10 до 17 % зросла кількість тих, кого ця тема взагалі не хвилює.

Угоди не вирішили жодної проблеми на рівні Севастополя. Росія спрямовує свої ресурси тільки на прямі потреби своєї ВМБ, а загальноміські питання старанно ігнорує, при цьому продовжуючи скорочення людей. Підприємства ЧФ РФ досі залишаються найбільшими боржниками з виплати зарплат та соціальних відрахувань.

Севастопольська влада, яка представляє Партію регіонів, змушена продовжувати лінію екс-президента Віктора Ющенка і вимагати передачі частини майна, яке флот не використовує, місту. В червні 2011 р. під час зустрічі Януковича і Медвєдєва буде підніматися питання про передачу Україні понад 700 га землі у центральній частині Севастополя.

Отже, через рік після підписання харківських угод намітилася чітка тенденція.

Росія отримала ще один важіль, щоб закріпити Україну в своїй орбіті. При цьому українське суспільство розколоте, і негатив з приводу базування ЧФ РФ стосовно діючої влади зростатиме. Тим більше, на тлі іншої тенденції – все більше людей у Криму і Севастополі, особливо молодих, пране інтеграції з Європою, а не з Росією. І якщо Крим теоретично має варіанти вибору, то Севастополь таких варіантів позбавлений, що з часом загострить внутрішні протиріччя.

Вже очевидно, що вимога скасування угод про ЧФ буде однією з ключових тез опозиції на майбутніх парламентських (2012 р.) та президентських (2015 р.) виборах в Україні.

Севастополь – не тільки флот

За Конституцією України, Крим і Севастополь офіційно розділені. До 1991 р. існувала Кримська область, а після 1991 року адміністративний поділ нас повністю відокремив від Криму. Якщо ж говорити про Севастополь, останні двісті років це була військово-морська база, головна база з часів Катерини II. Завданням імператриці, власне, було розширення меж Російської імперії у бік Константинополя. Для цього потрібний був форпост. Саме Севастополь і планували на цю роль, оскільки тут чудова бухта. До речі, вона входить до трійки найзручніших бухт світу – Гонконг, Сідней і Севастополь.

Так ось, севастопольська бухта була відведена для військово-морського флоту і свої функції місто як база виконало. До Константинополя Росія не дійшла, в тому числі через Кримську війну. Друга світова, або Велика Вітчизняна війна, як ми її називаємо, також показала потенціал міста. Севастополь оборонявся вісім місяців. Лише Москва і Ленінград захищались так довго. Після війни доктрина СРСР була відома – оборонна, але з „гарними" зубами – з ядерним флотом. Станом на 1991 рік у Севастополі базувалось до тисячі військових кораблів. З точки зору економіки, їх треба було обслуговувати. Це судноремонт, апаратура, навігаційна апаратура, їжа тощо. Місто зростало, але виконувало функції морської бази. Севастополь за територією майже як Москва і більший від Києва. Але не за населенням – населення близько 380 тисяч.

Частина міста використовувалась у цивільних цілях – тут був риболовний (десь 80 кораблів) і транспортний флот (що становив 4 % світового рефрижераторного флоту). На жаль, усе це зникло, коли розвалився СРСР. Я не буду коментувати події кінця 1980-х, але зрозуміло, що Україні не потрібний був великий військовий флот. Тому його звузили до обмежених функцій – в першу чергу, для захисту прикордонних вод, насамперед від Туреччини. Цей флот існує дотепер, наприклад, бере участь у маневрах НАТО.

Російський Чорноморський флот також скорочений, оскільки Росія його не розвиває. Наприклад, якщо у 1990 р. налічувалась тисяча суден СРСР, тепер на два флоти є максимум 50 суден. Росія має один підводний човен, дуже старий, і в України є свій підводний човен, що не ходить. Отже, флот як роботодавець дуже знизив свої функції. Що сьогодні може дати флот? Якщо подивитись на карту, він знаходиться у центрі міста, бухту можна використовувати з цивільною метою. Чорноморський флот дотепер є роботодавцем, але не такою мірою, як раніше. Наприклад, колись був військовий порт і Севастопольський морський завод. На ньому працювало до 16 тисяч людей, а тепер там працює 300 людей. Тому те, що кажуть люди, і реальність – це різні речі. Було 1000 кораблів, стало 50. То який же флот роботодавець? В часи СРСР були великі підприємства приладобудівництва. Тепер на їх місці – торговельний комплекс, проводяться розважальні заходи і таке інше. Можна говорити про низку наукових закладів, які раніше були потрібні для військових цілей. Але тепер все це нікому не потрібне. Майже вся промисловість Севастополя, яка обслуговує військово-промисловий комплекс СРСР, перестала існувати. Завод „Маяк", завод імені Леніна, Центральний науково-дослідний інститут імені Громова, – всі вони у поганому стані.

Дуже велика територія віддана в оренду ЧФ (навіть не флоту, а Росії) на підставі міжурядового договору між Росією та Україною. Проте ці території наразі не затребувані з боку Росії. Вони просто стоять, адже Росії вони, по суті, не потрібні. Звичайно, є територія, що використовується. Проте за ініціативою севастопольської влади перед урядом Росії винесено питання, щоб ці території були або спільно використані для цивільних цілей, або просто виведені зі складу російської оренди. Наприклад, територія двох заводів, №№ 54 і 24, це десь 40 гектарів. Вони розташовані у центрі міста, над морем, дуже гарне місце. Там стоять старі механізми, іржаві, не працюють. Їх слід прибрати і розвивати цивільний сектор, житловий комплекс, парковий, видовий, розважальний, готелі. Саме у цьому полягає питання. Однак воно потребує рішення між двома державами. Більше того, можна домовитися, щоб це були російські інвестори, нехай освоюють ці території. Бізнес не має кордонів. Україна інтегрується у міжнародний простір і це процес невідворотній.

Є ще один момент – чи залишається Севастополь військово-морською базою? Так, залишається. Ми проти того, щоб російський флот повністю пішов і проти того, щоб пішов український флот, нехай будуть. Будь-яка країна, що себе поважає, повинна мати військові сили, щоб захищати свої інтереси. Але флот повинен займатись не агресією, а захистом мирної праці. Повинен стати компактнішим, активнішим. Подивіться, Туреччина не скорочує свої військові сили, США не скорочують. Є питання просування НАТО на схід. Країни Центрально-Східної Європи тепер в іншому таборі. Україна поки що не входить до НАТО і нам потрібний флот. Україна – друга країна в Європі за територією. Країна велика, людей немало, а тому вона повинна мати дієздатну армію. І російський, і український флот взаємодіють з НАТО. Якщо він виступатиме як роботодавець – тим краще, ми не заперечуємо. Але разом із цим, якщо раніше цивільний сектор не розвивався,

Текст: Міхаїл Юрлов, директор Фонду „Севастополь“
Фото: Петро Андрусечко

тепер треба подумати, як його розвивати – рекреація, туризм, наука, круїзний бізнес, якесь невійськове виробництво.

Говорячи про економіку, треба розглядати наступну перспективу Севастополя –транспортний вузол. Не такий великий, як Одеса, але призначений для транспортних перевезень та круїзних суден. Зараз ведуться переговори з „Royal Carribean International“. Нам потрібний будинок морського вокзалу, слід створити туристичну інфраструктуру, яка фактично не розвивалась за ці 200 років. Нам потрібна нова законодавча база. Прийнято два документи. Перший – Стратегічний план по залученню інвестицій у Севастополь, прийнятий у грудні 2009 р. на сесії міської ради, а другий – це стратегія розвитку Севастополя.

Неподалік від Севастополя є аеродром „Бельбек“, де злітна смуга – одна з найбільших в Україні, там може сісти навіть Боїнг-747. З нього здійснюються рейси до Києва щодня. Влітку літаки літають у Москву та в інші міста. Проте, на жаль, продуманого плану розвитку аеропорту немає. Наш конкурент – це Сімферополь. Але потрібна серйозна продумана політика не тільки у Севастополі, а й на всьому південному узбережжі. Севастопольський аеропорт будувався для Горбачова, для його дачі на Форосі. І якщо розвивати Південний берег Криму з боку Севастополя на сучасному рівні, тоді місцевий аеропорт більш конкурентоздатний, ніж Сімферопольський.

Є залізниця, шосе. Однак залізниця має певні обмеження, що не дозволяють розвивати великі залізничні потужності, для цього використовують Одесу. Є зарубіжні інвестиції. Є підприємство „Авліта“, яке інвестувало приблизно 200 млн. доларів. Зарубіжний інвестор побудував порт для перевалки металу, а метал дуже конкурентоздатний, і українська металургійна промисловість конкурентоздатна. Там же побудували зерновий термінал на 170 тисяч тон – один з найбільших в Україні.

Нещодавно здійснили ще одну інвестицію – побудували завод з виробництва металевих башт для вітрогенераторів. Інвестиція десь на суму 30 млн. євро. Побудували в порту, але це типово цивільне підприємство. Отже, ми можемо наш український конкурентоздатний метал використовувати.

Звичайно, це не всі аспекти розвитку Севастополя. У нас є сільськогосподарська зона – овочі, вино, наприклад, Інкерманський завод. До речі, це міжнародна інвестиція, спільна скандинавсько-американська, вони купили частину акцій заводу. Проте раніше було немислимим, щоб американська фірма інвестувала поблизу флоту.

Які інші фактори стримування розвитку міста? Що таке розвиток? Якщо вимірювати через капітал, це капіталовкладення. Україна за так званим індексом прозорості бізнесу має 126 місце. Того року мала 124 місце. У той же час наші конкуренти і наші друзі (наприклад, грузини) постійно підвищують свої позиції у цьому рейтингу. Поки цей рейтинг не подоланий, поки у нас не буде руху вгору, таких факторів стримування буде багато. Бюрократія і корупція – це досі дуже серйозні проблеми. І не секрет, за останній час у Севастополі в адміністративних органах відбулося кілька арештів за корупцію – є і великі хабарі, і дрібні. Заступник головного архітектора міста під слідством, начальник управління транспорту, заступник голови районної адміністрації. І це сумно. Бо будь-який інвестор думає: навіщо вкладати тут, якщо можна піти в Арабські Емірати?

Це треба міняти. Нашому Фонду доручено працювати з міжнародними інвесторами. Ми активно співробітничаємо з американськими та європейськими інвесторами. Підписана угода про отримання 12 млн. євро від Євросоюзу на Крим і Севастополь. З них 2 млн. призначені тільки на Севастополь і ще 5 млн. євро ми спільно з Кримом освоюємо для розвитку туризму. До нас повинні приїхати спеціалісти з Євросоюзу і на ці гроші, окрім інших питань, повинні підготувати протягом двох років не менше трьох інвестиційних проектів. Один на суму понад 20 млн. євро, наступний – до 10 млн. євро. Це дуже добре, оскільки нам бракує досвіду підготовки подібних проектів. Власне кажучи, це не все, це тільки початок, але ми працюємо у цьому напрямку.

Повернення кримських татар до Криму

Від початку повернення кримських татар до Криму на півострові народилося нове покоління дітей, які, на відміну від їхніх батьків, особисто не знали вигнання, проте сьогодні досі складно говорити про їх рівні можливості порівняно з іншими, існування ефективної системи соціальних ліфтів, задоволення культурних потреб.

Загальні проблеми соціально-економічної та ціннісної кризи в українському суспільстві накладаються на специфічні проблеми кримського півострову, процеси інтеграції та облаштування кримських татар, що робить ці питання ще складнішими для вирішення. Кримське суспільство, яке все ще залишається квазірадянським, стало дещо толерантніше ставитися до репатріантів, проте до цілковитого усвідомлення проблем кримських татар та їх вирішення ще далеко. В містах можна зустріти оголошення про оренду помешкань чи прийом на роботу з поміткою „тільки для слов'янської національності". Досі панує стереотип „якщо комусь дають, значить у мене забирають", що ускладнює і без того непросте порозуміння в суспільстві.

Повернення кримських татар на історичну батьківщину почалося за 2–3 роки до проголошення української незалежності, в 1988–1989 роках. Це стало можливим лише завдяки десятирічній боротьбі та зусиллям кримськотатарського національного руху, героїчним вчинкам його активістів, помноженим на наслідки розпаду авторитарного радянського режиму, який в 1944 році депортував кримських татар як цілісний народ та впродовж десятиліть не давав можливості повернутися до Криму.

Кримськотатарський національний рух має свою давню історію і славетні традиції. Його було започатковано кримськими тарарами відразу ж після депортації ще в умовах спецпоселень, боротьба не припинялася впродовж усіх подальших років поневірянь поза межами батьківщини. Основними та унікальними принципами цього руху, які послідовно сповідуються й досі, є демократичність та ненасильницьке, мирне вирішення питань. Багато в чому саме це сприяло уникненню гострих конфліктів в регіоні, які не оминули інші країни пострадянського простору. Провідні цілі національного руху були сформовані ще всередині 50-х років двадцятого століття. „Повернення кримськотатарського народу на історичну батьківщину і відновлення у правах. На сто відсотків досягнути цього поки не вдалося. Досить велика кількість кримських татар змушена залишатися і досі в місцях заслання", – свідчить сьогодні, аналізуючи минуле голова Меджлісу кримськотатарського народу Мустафа Джемілєв.

Після здобуття Україною незалежності в 1991 році держава практично опинилася сам-на-сам з підтримкою повернення. Першим президентом України Л. Кравчуком наприкінці 1991 року було сформоване тодішнє специфічне кредо української влади стосовно відновлення національних прав кримськотатарського народу. Він заявив: „Ми маємо створити для кримськотатарського народу умови, й економічні також, для його переселення на історичну батьківщину. Це перше й найголовніше нині... Сьогодні потрібно вирішувати питання таким чином, щоб кримськотатарський народ, який перебуває в Криму і є сьогодні меншиною відносно населення Криму, зайняв з урахуванням історичного аналізу відповідне місце в державних владних структурах, які є сьогодні в Криму... Говорити про перетворення територіальної Кримської Автономної Республіки в національно-територіальну немає достатніх підстав" („Голос України", 7 грудня 1991 р.). У той же час, українське політичне керівництво на початку та в середині 90-х вбачало в кримських татарах союзників у протидії кримському прорадянському чи то проросійському сепаратизму (зокрема й за часів першого і останнього президента Криму Юрія Мєшкова). Подібне бачення пояснюється між іншим і чітко висловленою проукраїнською позицією кримських татар, які стали відігравати роль противаги на півострові, де досить відчутно почали проявлятися сепаратистські тенденції. Відповідна позиція дотримується й сьогодні. 12 лютого 1991 року Верховна Рада України відновила Кримську АРСР у складі України. Відновлення кримської автономії за територіальним принципом не викликало захоплення у кримських татар. І сьогодні автономія – це єдине в унітарній Україні адміністративно-територіальне утворення, де в складі населення домінують етнічні росіяни, які відповідно до Всеукраїнського перепису населення 2001 року складають 58,5 % від загальної чисельності мешканців Криму. Етнічні українці становлять тут 24,4 %. В Автономній Республіці Крим проживає 249,714 тис. кримських татар, 12,5 %.

Фактично з 1992 року процес облаштування кримських татар фінансується за рахунок коштів із державного бюджету України. Втім, сьогодні можна говорити про недостатню ефективність виконання відповідних заходів.

Останніми роками ситуація змінюється, зокрема й через стагнацію процесу правового розв'язання проблем кримськотатарської громади, відсутність конструктивних соціальних та соціокультурних змін, які підтверджували б усвідомлення значимості для українського політичного керівництва кримськотатарської ідентичності.

Можливо, саме відсутність підходу та діалогу влади й кримських татар (з огляду на специфічну ісламофобію), суспільні стереотипи стосовно кримських татар пояснюють, чому проблеми роками зали-

Текст: Юлія Тищенко, Український незалежний центр політичних досліджень, Київ
Фото: Петро Андрусечко

шаються невирішеними. Зокрема, це – законодавча відсутність реабілітації кримськотатарського народу, неврегульованість питання про правове унормування статусу національних органів самоврядування (Курултай, Меджліс) та десятирічна відсутність закону України про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою. Не менш важливою залишається проблема представництва кримських татар в органах виконавчої влади. Керівництво меджлісу наполягає на адекватному представництві фахівців з числа кримських татар у республіканських та місцевих органах виконавчої влади, вважаючи, що нинішня їхня кількість не лише не відповідає частці кримських татар у складі населення, але й свідчить про дискримінацію за національною ознакою.

Разом із тим законодавство України в ряді випадків обмежує можливості заміщення вакансій у зв'язку з наявністю певних цензів. Зокрема, для призначення на посаду судді кандидат повинен не менше 10 років проживати на території України, що практично не дозволяє претендувати на ці вакансії більшості юристів з числа кримських татар.

Не втрачають актуальності соціально-економічні питання земельної приватизації. Складним залишається питання виділення кримським татарам земельних ділянок для індивідуального будівництва та господарської діяльності на південному узбережжі Криму. Це підтверджується фактами самозахоплень земель та інших акцій протесту в Судаку, Морському, Веселому, Симеїзі, Ялті, Алушті, інших населених пунктах. Місцева влада через етнічні упередження та корумпованість не сприяє виділенню землі кримським татарам під індивідуальне будівництво, особливо в південних районах АР Крим. У черзі на отримання державного житла в міських і сільських радах перебувають більше 7 тис. сімей (27 тисяч осіб). 16 тис. сімей (64 тисячі осіб) індивідуальних забудовників через відсутність коштів неспроможні завершити розпочате будівництво, хоча багато хто проживає в недобудованих будинках або тимчасових будівлях.

На Кримському півострові загалом налічуються 632 загальноосвітні школи, з них 192 – з двома й трьома мовами навчання, 15 – із кримськотатарською мовою. 95,6 % учнів Криму навчаються російською мовою, 6,3 % – кримськотатарською й лише 3,2 % учнів – українською.

До відповідного переліку проблем додаються також виклики, пов'язані зі збільшенням кількості вірних, що сповідують дещо радикалізовану версію ісламу.

Залишається складним питанням налагодження інституційного діалогу офіційного Києва з кримськими татарами. Зокрема, 18 травня 1999 року тодішній президент України Л.Кучма після низки протестних актів кримських татар підписав указ „Про Раду представників кримськотатарського народу", яка складалася саме з представників Меджлісу. Відбулася своєрідна легалізація Меджлісу. Втім, наступники Кучми на президентській посаді мало використовували відповідний інструмент політичної комунікації з політичним керівництвом кримських татар. Майже не приділяв уваги відповідним можливостям В. Ющенко. Його наступник на президентській посаді В.Янукович влітку 2010 року взагалі змінив принцип формування цього консультативно-дорадчого органу винятково з членів Меджлісу, включивши до його складу більшість сил, опозиційних політиці національно-демократичного руху кримських татар. Меджліс, фактично, бойкотував засідання ради. Ситуація не зрушила з мертвої точки й досі. Представники Курултаю–Меджлісу сьогодні мають у цій раді меншість – 8 проти 11, тож нескладно передбачити результати обговорень і голосувань. Попри численні натяки на можливі зміни формату ради, принципи її формування досі так і не переглянуті.

Подібний стан речей став практично традиційною моделлю взаємовідносин влади та кримських татар. Влада радше ситуативно реагує на ті чи інші проблеми, аніж керується цілеспрямованою стратегією діалогу, що само по собі є складним і дивним, адже значна кількість проблем кримських татар у соціогуманітарній, економічній сферах вже давно перезріли.

На ісламському ринку Криму

Якщо спробувати використати для характеристики ісламського середовища Криму біржову метафору, то ризикну передбачити появу на „ісламському ринку“ нової бульбашки. Так, за аналогією з біржовими бульбашками, можна означити процеси, які, поки неявно, розпочалися в ісламському середовищі півострова.

Муфтіят Криму (або Духовне управління мусульман Криму – ДУМК, як зазвичай іменують це духовне управління в офіційних документах) залишається провідним гравцем на ісламському полі. Муфтіят міцно вбудований і інтегрований в організаційні структури кримськотатарського національного руху, і фактично виступає як підрозділ Меджлісу кримськотатарського народу. Організаційний ресурс і моральний авторитет Меджлісу виступають важливими чинниками підтримки Муфтіяту. Муфтіят, у свою чергу, є потужним символічним ресурсом всього кримськотатарського національного руху, уособлюючи духовну тяглість з до-російським Кримом.

З іншого боку, вирішення багатьох питань, пов'язаних з розвитком матеріальної інфраструктури – виділення землі під мечеті чи повернення релігійної спадщини – безпосередньо залежать від поточної політичної кон'юнктури в державі і на півострові. Таким чином, стосунки між владою і Меджлісом напряму впливають на важливі для мусульманської громади рішення. Яскравим підтвердженням цього стало рішення про довгоочікуване виділення землі на вул. Ялтинській, 22 в Сімферополі під будівництво головної мечеті Криму – Соборної мечеті. Після майже десяти років безрезультатних переговорів і бюрократичної тяганини, рішення було прийнято в результаті низки компромісів і домовленостей між керівництвом Меджлісу та прем'єром Криму Василем Джарти. Цій важливій і знаковій події передував період взаємних звинувачень і інтриг. Тільки узгодження більш широкого плану взаємодії влади і Меджлісу розблокувало можливість вирішення питання щодо Соборної мечеті.

Минулі п'ять років порядок денний Муфтіяту визначався декількома проблемними напрямками, які або сприймалися, або насправді були критично важливими для його статусу. Для Муфтіяту принциповим моментом є як саморепрезентація, так і визнання з боку всіх інших гравців свого статусу єдиного представника всіх кримських мусульман. Така програма-максимум передбачає, що Муфтіят не тільки хоче виглядати перед зовнішнім світом, але й реально має бути повним монополістом на ісламському ринку.

Вперше серйозну загрозу такому статусу Муфтіят відчув з боку структур радикальної ісламської партії Хизб ут-Тахрір (ХТ) в першій половині 2000-х років. В інших частинах світу ХТ прославилася своїми гучними, але переважно безглуздими акціями за якнайскоріше впровадження всесвітнього Халіфату. Власне, плутана і суперечлива концепція побудови Халіфату і складає весь порядок денний цієї радикальної організації. ХТ швидко і агресивно завойовувала ісламський ринок Криму, пропонуючи своїм адептам допомогу в комерції та ауру участі в нелегальному гуртку, члени якого безкомпромісно борються за світле майбутнє. Пропозиція виглядала майже ідеально для безробітних імамів, змушених торгувати на базарі та студентів, яким хотілося поставити на місце своїх менторів. Молоді прихильники ХТ кидали виклик старшим поколінням, порушуючи всі правила традиційного суспільства. Мечеть в Алушті, першу завойовану і силою відстояну, ХТ перетворила на такий собі караван-сарай, в якому могли зупинятися на нетривалі терміни молоді базарні торговці з Джанкою і інших степових районів Криму. Мережа забезпечувала доступ до торгових місць на базарах, мікрокредитування, і гарантувала виконання дрібних контрактів, якщо партнери належали до ХТ.

З самого початку своєї діяльності в Криму ХТ різко виступила проти Муфтіяту і Меджлісу. Що важливо – ХТ категорично відмовлялася визнавати загальноприйняті цінності кримськотатарського національного руху. Мова, статус народу, відновлення державності – ці головні маркери кримськотатарського дискурсу – оголошувалися непотрібними або ворожими. ХТ ставила під сумнів легітимність не Муфтіяту, а всього кримськотатарського руху, в тому вигляді, в якому ми його знаємо.

І от, після десяти років численних скандалів, бійок і спроб недолугого державного втручання, ХТ закликає своїх прихильників прийти на дуа (колективну молитву) в пам'ять жертв депортації, засвідчуючи крах свого ідеологічного проекту. Ця новина була розповсюджена на тлі достовірних чуток про відмову від створення власного духовного центру, альтернативного Муфтіяту як способу легалізації і про помітний відтік вчорашніх палких прихильників. Звичайно, ХТ не зникне за помахом чарівної палички, але, ймовірно, вже не буде складати головну проблему для Муфтіяту.

Проте ХТ виконала свою місію. Вона наочно показала, що на ісламському ринку Криму можна працювати і що ринок може рости швидкими темпами. Сьогодні кримськотатарська молодь значно релігійніша, ніж їхні батьки, і зовсім по-іншому релігійна, ніж їх діди. Зараз молодь складає більшість у мечетях, знаючи про іслам значно більше, ніж люди похилого віку – друга за чисельністю група постійних відвідувачів мечетей.

Куди підуть ці активні і, з відносно більшим багажем знань про іслам, молоді люди? Формально більш освічені, оскільки ці молоді активісти виросли в період, коли їхні сім'ї швидше переймалися добудовою другого поверху будинку, ніж повноцінною загальною освітою своїх дітей. І хоча багато хто з них відходив п'ять років до Кримського інженерно-педагогічного університету або закінчив медресе у Азовському,

Текст: Сергій Данилов, Центр близькосхідних досліджень, Київ
Фото: Петро Андрусечко

загальна деградація освіти в державі не оминула їх. Тому варіанти можливі.

Можливо, більше шансів на успіх матимуть турецькі ісламські організації, частина з яких перебувала поза законом в період, коли слово військових в Туреччині важило значно більше власне закону. Інша частина – такі, як суфійські братства Азіз Махмуд Хюдаї чи Сулеманджи – вже достатньо давно діють в Криму в співпраці з Муфтіятом і заслужили повагу віруючих своєю щоденною копіткою працею. Хтось, як послідовники Гюлена, всіляко уникали власне релігійної діяльності і навіть ісламської атрибутів. Можливо, ми будемо свідками деякого переформатування чи активізації діяльності цих організацій – уряд правлячої в Туреччині АКП, схоже, розглядає їх як опору режиму, має достатньо ресурсів і зростаючі амбіції – набір факторів, цілком сприятливих для турецьких ісламських організацій. Але ми не побачимо спровокованих ними конфліктів – Діянет (державний орган Туреччини, який фактично виконує функцію міністерства у справах ісламу і має представництво в Криму) залишиться провідним координатором діяльності всіх турецьких ісламських організацій в Криму.

Значно більше шансів, на мою думку, знайти нових прихильників мають невеликі і часто автономні групи салафітів. Не пов'язані в одну цілісну структуру, організовані переважно навколо харизматичних проповідників та імамів, вони частково уособлюють тяглість романтики XT, одночасно символізуючи дорослішання вчорашніх юних полемістів. Принаймні для частини учасників безкомпромісних Інтернет-дискусій ідеологічні експерименти добігають кінця в гавані найконсервативніших уявлень.

Цьому процесу немало прислужилося також таке, зовсім не ісламське за суттю, явище, як самозахоплення. Земля в ідентичності кримських татар відіграє провідну роль, право на землю в матеріальному і символічному вимірах – імператив. Коли, реалізуючи своє законне право на землю, на початку 2006 року керовані Меджлісом або місцевими авторитетами групи почали захоплювати незайняті ділянки землі, ніхто і гадки не мав, що частину таких „галявин протесту" будуть уособлювати люди, які, хоч неявно, але декларуватимуть свою належність до салафітів. Частина масового руху, викликаного земельною корупцією, дуже швидко перетворилася на темний закуток зі своїми чорними схемами, непрозорими рішеннями і скандальними, але харизматичними лідерами. Автономні (не керовані Меджлісом) самозахоплення стали джерелом прибутку і легітимності для „нових салафітів". На рівні риторики вони гуртували всіх незадоволених як владою, так і Меджлісом. У цьому зв'язку абсолютно другорядною виглядає справжня релігійність цих сивочолих бородатих чоловіків. Вони задали певний тренд, поєднавши функції земельних брокерів, громадських діячів і ісламських проповідників. Це вдихнуло нове життя в призабуті і маргінальні громади „вовчиків" – так подеколи називають салафітів самі кримські татари.

Власне, цей текст навіть не про іслам. Ми всі маємо усвідомити, що деградація освіти – це не тільки зниження конкурентоздатності держави і її населення. Це відкриті двері до багатьох небезпечних соціальних явищ. Про те, що чиновник, який дерибанить землю в Криму, уявлення не має, до яких змін в структурі суспільства це може призвести, а метастази корупції страшні не тільки для бюрократії – вони роз'їдають все суспільство. Про те, що використання символічного ресурсу релігії в етнічній конкуренції, добре знайоме нам в образі „Русского мира", чомусь зовсім по-іншому сприймається пересічними громадянами, якщо раптом „Русский мир" змінюється на свій ісламський відповідник – Халіфат. І про те, що з такими речами не можна поводитися легковажно.

Муфтіят Криму за останні десять років пройшов великий шлях. З'явилися молоді і справді освічені імами і ісламські діячі. Набуто досвід гострих полемічних зіткнень і непомітної щоденної роботи. Цей досвід і готовність працювати – основний капітал, який дозволить Муфтіяту зберегти свій статус.

Театр у Львові на замовлення Москви: головну роль зіграли українські націоналісти

Щороку 9 травня у Львові збирається купка комуністів, які з червоними прапорами в руках здійснюють свій ритуальний обхід пам'ятників радянським солдатам. А пересічні львів'яни давно вже перестали звертати на це увагу. Та й ветерани щороку спокійно вшановують пам'ять загиблих. Цього року вийшло по-іншому...

За місяць до чергового святкування Дня Перемоги львів'ян сколихнуло повідомлення, що громадські організації „Рускоє Єдінство", „Родіна" та „Дозор" поїдуть до Львова відзначити цей пам'ятний день. Громадські організації, які не приховують свого російського націоналістичного спрямування, заявили, що привезуть 10-метровий червоний прапор із побажаннями для воїнів радянської армії та пронесуть його вулицями Львова. „Желаю, чтобы русский Севастополь всегда был вместе с русским Львовом и чтобы там фашисты исчезли". Побажання такого змісту залишили на червоному прапорі мешканці Севастополя для львів'ян. Відеоповідомлення про червонопрапорний похід у Львів було максимально поширено як національними телеканалами, так і в Інтернет-мережі. Лідери проросійських організацій ще більше нагнітали ситуацію своїми коментарями про бандерівців як ворогів української державності.

Сценарій провокації був відомий заздалегідь...

Провокативну наживку вдало закинули. Для 80 % львів'ян такі дії російських націоналістів є відвертим плювком в обличчя. Було очевидно, що громадські та політичні організації Львова готуватимуть акції у відповідь. Тільки ось якою повинна бути ця відповідь? Для всіх зрозуміло, що на провокацію відповідати не можна, а тому широко обговорювалися два сценарії. Перший передбачав заборону через суд проведення масових акцій у місті та фізичне

Фото: Віталій Грабар / LUFA

недопущення маршу російських націоналістів вулицями Львова. Другий сценарій пропонували здебільшого інтелектуали з європейським мисленням. Він передбачав масовий ненасильницький протест проти комуністичної ідеології. Форм такого протесту пропонувалось чимало. Наприклад, одна з них передбачала, що львів'яни вийдуть на вулиці з великими плакатами, які зображатимуть злочини комуністів проти львів'ян, та розмістяться вздовж маршруту комуно-нацистів.

При цьому перший сценарій мав кілька серйозних недоліків. Зокрема, він передбачав злагоджену взаємодію центральної влади, яка керує усіма силовими структурами з судовою та місцевою владами. У випадку, якщо б президентська команда не захотіла з якихось причин (наприклад, через небажання ще більше розколювати українців) підігрувати московським сценаристам провокації, то цей сценарій мав право на життя. Однак, враховуючи антиукраїнськість та безвідповідальність команди Віктора Януковича, цей сценарій був однозначно програшним.

Що ж до другого варіанту, то ніхто з чисельних національно-демократичних партій Львова не взявся його реалізовувати. Тільки праворадикальна „Свобода", яка має більшість як у міській, так і в обласній радах, демонструвала готовність до дій. Однак було б наївним чекати від „Свободи" адекватності.

Таким чином, напередодні 9 травня стало зрозуміло, що Львів не готовий належно зустріти провокаторів.

... і все ж ніхто не завадив його реалізації

Зранку 9 травня більше сотні охоронців порядку в повному бойовому спорядженні оточили Марсове поле. „Космонавти" не впускали до воїнських могил нікого. Довкола солдатського меморіалу зібрались кілька сотень членів ветеранських організацій зі Львова, які з квітами, але без червоних прапорів, прийшли вшанувати пам'ять полеглих. За цим усім спокійно спостерігали трохи менша кількість націоналістів зі „Свободи" та інших не байдужих до ситуації людей. При цьому якщо вік перших був за 60 і далі, то середній вік „націоналістів" становив років 18. Правоохоронці впустили до могил тільки делегацію з п'яти людей, а націоналісти гуртом відправили панахиду на могилах січових стрільців, які знаходяться поряд і не були оточені міліцейським кордоном. Гостей із Криму та Одеси не було.

Після цього свободівці, яких на той час зібралось вже кілька тисяч, сформували колону і рушили до Пагорбу Слави. Йдучи, вони кричали: „Слава Україні! Смерть москалям!". Дорогою виникла перша сутичка. Колона зустрілась з кількома десятками людей з георгіївськими стрічками, відзнаками Російської імперії, які йшли тим же маршрутом. Націоналісти почали обливати людей водою та словесним брудом. У відповідь на агресію один із опонентів дістав зброю і вистрелив гумовою кулею в ногу одному з нападників. Міліції поряд не було. Однак пізніше молодого чоловіка затримали, він виявився колишнім міліціонером, сином радника начальника УМВСУ у Львівській області. Його відпустили.

Згодом біля Пагорбу Слави, який також був оточений кордоном правоохоронців, зібралися тисячі молодиків, які грали роль „патріотів". Окрім свободівців, були ще „незалежні" молодики. Понатягували „антигрипозні" маски та шарфи на обличчя і скандували „комуняку на гіляку!".

Піком ескалації конфлікту став приїзд до пагорбу 8 автобусів, в яких

27 квітня 14 опозиційних партій вимагають від президента Віктора Януковича і Верховної Ради термінового скасування харківських угод. Відповідну ухвалу прийняли представники усіх 14 опозиційних партій, які були учасниками акції протесту з нагоди річниці ратифікації харківського пакту Януковича–Медвєдєва про базування російських військ на території України до 2042 року.

27 квітня Суд у Нью-Йорку прийняв до розгляду позов Юлії Тимошенко до компанії „РосУкрЕнерго" та її співвласника Дмитра Фірташа. За словами Тимошенко, рішення американського суду матиме юридичну силу в Україні. „Законодавство Сполучених Штатів допускає, що якщо в країні чиниться рекет, якщо це стосується громадян України або будь-якої іншої країни, якщо це призводить до їх власних збитків так, як в Україні відновлення "РосУкрЕнерго" призвело до підвищення цін на газ, то такі дії можуть бути оскаржені в судах Сполучених Штатів", – сказала Тимошенко. Як відомо, у 2010 році Арбітражний суд у Стокгольмі зобов'язав „Нафтогаз" повернути компанії „РосУкрЕнерго" 12,1 млрд. куб. газу.

29 квітня Україна і Росія підпишуть нову газову угоду до кінця літа. Таку думку озвучив міністр палива та енергетики Юрій Бойко. „Ми будемо робити все, щоб скасувати діючий договір, який нас не влаштовує. До моменту, коли у нас суттєво зростає ціна на газ, а вона у нас росте в четвертому кварталі, ми знайдемо компроміс, який дозволить нам пом'якшити ці наслідки".

1 травня Прем'єр Микола Азаров упевнений, що Росія буде змушена погодитися на внесення змін до формули утворення ціни на газ, що купується „Нафтогазом України" у „Газпрому". Азаров зазначив, що коли світова ціна на нафту була „відносно низькою", то і ціна на газ для України була „відносно прийнятною" з урахуванням знижки за харківськими угодами. Зараз же, підкреслив він, коли ціна нафти практично подвоїлася, а Росія підняла на неї експортне мито, ціна на газ для України стає „просто непідйомною, навіть з урахуванням харківської угоди". „Саме зараз ми росіянам показали, що ось на цьому етапі, дивіться, що виходить. Україна одержує газ за формулою Тимошенко значно дорожче, ніж Німеччина, Польща. Це що, вписується в наше стратегічне

сиділи ветерани, місцеві представники КПУ, а також близько десятка „гастролерів", які привезли розпіарений „красний флаг". Націоналісти кинулись на автобуси, намагаючись не допустити їх до Пагорбу Слави. В хід пішли димові шашки та каміння. Міліція в цей час відтіснила молодиків та зробила коридор для автобусів. За кордоном правоохоронців комуністи та російські націоналісти розгорнули червоний прапор. Акція тривала не більше 10 хвилин. Весь цей час „патріоти" воювали з міліцією, яка відповідала їм взаємністю. Все це акуратно фільмували медіа, українські та особливо російські.

Вистава закінчилась, люди з численними синцями потроху розійшлись. Ніхто з них не звернувся у лікарню. Жоден ветеран не постраждав.

А тим часом пересічні львів'яни у центрі міста вже третій день святкували День Львова. За цей час місто відвідало 30 тисяч туристів. Увечері всі, хто включив телевізор чи Інтернет, дізналися про „розгул націоналістів" у Львові.

Наслідки: програв Львів, перемогла Москва

Цього ж дня півсвіту вже облетіли кадри, на яких злі неонацисти не пускають бабусь-ветеранів вшанувати у Львові могили загиблих у Другу світову. Провокація пройшла повністю за сценарієм, написаним у Москві. Однак українська влада, яка не забезпечила виконання судового рішення щодо заборони масових акцій, а навпаки, здійснила патронування приїзду автобусів комуністів, вдало підіграла старшому брату. Росія знову знайшла в Україні ворога, тільки на відміну від попередніх років, коли образ ворога ліпився для всієї країни, тепер він локалізований у Галичині. Львів'яни ж продемонстрували свою інертність, а львівські політичні партії свою безпомічність та відсутність підтримки. Ситуація з провокацією нагадує два ворожі літаки, які мчать назустріч один одному, тільки в одному літаку – камікадзе, а інший – пасажирський. Для нормальних людей очевидним є те, що пілоти пасажирського літака повинні за всяку ціну уникнути зіткнення. Натомість пілоти „Свободи" вирішили, що потрібно йти на таран. Більшість львів'ян переконані, що саме на цій політичній силі лежить відповідальність за те, що московська провокація під загальним гаслом „фашистський Львів" пройшла успішно. Дехто навіть починає припускати, що фінансується ця політична сила саме з промосковської кишені. Адже дуже вже вигідною є діяльність цих „націоналістів" як для Росії, так і для правлячої партії України.

Дурість та безвідповідальність львівських політиків упевнено штовхає Україну до ще більшого поглиблення розколу. Не дивно, що вже наступного дня лідер комуністів заявив, що Україні потрібна федералізація. З точки зору здорового глузду, президент Янукович повинен був розуміти, що такі дії тільки послаблюють його владу та зменшують його авторитет, однак він піддався впливові п'ятої колони. Хоча й умив в останній момент руки, так і не підписавши закон про використання червоних прапорів.

Виникає запитання: а навіщо це українській владі? Єдина логічна версія полягає в тому, щоб відвернути увагу громадськості від провальних дій цієї влади у соціально-економічній сфері.

Що може бути далі?

В України є два сценарії. Згідно з першим, західноукраїнські області ще більше радикалізуються. Можливо, з'явиться воєнізоване терористичне угруповання на зразок ірландської IPA, а можливо, це угруповання створить сама влада – для проведення провокацій і легалізації каральних акцій. Однак хочеться вірити у зміни на краще за гіпотетичним другим сценарієм, основна суть якого полягає у витворенні нового за якістю та об'єднаного за суттю українського суспільства.

Напередодні 9 травня одна з найбільш популярних суспільно-політичних телепередач запросила в студію школярів старших класів з Одеси та Львова. Учням задавали різноманітні запитання про Другу світову війну, а вони давали свою оцінку. Запитання були різноманітні, чимало з них – про суперечливі історичні події, однак жоден з учнів не поводив себе так, як поводяться політики. Дискусія проходила надзвичайно толерантно, а щодо більшості питань діти досягнули порозуміння, розібравшись в усіх нюансах та наголосивши, що і радянські воїни, і бійці УПА є героями, а сталінський та гітлерівський режими – кримінальними.

Богдан Бачинський, Львів

Фото: Віталій Грабар / LUFA

Події у Львові – приклад „рефлексивного управління“

Події у Львові 9 травня – яскравий приклад так званого „рефлексивного управління“ – це коли управляють об'єктами, які самі думають, що вони є суб'єктами і що вони самі вирішують, що і як треба робити. Адже і „Родіна“, і „Свобода“ (принаймні, на рівні рядових членів) вважають, що вони – круті, що вони робили „святу справу“ – хотіли пом'янути полеглих ветеранів або не допустити у Львові демонстрації радянських символів.

Треба визнати, що емоційно можна солідаризуватись з обома позиціями, оскільки саме під червоним прапором було переможено фашизм та Гітлера – не під нинішнім російським (а тоді – власівським) чи червоно-чорним бандерівським. Але саме під цим прапором в Галичині було вчинено терор проти місцевого населення після 1939 року, саме під ним проходив Голодомор та багато чого іншого, про що без сліз важко згадувати.

Антична трагедія – це коли праві обидві сторони конфлікту. Але в даному випадку йдеться не про античну трагедію, а про досить зрозумілу і нехитру технологію зовнішнього управління: ті, хто зараз, після 9 травня, на повному серйозі намагаються довести моральну чи політичну правоту родінців чи свободівців – чинять неморально та неадекватно. Оскільки задовго до 9 травня було зрозуміло, хто туди збирається їхати і з якими намірами. І що це не має аніякого стосунку до пам'яті загиблих.

Зрозуміло, що і „Родіна“, і „Свобода“ грають на свій електорат і на свій імідж та рейтинг – за рік до парламентських виборів. Але в даному випадку програла Україна, її імідж на Заході і в Росії. Влада як така, Янукович як президент – всі вони лише втратили. Виграли всі ті іноземні „доброзичливці“, хто хоче „вступити“ Україну в різноманітні союзи, хто хоче позиціонувати її як країну, де відроджується фашизм і т.ін.

Ну, а українська влада замість остогидлої „мовної“ теми отримала новий довгограйний мислевірус – про червоний прапор, яким тепер можна відволікати суспільну увагу від реальних соціально-політичних та економічних проблем.

Я не знаю, чи хто-небудь фінансував „Свободу“ та „Родіну“ з-за кордону. Самі керівники цих організацій це жорстко заперечують. І в це можна охоче повірити: навіщо людям платити за те, що вони готові зробити безкоштовно? В цьому і полягає феномен „рефлексивного управління“: люди думають, що вони працюють на свій рейтинг, а реально – вони працюють на послаблення та знищення своєї країни.

Ліна Костенко влучно зауважила, що от, приміром, у Чорнобилі, куди вона часто їздить, пам'ятники Перемозі зовсім ветхі, потребують оновлення. Якби „родінці“ реально хотіли вшанувати пам'ять, а не нарватися на скандал та піар, то хай би собі їхали в Чорнобиль – там реально потрібна їхня пам'ять про загиблих у війні. Але чомусь не їдуть...

Андрій Окара,
політолог, Москва

партнерство? І, за великим рахунком, Росія змушена буде з нами погодитися“, – заявив Азаров.

4 травня Президент Віктор Янукович очолив антирейтинг „Вороги преси–2010“, що склали ГО „Інститут масової інформації“ та Київська незалежна медіапрофспілка. Згідно з поясненнями, протягом 2010 року президентська охорона неодноразово перешкоджала журналістам виконувати їхні професійні обов'язки, з ефірів знімалися сюжети з критикою глави держави. Друге місце в списку „ворогів преси“ посів прем'єр-міністр Микола Азаров, завдяки своїй охороні, яка застосовувала силу проти журналістів, а також завдяки своїй прес-службі, яка вимагала від видань повного узгодження журналістського матеріалу з прес-секретарем глави уряду.
У 2009 році перші три місця в аналогічному антирейтингу посіли генпрокурор Олександр Медведько, народний депутат Олександр Ткаченко і прем'єр Юлія Тимошенко.

4 травня Президент Віктор Янукович підпише закон про використання червоного прапора під час святкових заходів до Дня Перемоги, як тільки документ надійде йому на підпис. Він підкреслив, що з цим прапором учасники Великої Вітчизняної війни йшли до Перемоги, тому, „він має використовуватись на свято разом із державним прапором“.

6 травня Президент Віктор Янукович не підписав закон про використання червоного прапора під час святкових заходів до Дня Перемоги. Пояснив тим, що його було направлено у Мін'юст на експертизу.

7 травня У ніч з п'ятниці на суботу в Чернігові невідомими було знищено пам'ятник Володимиру Леніну. При цьому на постаменті замість слова „Ленін“ фарбою написали „Янукович“. Останні роки статуя неодноразово була об'єктом наруги, постійно обписувалась та кривдилась невідомими.

8 травня Конгрес російських громад Одеси, „обурений рішенням Верховної Ради про вивішування червоних радянських прапорів на адміністративних будівлях“.„Ухваленим рішенням депутати Верховної Ради паплюжать пам'ять мільйонів і мільйонів людей, замучених комуністами до, під час і після Другої світової війни“,

– наголошують автори заяви. „Причому все це робиться всупереч рішенню Парламентської асамблеї ОБСЄ, яка прийняла резолюцію, що прирівнює комунізм до нацизму і закликає до міжнародного засудження тоталітарних режимів“, – йдеться в документі.

9 травня У Львові на Пагорбі Слави під час проведення комуністами акції до Дня Перемоги побилися працівники міліції і представники ВО „Свобода“.„Було рішення обласної ради про заборону вивішування червоних прапорів. Однак сьогодні ми побачили, як у Львові під прапорами Компартії Радянського Союзу розгортають червоне полотнище. На жаль, дії, які тут відбулися, свідчать про умисел між владою, правоохоронцями і представниками політичних сил“, – заявив глава облради, один із лідерів ВО „Свобода“ в регіоні. Представники КПУ, „Родины“ та „Русского единства“ не можуть від'їхати від Пагорба Слави, оскільки дорогу заблокувала молодь, яка кидає у бік правоохоронців та автобусів димові шашки. Вся територія щільно оточена кількома тисячами працівників міліції, спецпідрозділів „Беркут“ і „Грифон“.

10 травня Голова Львівської облдержадміністрації Михайло Цимбалюк написав заяву про відставку. Михайло Цимбалюк зазначив, що не тримається за крісло, та не вважає себе винним, що буде з'ясовувати, чому так сталося і карати винних. Однак написав заяву на вимогу депутатів від ВО „Свобода“.

10 травня Екс-міністра внутрішніх справ Юрія Луценка перевели з в'зниці до Київської лікарні швидкої допомоги. „Туди поїхали адвокати, народні депутати. Ми хочемо знати, що відбувається. Ми не знаємо на даний момент його стан і чому його госпіталізували в цивільну клініку. Це прокуратура знімає з себе так відповідальність?“, – зазначив брат Луценка. Охорона до Луценка нікого не пускає.

11 травня Адміністрація Київської міської клінічної лікарні швидкої допомоги повідомила, що стан Юрія Луценка середньої ступені важкості. На підставі обстеження та огляду спеціалістів був виставлений діагноз: хронічний панкреатит в стадії загострення, хронічний гастродуоденіт, нейроциркулярна дистонія по кардинальному типу та цукровий діабет другого типу.

Особливості святкування 9 травня у Львові

До 9 травня цього року Львів готувався з особливою увагою та очікуванням...

Підлили масла у вогонь і постанови Верховної Ради щодо обов'язкового вивішення червоних радянських прапорів на вулицях і установах та заборона цієї символіки Львівською міською радою та місцевим судом. Чому на 20 році незалежності країни, яка декларує євроінтеграційний курс, керівництву знадобилися комуністичні прапори сьогодні пояснити важко, проте зрозуміло, що дане рішення стало частиною плану дискредитації українського націоналізму та поглиблення ідеологічного протистояння в державі. Коли депутати ВРУ приймали закон про червоні прапори, вони розуміли, що це призведе до протистояння та суспільних конфліктів. Регіонали відволікли увагу громадян від провальної соціально-економічної політики і знову роз'єднали країну, як це робили 2004 року. В результаті 9 травня у Львові на вулиці вийшли тисячі львів'ян з синьо-жовтими прапорами та прапорами ОУН. Водночас вулиці міста наповнили червоні кольори та російська мова, російські триколори та радянська символіка, яку несли з собою члени проросійських партій.

Основні події відбулися біля так званого Пагорбу Слави – меморіалу полеглим радянським солдатам, куди зранку прийшли місцеві ветерани та приїхали кілька автобусів з „гостями“ з Криму та Одеси. Попри заборону суду будь-які масові зібрання та використання червоних радянських прапорів, мітинг комуністів і проросійських організацій був проведений як і декларувалося з 15-метровим червоним прапором.

Туди ж підтягнулися прихильники ВО „Свобода“ та інших націоналістичних сил висловлюючи своє обурення невиконанням рішення суду та наявністю радянської символіки. Дехто закликав позривати „червоні ганчірки“, які є принизливими та образливими для жителів Львова, а багато старших львів'ян обурювалися безперешкодною ходою комуністів під захистом міліції. Запам'яталася одна старенька бабуся, що плакала і розповідала людям як вона в житті від комуністів натерпілася, як втратила роботу і як її чоловіка посадили до в'язниці за націоналізм. В натовпі важко було з'ясувати деталі, але вона постійно вказувала на трибуну де виступали комуністи, і вказувала людям на виступаючого товстого сивого чоловіка в костюмі з медалями, зазначаючи, що саме він колись її та чоловіка „тягав до слідчих органів „за Україну“ і тепер вільно виступає з трибуни, одержуючи пенсію від країни, патріотів якої колись катував та нищив“.

Неподалік група бабусь вказували на проходячу мимо старшу жінку з сім'єю та онуками, в радянській пілотці з орденами, медалями та букетом червоних квітів, розповідаючи людям, що ця жінка на фронті не була, а працюючи вчителькою в радянській школі затято переслідувала дітей, що ходили до церкви. Говорили, що справжнім ветеранам сьогодні мало би бути по 90 років і більшість з них загинули на передовій, а на мітинг поприходили старі комуністи-пенсіонери, які ніколи не воювали на фронтах.

Цікавим фактом були деякі дати на могилах радянських солдатів на Марсовому полі, позначенні 1945, 1946, 1947 і навіть 1948 роками. Враховуючи, що звільнення Львова від німецьких військ відбулося в 1945 році, такі дати смерті свідчать про участь цих військових у придушенні опору УПА на західноукраїнських землях в 40-50 роках і їх приїхали вшановувати активісти партій „Родина“ та „Русское Единство“. Тож, комуністичні прапори та приїжджі з Одеси і Криму російські молодики дійсно виглядали знущанням з львів'ян, багато з яких постраждали чи втратили рідних від рук за часів комуністичного режиму. Тому багато молодих активістів націоналістичних організацій намагалися прорватися до комуністичного мітингу та не допустити розгортання червоного прапора.

Бійці внутрішніх військ, спецпідрозділів „Беркут“ та міліція в приблизній кількості 2 тисяч осіб оперативно оточили Пагорб Слави з метою не допустити зустрічі українських і російських націоналістів. Проте сутичок уникнути не вдалося і перманентні взаємні обвинува-

Фото: Віталій Грабар / LUFA

чення, агресивні політичні гасла та вигуки лунали звідусіль. Періодична штовханина переростала в спроби націоналістів прорвати кордони міліції і дехто з активістів „Свободи" проривався крізь ряди беркутівців, але їх затримували наступні ряди міліціонерів.

Війська МВС виконали поставлене їм завдання відтіснивши націоналістичних активістів і комуністичний мітинг з червоними прапорами, „фронтовими сто грам" у пластикових стаканчиках та вшануванням загиблих таки відбувся хоч і у значно скороченому форматі. Проте після закінчення політичних акцій, учасники мітингу посідали в автобуси та порозтікалися вулицями міста зустрічаючись з місцевими патріотами та обуреними „свободівцями". Не обійшлося без грубих зіткнень, образ, зривання комуністичної символіки і навіть стрілянини з травматичної зброї, в результаті чого кілька чоловіків було госпіталізовано. По місту валялися в пилюці георгіївські стрічки та шматки спалених червоних прапорів.

Але комуністичним і проросійським партіям вдалося виконати свою ідею фікс, розгорнувши червоне полотнище на вулицях Львова, а влада і міліція проявили максимальні заходи їхньої безпеки. Націоналісти довели, що вони спокійно не реагуватимуть на ідеологічний ренесанс тоталітарної ідеології і намагалися не допустити психологічного насильства над львів'янами, про що свідчили перелякані обличчя комуністів та їхнє „прискорене святкування" дня Перемоги. Тим не менше репутація Львова як туристичного міста виявилася підмоченою, а сутички з міліцією та зривання георгіївських стрічок з пенсіонерів активістами „Свободи" сформували образ агресивно налаштованих жителів, до яких навряд чи варто їхати на екскурсію, якщо ти розмовляєш російською. Активісти ВО „Свобода" виступили мимовільними співвиконавцями плану влади по розколу країни та нагнітання конфліктного протистояння в суспільстві. Тепер образ агресивних галицьких націоналістів ще довго лякатиме електорат Півдня, Сходу і Центру країни ненавистю і фанатизмом, на фоні яких Партія регіонів виглядатиме єдиною стабілізуючою політичною силою.

Варто зауважити і те, що ряд націоналістичних партій звинувачують ВО „Свобода" у підтримці курсу Партії регіонів і таємній співпраці з владою, зазначаючи навіть факти фінансування „свободівців" з боку олігархів ПР. Водночас маргінальні партії „Родина" та „Русское Единство", що виникли на грунті розколу традиційних проросійських організацій, зокрема „Русского блоку", відзначаються вражаючою для Криму радикальністю та значними фінансовими ресурсами, що дозволяє деяким проросійським лідерам регіону робити висновки про підтримку цих структур з боку влади.

Завдяки цілеспрямовано спровокованому насильству у Львові увагу громадськості відвернуто від

13 травня Керівнику чеської дипмісії „було висловлено рішучий протест проти використання дипломатичного статусу для збору інформації, що становить державну таємницю України". З території України було вислано двох співробітників посольства Чехії, які є військовими атташе, з дипломатичними документами. Інформація, яку збирали військові з Чехії, за словами МЗС України, стосувалася авіації.

14 травня В Києві розпочалася безстрокова акція під назвою „День гніву". Під стінами Маріїнського палацу проходить мітинг, на якому присутні кілька сотень людей – представників організацій „Спільна справа", „Опір", „Громадський рух України", Молодіжного націоналістичного конгрессу, а також представників партії „Фронт змін".
У головному управлінні МВС у Києві заявляють, що акції в Маріїнському парку проводяться несанкціоновано. МВС відзначає, що масових порушень громадського порядку не спостерігається. Є порушення постанови суду. Порядок у центрі столиці охороняють 1400 співробітників правоохоронних органів: 400 військовослужбовців внутрішніх військ і тисячу співробітників міліції.
Водночас один із організаторів акції Олександр Данилюк повідомив журналістам, що заявка на зустріч з виборцями народного депутата Юрія Гримчака у рішенні суду не згадана, і відповідно, немає заборони на проведення даного заходу.

14 травня Міліція затримала п'ятьох учасників акції „День гніву", які вчинили бійку біля будівлі парламенту з бійцями „Беркуту". Також міліція затримала лідера громадянського руху „Спільна справа", організатора акції „День гніву" Олександра Данилюка. Працівниками міліції було складено адміністративний протокол. Організатора „Дня гніву" обвинувачують у порушенні правил проведення мирних зібрань. Його попередили, що якщо акція буде продовжена наступного дня, то до нього буде застосований адміністративний арешт. Усіх затриманих було відпущено ввечері.

14 травня 85 % українців вважають, що криза в країні продовжується або тільки починається. Про це свідчать дані соціологічного опитування, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень. Тільки 10 % опитаних

вважають, що криза закінчилася або близька до завершення. При цьому 2 % респондентів вважають, що кризи зовсім не було і не буде. Респондентам також поставили запитання „Як ви оцінюєте своє майбутнє в порівнянні з тим, як ви оцінювали його рік тому?". Всього 4% респондентів зазначили, що їхнє майбутнє виглядає значно краще в порівнянні з минулим роком. Скоріше краще, ніж рік тому оцінюють своє майбутнє 25,5 %. Скоріше гірше, ніж рік тому виглядає перспектива у 45 % опитаних. Майбутнє виглядає значно гірше, ніж рік тому у 13,5 % опитаних. А 12 % не змогли дати відповідь.

15 травня Компартії України і Росії мають намір провести спільну акцію у Львові. „Ми, комуністи, повинні показати, що наші прагнення – це показати сьогодні, що комуністи будуть все робити для того, щоб захистити правду історії", – зазначив лідер КПУ Петро Симоненко. Про точну дату проведення спільної акції Симоненко не повідомив. Лідер КПУ Петро Симоненко вважає, що події у Львові 9 травня зробили актуальним питання про федералізацію України. „Я вважаю, що не має права сьогодні Донецька область фінансувати бандерівців, вояків ОУН–УПА, які вбивали наших з вами дідів і батьків", – упевнений лідер КПУ.
Голова Харківської облдержадміністрації Михайло Добкін також зазначив, що планує на 22 червня, день початку Другої світової війни, спільно з депутатами Харківської, Донецької та Луганської областей приїхати до Львова, щоб відзначити цю дату.

15 травня Міліція почала затримувати активістів ВО „Свобода", звинувачуючи у організації громадських безпорядків 9 травня у Львові. У неділю було затримано двох депутатів Самбірської райради, одного депутата Тернопільської міської ради та одного юриста.

17 травня Суд задовольнив позов Генпрокуратури про повернення до державної власності контрольного пакета акцій „Запорізького алюмінієвого комбінату". Головним власником „РусАла", компанії, що володіла акціями запорізького заводу, є російський бізнесмен Олег Дерипаска.

18 травня Лікарі виявили у екс-міністра внутрішніх справ Юрія Луценка запалення стравоходу. Крім того, у Луценка більше 20

економічних проблем і спрямовано в ідеологічну площину. На провідних телеканалах країни вітчизняні інтелектуали сперечаються про доцільність вивішування прапора неіснуючої тоталітарної країни, неначе відповідь досі не очевидна. Першочерговим питанням розгляду Верховної ради стали сутички у Львові, а винесені БЮТ пропозиції щодо економічної ситуації в країні вирішили відкласти. Адже краще коли Схід і Захід зіштовхнуться між собою з'ясовуючи нерозв'язний конфлікт цінностей, ніж як у 2004 році спільно виступлять проти влади. Розділеним народом легше керувати, тож підтримка радикальних українських та проросійських організацій є необхідною умовою такої стратегії. Отож політтехнології розколу електорату та провокації штучних суспільних конфліктів ефективно спрацьовують в регіонах і вже успішно випробувані до виборів 2012 року. Проте схоже ці технології є лише початковою частиною плану влади щодо довгострокового управління країною. Представники радикальних проросійських організацій а також відомий антиукраїнськими заявами губернатор Харківщини Михайло Добкін знову висловили намір приїхати у Львів 22 червня – на честь дня початку „Великої Вітчизняної війни" та привезти з собою тисячі прихильників. ВО „Свобода" обіцяє їх „належним чином" зустріти. Отож план ідеологічної конфронтації в суспільстві активно імплементовується і львівські події 9 травня є його успішним дебютом.

Валерій Майданюк,
політолог, Львів.

Львівські події 9 травня: причини та наслідки

коментар

Події 9 травня у Львові частіше за все називають провокацією. Частково це так. Перший крок, який спровокував ці події – рішення Верховної Ради України про офіційне використання червоного прапора під час святкування 9 травня. Але ключовою провокаційною подією стало рішення деяких проросійських організацій („Русское единство" з Криму та „Родина" з Одеси) провести акції з розгортанням червоного прапора у Львові. В українських ЗМІ це порівняли з маршами оранжистів в католицьких кварталах Ольстеру. Показово. Це підтверджує і той факт, що конфлікт відбувся лише у Львові. У Франківську та Тернополі нічого подібного не сталося. Провокації у Львові не відбулося б, якщо би не було агресивної і хуліганської поведінки представників „Свободи", яку із задоволенням продемонстрували російські телеканали як „прояв українського фашизму".

Критична реакція російських можновладців на події у Львові викликала і зворотну критику з боку українського МЗС. Офіційному Києву не сподобалась фактична критика не лише львівських подій, а й нинішньої української влади. Проте це не криза, а скоріше прояв напруги у відносинах між Україною і Росією. І справа не стільки у львівських подіях, скільки у відмові українського керівництва вступати в Митний союз з Росією. Україна обирає економічну інтеграцію з ЄС і це відверто дратує росіян.

Для української політики події 9 травня у Львові стали черговим скандалом (що вже звично для наших політиків) і черговим приводом для взаємних звинувачень, для самопіару всіх активних учасників цих подій – від свободівців до комуністів. Здається, що львівські події трохи напружили і владу. Конфлікт у Львові певною мірою вийшов з-під контролю, продемонстрував слабкість влади. Вже є заборона мітингів ідеологічних опонентів в Одесі. Після подій у Львові влада і провладні телеканали стали виступати пропагандистами толерантності. Хтозна, можливо, тепер на Банковій вже не будуть розглядати „Свободу" як зручного спаринг-партнера.

Володимир Фесенко,
голова правління
Центру прикладних політичних досліджень „Пента"

Мустафа Джемілєв: „Крим є частиною України. Це наша країна!“

Як ви особисто і весь кримськотатарський народ ставитесь до святкування 9 Травня? Цьогорічне відзначення в Україні було дуже пафосним.

Серед кримських татар є різні точки зору. Але в цілому ми між фашизмом та більшовизмом великої різниці не бачимо. Один фашизм переміг інший. А після перемоги Радянської армії була депортація. Хоча ми знаємо, що гітлерівська Німеччина також планувала виселити кримських татар і заселити територію німцями. Тому для нас 9 Травня – не свято. Крім того, рішення українського парламенту про вивішування прапору неіснуючої країни на тій підставі, що під цим прапором воювали у роки війни є неприпустимим. Я не уявляю, щоб сьогодні Німеччина дозволила вивішувати фашистські прапори. Тому цим, власне кажучи, спровокували зіткнення у Львові. Взагалі у нас в країні цікаві речі відбуваються – символи диктаторського режиму, пам'ятник Сталіну дозволяють на тій підставі, що це була видатна особистість. Гітлер також був особистістю, але я не можу уявити пам'ятник йому в Німеччині. Словом, Україна стала молодшим братом і ми слухаємось лише старшого брата.

У 1961 році ви взяли участь у нелегальній тоді організації „Союз кримськотатарської молоді“.

Я познайомився з її членами, молодими людьми, випадково у бібліотеці імені Навої, публічній бібліотеці. Там є відділ рідкісної книги. Вони також зайшли туди і звернули увагу, що навколо мене багато книг про Крим. Ми познайомились і мене запросили на чергове засідання організації, доручили зробити доповідь про Крим і про історію кримських татар. Я готувався кілька тижнів і прочитав доповідь на зборах. Мені так ніколи не аплодували, як тоді. Я справив враження. Хоча нічого особливого у цій доповіді не було, оскільки я брав різні джерела. Проте організація проіснувала недовго, її членів потім арештували.

Нелегальна організація в Радянському Союзі – можна лише уявити, що це означало тоді. Крок, який ви здійснили, вплинув на все ваше життя. Що стояло за цим рішенням?

Коли людина досягає певного віку, вона починає замислюватися, хто вона така, де її батьківщина, де її витоки, як вона тут опинилася. У нас світогляд формувався в основному вдома, у колі родини. В той час існував комендантський режим, не можна було залишати населені пункти, треба було ходити для розписки у комендатуру. І головне задоволення кримських татар у ті роки – ходити один до одного в гості. І коли приходили гості, розмови були переважно про Крим – що там відбувалося, як проходило розкуркулення, епізоди громадянської війни, як відбувалось виселення. Говорили про природу, взаємовідносини. Одним словом, ми виховувалися на цьому, на почутті батьківщини. І що цікаво, радянська пропаганда якось не діяла на нас. Ми всю інформацію отримували від батьків.

Та організація загалом не була антирадянською. Не ставились питання повалення радянського ладу. Завданням організації було проводити роботу в народі і організувати кампанію з вимогою повернути нас на батьківщину. Але тим не менш, за ст. 60–62 Карного кодексу нас звинувачено у створенні антирадянської організації з наміром повалення радянського ладу. Мене тоді не заарештували, хоча я у цій організації був призначений керівником історичного відділу. Я просився в особливий відділ – це боротьба з агентурою, з КДБ, але мене туди не взяли, сказали, що я дуже молодий. І мене не арештували, тільки вигнали з роботи. Після цього я постійно перебував під ковпаком КДБ. На суді я йшов

ерозій та виразка дванадцятипалої кишки, полікістоз жовчного міхура, а невропатолог зафіксував порушення функцій судин головного мозку.

20 травня Широке поширення корупції й хабарництва в Україні визнали 91 % підприємців, опитаних аудиторською компанією „Ernst&Young“. За цим показником країна зайняла передостаннє, 24-те, місце в Європі, обігнавши лише Росію.

21 травня Екс-президент Леонід Кучма не підозрював, що його кабінети прослуховуються. Про це в інтерв'ю „Zn.ua“ заявив свідок-звинувачуваний по справі „міліцейських перевертнів“ Юрій Нестеров. „Він розповів, що в колишньому СРСР існувала стаціонарна система прослуховування. Вона залишилася в спадок від КДБ і досі працює. Тоді ж стало відомо, що з'явились люди, які в цій системі зацікавлені, оскільки готують імпічмент Леоніду Кучмі“. Він також повідомив, що у стеженні за Гонгадзе брали участь росіяни.

21 травня Президент Віктор Янукович підписав закон щодо порядку офіційного використання копій червоного Прапора Перемоги.

22 травня Українська режисерка Марина Врода отримала „Золоту пальмову гілку“ на Каннському кінофестивалі. Найголовнішу нагороду у номінації „найкращий короткометражний фільм“ Врода отримала за стрічку „Крос“. Раніше Марина Врода була асистентом режисера Сергія Лозниці, який минулого року представляв фільм „Щастя моє“ у Каннах. Стрічка „Крос“ є спільним проектом України та Франції. Зйомки проходили у вересні минулого року, протривавши менш як тиждень. Зайняті лише непрофесійні актори. Бюджет стрічки – 3,5 тисячі євро. Як зазначила сама режисер, половину суми вона надала з власної кишені. Марині Вроді – 29 років. Вона зняла короткометражку „Клятва“, а також фільми „Сімейний портрет“, „Дощ“, „Прости“.

23 травня Обвинувачення проти екс-міністра внутрішніх справ Юрія Луценка виглядають дещо надуманими і мали б призвести радше до політичної, а не кримінальної відповідальності. Про це йдеться у доповіді Данського Гельсінського комітету з прав людини щодо справи Луценка та

колишнього першого заступника міністра юстиції Євгена Корнійчука. Данський експерт також вважає, що не було підстав для взяття під варту Луценка і Корнійчука. На його думку, жоден із цих екс-чиновників „скоріше за все, не був би затриманий у країні з іншою правовою традицією".

23 травня Суд залишив незмінним запобіжний захід щодо екс-міністра внутрішніх справ Юрія Луценка. Оголошення рішення суду відбувалося без присутності адвокатів та більшості журналістів. Перед тим, як суд пішов до дорадчої кімнати, всіх вивели з зали. Після суду Луценка повезли не в лікарню, де він до цього перебував, а знову у СІЗО.

24 травня Юлії Тимошенко в головному слідчому управлінні Генпрокуратури зачитали постанову про передачу прохання до Печерського суду про її арешт. Журналістам вдалося отримати копію рішення Печерського районного суду щодо арешту Тимошенко, яке було прийняте фактично наперед, тобто до проведення слухання справи. Прокуратура аргументувала арешт у поданні тим, що Тимошенко „умисно ухиляється від проведення слідчих дій". Однак провівши цілий робочий день в прокуратурі Тимошенко пішла додому, її не затримали.

25 травня Окружний суд США по округу Орегон задовольнив позовні вимоги „Укрвакцини" у розмірі більше 19 мільйонів доларів, як грошовий еквівалент збитків від закупівлі вакцини від грипу. Як відомо, за підсумками аудиту діяльності уряду Тимошенко, держпідприємством „Укрвакцина" був направлений позов проти американської компанії „Olden Group" і української компанії ТОВ „Інтерфарм".

25 травня Акції протесту проти ухвалення закону про вищу освіту провокують іноземні фонди. Про це заявив міністр науки і освіти, молоді та спорту Дмитро Табачник.

25 травня Київ втратив можливість призначати одного з директорів-розпорядників Європейського банку реконструкції та розвитку. „Україна раз на два роки призначала представника до Ради директорів ЄБРР як акціонер і другий після РФ одержувач кредитів банку. Цей директор у Лондоні лобіював національні інтереси. Відповідного представника призначає уряд. Цього разу Київ нікого не призначив.

як свідок, який мав давати свідчення про збори: що і хто говорив. Звичайно, ніяких свідчень ми не давали. Але у них усе було записано. І одна дівчина, яка брала участь, її напевне раніше завербували, вона давала свідчення. І коли двом молодим людям винесли вирок, здається, 5 та 3 роки позбавлення волі за антирадянську пропаганду, я тоді зрозумів, що боротимусь до кінця. До свого кінця – побороти радянську владу. І з цього часу я почав готуватись до в'язниці. В усіх, хто сидів у тюрмах, я розпитував про порядки, вивчав карне право, кодекс. Потім на процесі дивувались, звідки я все знаю. А після першого строку перерви між наступними стали коротшими.

Відомо, що кримські татари користувались підтримкою радянських дисидентів, наприклад, Андрія Сахарова. А також, наприклад, генерала Григоренка. Ви могли би кілька слів сказати про це?

Загалом кримськотатарський рух вважається одним із найстаріших демократично-національних рухів у СРСР. Спочатку біля його витоків стояли люди з комуністичним минулим. Або навіть не стільки з комуністичним, скільки ті, хто займав певні посади в АР Крим до депортації, герої Радянського Союзу, герої соцпраці, колишні міністри. Тобто ті, кого не можна звинуватити в антирадянськості, не можна зразу заарештувати. Мовляв, Крим ввели в оману, а кримські татари – великі патріоти СРСР, а тому ми просимо повернути нас назад. І всі перші прохання були подібними. Однак у 1960-х рр. намітилось більш радикальне крило. Воно вважало, що просити кремлівських бонз немає сенсу. Вони прекрасно знали, що вони не помилились, це була етнічна чистка. І тому рішенням проблеми є демократизація країни. Доки буде тоталітарний режим, ніякі проблеми не вирішуватимуться. Треба припинити цей холопський тон і називати речі своїми іменами.

І такого роду підтримку ми знайшли у Москві серед дисидентів. Це була людина, комуніст, який колись три роки сидів у царській тюрмі, а потім 17 років – у радянських таборах. Олексій Костерін, який у знаменитій статті (яка розповсюджувалась машинописом) про забуті і репресовані народи поставив питання про необхідність повернення цих народів. Через нього були у нас спочатку контакти в Москві. І через нього ми вийшли на дисидентів. А Петро Григоренко був другом цього письменника. І колись у Москві (а ми постійно їздили до Москви і звертались до центрального бюро влади) ми вирішили відмітити день народження Костеріна. Він сам був у лікарні, не міг прийти і послав свого друга Петра Григоренка. І вперше з ним я познайомився у готелі „Алтай" у Москві. І він виголосив промову, дуже знамениту. Потім її читав весь народ у машинописному варіанті. Основна канва промови була наступна: те, що належить по праву, не випрошують, а вимагають. Припиніть плазувати перед ними, ставте свої законні вимоги. Тобто він говорив те, до чого ми прийшли самі, але це була для нас дуже велика підтримка. Після цього він познайомив нас з іншими дисидентами: Павлом Литвиновим, Віктором Красіним. Головне те, що дисиденти допомагали – знайшли документи про становище кримських татар. У них був тісний контакт з іноземними кореспондентами, і тоді ми почали відправляти інформацію на Захід.

Нашою метою став новий напрямок руху. Його сутність полягала у тому, що наша національна проблема не вирішиться від того, чи ми переконаємо радянську владу у нашому скрутному становищі. Влада і без цього знає наші справи. І влада вирішить нашу проблему лише тоді, коли зрозуміє, що невирішена проблема обійдеться владі дорожче. Ми відправляли багато інформації через Радіо „Свобода", BBC, „Deutsche Welle", і вона йшла мовами народів СРСР на весь Союз. Тобто була міцна пропаганда підтримки. І тоді КДБ основний удар направило саме на радикальне крило нашого національного руху. У 1969 році арештували Григоренка. Це був великий удар для нас. Ми тоді влаштували демонстрацію на площі Маяковського. Хоча вийшло лише 45 чоловік, але це був фурор. Ми приурочили його до з'їзду Компартії. І з того моменту ми стали частиною демократичного загальноправового руху. Але ми відрізнялись від дисидентів тим, що у нас була більш потужна підтримка. В якому плані? Скажімо, дисиденти під своїм зверненням могли зібрати максимум 220–230 під-

Фото: Петро Андрусечко

МУСТАФА ДЖЕМІЛЄВ – історична постать, символ боротьби кримськотатарського народу за право повернутись на батьківщину, до Криму. Однак Джемілєв став символом не лише кримських татар. Свою дисидентську діяльність він розпочав у 1961 році, маючи неповних 18 років. Незважаючи на репресії, він ніколи не сумнівався у вірності цієї боротьби. Сьогодні Мустафа Джемілєв – не лише лідер кримськотатарського народу, він політик українського масштабу. З головою Меджлісу кримськотатарського народу ми зустрілися в офісі у Сімферополі, за кілька днів до 67-ої річниці депортації кримських татар, здійсненої за наказом Сталіна 18 травня 1944 року.

писів, а ми збирали десятки тисяч. І дисиденти дивувалися, як це нам вдається. Правда, наші звернення не були такі жорсткі, як у них, але тим не менше. У нас, на відміну від дисидентів, була наступна ситуація: якщо, скажімо, когось заарештовували – всі родичі, друзі, народ намагалися його підтримувати. В той час, як росіяни часто забували про свого товариша – кар'єра, робота. У нас був інший менталітет.

Радянська влада з вами дуже жорстоко обійшлася. Що змінилось з приходом до влади Горбачова і початком перебудови?

Коли почалася перебудова, ви знаєте, у 1987 році ми влаштували небачену в історії радянської влади демонстрацію на Красній площі. Хоча наші молоді люди, які вийшли туди, знали звички влади, що вона могла піти на нас з танками. Але тоді влада не наважилась це здійснити на очах у всієї світової спільноти, адже десятки кореспондентів зібрались. Але 1987 рік певною мірою був переломним. Тоді радянська влада визнала, що існує ця проблема, створивши комісію з розгляду питання. Її очолив сталініст Громико, але тим не менш, це було велике зрушення.

У 1989 році ви повернулися у Крим...

Перебудова дозволяла відкрито проводити збори. Ми зібрали активістів національного руху з усього Радянського Союзу і створили „Організацію кримськотатарського національного руху". Я її очолив. Але тоді значна частина людей – близько 30–40 тисяч татар – приїхала у Крим раніше, оскільки зрозуміли, що Громико не вирішить проблеми. І багато хто сам почав переїжджати. Тут чинили спротив і фактично у Криму відкрився другий фронт роботи, більш гарячий, адже були сутички з владою. І тоді я вирішив переїхати сюди. Власне кажучи, з 1989 року я тут.

Через два роки ми провели національний з'їзд. Якщо раніше ми проводили з'їзд національного руху, тепер, у 1991 році, нам вдалося провести вибори серед усього кримськотатарського населення на всій території СРСР. Від 1000 людей ми вибирали одного делегата і скликали національний з'їзд Курултай. Ми назвали його другим національним з'їздом кримськотатарського народу, оскільки перший був у 1917 році перед розстрілом більшовиками.

Як сприйняли татари українську незалежність?

Ви знаєте, у нас стратегія була спочатку така: радянська влада повинна відновити статус, який був до депортації – національно-територіальну автономну республіку. Але потім ми зробили поправку, навіть наполягали, оскільки нас передали до складу України – ми вимагали національно-територіальну автономію в рамках Української Радянської Соціалістичної Республіки. І крім того, нам були важливі тісні контакти з українським населенням (воно цілком нас підтримувало). І звичайно, коли проводили референдум з приводу незалежності, хоча у нас в 1991 році було десь 100 тисяч людей, у Криму наші голоси виявились вирішальними.

Про кримських татар пишуть, і причому багато українських авторів, що вони лояльні громадяни України. З другого боку, в останні 20 років українська держава не завжди лояльно ставилась до кримських татар, не зажди вирішувала ваші проблеми. Як би ви оцінили останні 20 років співіснування татар з Україною?

Нам важко бути патріотами України, коли держава так ставиться до наших проблем, ігнорує наші елементарні права. Моя позиція така: Крим є частиною України. Це наша країна. Є українська держава. У нас іншої альтернативи немає

і не буде. Україна – наша країна. Тому, яка це країна буде – демократична, сильна, незалежна, наближена до європейських стандартів, або залежна від старшого брата – це залежатиме також і від нас. Тому наше завдання – боротись саме за те, щоб Україна стала демократичною країною. Але, звичайно, роздратування зростає. Є навіть такий вираз: єдині українці в Криму – це кримські татари. Соціологічні дані кажуть, що більше 70 % російськомовного населення Криму бачать своє майбутнє у складі Росії. І Меджліс є найбільш організованою силою, що протистоїть цьому. На останніх виборах ми підтримали не Януковича, а Тимошенко, хоча з приводу Тимошенко у нас також є питання. Але перед виборами ми усім кандидатам роздавали запитання: як вони ставляться до вступу у НАТО, чи перебуватиме ЧФ на нашій території. Тому вийшло так, що проросійські сили – союзники президента, а ми – в опозиції до президента.

Вам не здається, що в наявності дещо парадоксальна ситуація? Адже при Кучмі була створена спеціальна комісія щодо кримських татар при президенті. Проте ця комісія не працювала при Ющенку. Здається, і тепер її немає.

У грудні минулого року я був у Вашингтоні і розмовляв з Бжезінським. Він запитав мене, як вам при Януковичу? Відповідь така: ми підтримували Ющенка, а коли той переміг, ми зрозуміли, що при Кучмі було краще. Сьогодні ми розуміємо, що при Ющенкові було краще, ніж тепер. А тепер ми боїмось втратити Януковича (сміється).

Я зустрічався з президентом Януковичем. Дійсно, з усіх президентів нашу ситуацію більш-менш близько сприймав лише Кучма, хоча ми голосували проти нього (підтримали саме Кравчука). І ставши президентом, Кучма спочатку дивився на нас косо. Але з часом зрозумів важливість проблеми. І саме за його підтримки і ініціативи створили Раду кримських татар.

Які основні цілі Меджлісу сьогодні? В якому напрямку він працює?

Завдання, звичайно, влаштувати тих, хто приїхав, і повернути тих, хто ще приїде, а це дещо більше 100 тисяч (Казахстан, Узбекистан, Росія). Вони хотіли би повернутись, але не мають можливості – це житло, забезпечення робочих місць. Хоча Меджліс вважається представницьким органом, але у повсякденному житті ми займаємось практично всім. Для нас тепер питання життя нації – це відновлення системи освіти, оскільки багато дітей не знають рідної мови, немає шкіл. Нам вдалось відкрити всього 15 шкіл. Тобто тільки один з 10 дітей може отримати освіту рідною мовою. Сьогодні атмосфера шовіністична. Великий відсоток населення Криму, більше 80 % – це люди, які переселилися сюди після нашої депортації. Проте навіть до переселення кримських татар радянська влада переконувала, що кримські татари – вороги і зрадники.

Я наведу вам статистику: тепер ми складаємо десь 13 % населення півострова. Але у владних структурах – не більше 3–4 %. Така дискримінація. Немає кримських татар у Службі Безпеки. Я кілька разів вже озвучував це. Якщо влада не довіряє кримським татарам, то і кримські татари не довіряють владі.

Які основні проблеми, пов'язані з поверненням, окрім питання шкіл і освіти?

Є проблема з землею. Коли повинна була початись приватизація, ми багато писали, щоб врахували ситуацію у Криму, у земельному кодексі. На жаль, усі наші звернення безрезультатні. Кримські татари (74 % з них живуть у сільській місцевості) практично опинились без землі. Крім того, їм не повертають будинки. Ми не вимагаємо цих будинків, у них живуть люди, але ми вимагаємо землю, а тут земля стала великою цінністю. Влада віддавала її за хабарі, продавала бізнес-структурам. Тому виникли конфлікти, почались самозахоплення. Ми отримали якусь землю лише завдяки цим діям (фактично незаконним), але іншого виходу не було, оскільки її почали швидко роздавати. Там були сутички, судові справи, тим не менш, влада погодилась частково передати нам землю.

Я завжди казав, що ми проти сили. Давайте сядемо за стіл переговорів, подивимось, де можна розмістити кримських татар. Якщо вони таким шляхом розраховують, що кримські татари припинять повертатися, то дарма так думають, ми не припинимо повертатись.

Тобто, школи і земля – це основні проблеми.

Ставиться також питання про відновлення статусу, який був до депортації, повернутись до національно-територіальної автономії. Тепер, по суті, це російська республіка. Треба, однак, розуміти, що кримськотатарська мова повинна бути однією з офіційних мов півострову.

У нашій розмові ви фактично вже підняли тему стосунків між татарами і іншими народами півострову. Як складаються ці відносини сьогодні?

Є багато сил, які робили політичну кар'єру на розпалюванні національної ворожнечі, особливо перед виборами. І потім, ці сили підгодовуються у нашого великого сусіда, відкрито. Є близько десятка різних шовіністичних організацій. Вони регулярно їздять у Москву, звітуються. Щоправда, у них самих велика гризня на предмет того, хто з них більший росіянин. Але вони дуже псують атмосферу. І ще один дуже цікавий момент. Я ознайомився з оперативними справами Служби Безпеки. Раніше при Ющенку існувала служба, яка відслідковувала їх діяльність. Але я точно знаю, за російськими організаціями взагалі не наглядають, їх вважають своїми, нормальними, а за кримськими татарами нагляд посилився.

Як ви вважаєте, чому є проблеми з новою владою? Адже здавалося, вона буде дуже прагматичною у внутрішній політиці.

Вона дуже прагматичною і виявилась! З Януковичем ми зіштовхнулись вперше обличчям до обличчя у Страсбурзі. Він там мав виступати. До мене підійшли депутати від БЮТ і запропонували, що коли прийде Янукович, ми демонстративно встанемо і вийдемо з зали. У Києві я би це може і зробив, але тут – ні, Янукович – президент моєї країни, поганий чи добрий, але розбиратися ми будемо не тут. Вони дійсно вийшли, а я залишився. Слід прийняти закон про відновлення прав депортованих, про земельне питання, про відновлення історичної топоніміки, адже після депортації тут усе перейменували... Проте є речі, де наші погляди не співпадають. Наприклад, ми проти базування російського флоту на нашій землі. Ми за євроатлантичну інтеграцію.

Фото: Петро Андрусечко

Я не можу не запитати про ісламський фактор на півострові.

Так, проблема є. Україна – відкрита демократична країна. Сюди їдуть усі. Тому у нас тут є ваххабіти, хаббашити, Хизб ут-Тахрір, наприклад, зі своєю пропагандою і своїми людьми. У 2009 році тут арештували угруповання Тахрір, яке планувало вбивство лідера Меджлісу і муфтія, оскільки ті невірні. Тоді міністром внутрішніх справ був Луценко. Він приїжджав і особисто мене інформував про хід справи, щоб ми не думали, що їх арештували за релігійними мотивами. Потім я робив прес-конференцію, оскільки чимало журналістів питали мене про це. Я казав тоді, що дана інформація отримана від СБУ та МВС. І подібні запитання треба задавати їм, наскільки це правда. А що стосується моєї точки зору, я не думаю, навіть якщо замах планувався, що це було самостійне рішення напівграмотних людей. Є напевне режисер. І не дарма у 2008 році депортували кілька російських дипломатів, у тому числі за звинуваченням у тому, що вони підтримували сепаратистські організації та працювали за зміну лідерів Меджлісу на проросійських представників. Тому казали, ноги ростуть напевне звідти [з Росії]. Тому я не виключаю, що будуть і далі сюрпризи з боку нашого великого брата.

Яким ви бачите майбутнє кримських татар у Криму?

Я завжди говорив і говоритиму, що наше майбутнє залежить від наших дій, від того, як ми відстоюватимемо наші права. Якщо будемо лише дивитись, як розвивається ситуація, жодних прав не доб'ємося. Коли ми починали боротьбу, то, звичайно, знали, що колись радянська влада розвалиться, колись ми повернемось на батьківщину. Щось є, прогрес явний. Але треба зробити ще дуже багато.

Ви вірите у те, що росіяни, кримські татари і українці житимуть спокійно разом у Криму? Є майбутнє у цієї ідеї?

Безперечно, ми ж не більшовики. Чому кримськотатарський рух користується симпатією суспільства? Він не обмежувався лише своїми проблемами. Ми протестували проти окупації Афганістану, проти окупації Чехословаччини, ми вимагали звільнення дисидентів, дозволу євреям емігрувати, ми були проти переслідувань адвентистів, переслідувань православних. Ми були як брати-правозахисники. Це ж проблема не в національності!

Що можна зробити, щоб росіяни, або навіть ширше – слов'яни, змінили свій погляд і стереотипи щодо кримських татар?

Ви знаєте, слов'яни, в основному росіяни, повинні звільнитися від комплексу старшого брата. Тепер немає старших і молодших. Давайте не будемо диктувати комусь власну волю на тій підставі, що ми більшість. Треба поважати фундаментальні права усіх етносів і тоді не буде проблем. Якщо ви хочете, щоб Крим приєднався до Росії, ми вас прекрасно розуміємо, там у вас родичі, ви нещодавно приїхали звідти і хочете бути зі своєю історичною батьківщиною. По-людськи ми вас розуміємо, адже ми також протягом багатьох років боролись за повернення додому. Але ми взяли свої чемодани і приїхали сюди. Вам також ніхто не заважає взяти свої валізи і поїхати до себе на батьківщину. Але приєднуватись до своєї історичної батьківщини разом із нашою історичною батьківщиною – ми цього не дозволимо. І в даному пункті ми ніколи з ними не погодимось. Лише коли росіяни відмовляться від цієї ідеї, почнуть поважати суверенітет України, права корінного народу, тоді у нас не буде проблем.

Розмовляв Петро Андрусечко

Лариса Денисенко: „Я люблю ділитися історіями зі свого та чужого життя“

Про Ларису Денисенко зазвичай починають говорити так: „Письменниця, журналіст, адвокат“. Вона одна з тих, хто представляє інтереси громадян в Європейському суді з прав людини у Страсбурзі. У 2008–2010 роках вела культурологічну програму „Документ +“ на каналі „1+1“ – при тому мізері уваги, що його сьогодні отримує культура на ТБ, це був напрочуд вагомий складник культурного процесу в Україні. Програма, попри нічні ефіри, мала широку аудиторію, а її закриття викликало хвилю обурення в інтелектуальному середовищі.

Літературну кар'єру Лариса Денисенко почала з гран-прі конкурсу „Коронація слова“ у 2002 році. Все це гармонійно поєднується у щирій, світлій та іронічній людині, з якою легко говорити про все.

Сьогодні вона є автором 7 белетристичних романів, двох дитячих книжок і книги розповідей про дитинство видатних людей в серії видавництва „Грані-Т“. Критики відзначають як сюжетність оповіді, психологізм, переконливість персонажів, так і легкий, часом грайливий, іронічний стиль, що вдало сприймається і у веселих, аж до пародійності, книжках штибу „Корпорації ідіотів“, і в мелодраматичних „Танцях в масках“ чи „Помилкових перейманнях“.

Ларисо, як ти почала писати, що стало точкою відліку?

Мені здається, що майже всі починають писати в дитинстві. В мене все почалося з дитинства: казки про предмети, казки про мерців та привидів, жартівливі байки, вірші. Також я бавилася листами до різних журналів та оповіданнями. Дещо друкували. Особливо мене вразило, коли в журналі „Парус“ надрукували мого листа „каяття наркомана“, дуже сильного емоційно та зворушливого. Це при тому, що наркоманів я тоді не бачила, сама не нюхала, не димила і не кололася. Але вийшло потужно. Роберт Рождественський міг би написати на цю тему пафосного вірша.

Десь у класі восьмому я написала „доленосний“ роман про складне життя однієї дівчини – виявляється, його зберегла моя мама. Якби у 80-і роки він потрапив до голлівудських продюсерів – вони зробили б з цього екранну сагу, бо там є все. Омана, зрадництво, боротьба, зрадливі чоловіки, єдине та світле кохання, великі гроші, підступність, насильство, бандитизм (продюсери таке люблять), одним словом, як із дівчинки-підлітка виростає сильна жінка. Сама дивуюся, що мене на нього надихнуло, я нічого подібного в той час не читала і не бачила. Єдине, що я писала російською. Вперше українською я написала кілька оповідань, котрі були вивішені в моєму ЖЖ. А потім зачепилася за рекламу конкурсу „Коронація слова“, це стало поштовхом, і я написала новелу „Забавки з плоті та крові“. Досі не розумію, як цей наївний та підлітковий текст посів гран-прі „Коронації“, як його взагалі помітили. Але от саме цими „Забавками“ я себе розписала, як ручку, на яку дмухаєш на холоді, і написався „Кавовий присмак кориці“. Цей текст є особливим для мене, він наче писав себе сам. І вирішував разом зі мною важливі для мене на той час проблеми.

Чи є в тебе якийсь літературний канон? Люди, на яких ти орієнтуєшся в письмі? Чи він із часом змінювався?

Знаєш, якось мій приятель Костя Донін порадив мені читати Роберта Музіля – як підручник з навчання смакування словами та письмом. Не зважати на героїв, не зважати на сюжет – просто отримувати насолоду від тексту, епітетів, порівнянь – як від музики. І вчитися

відчувати слова, час від часу я це роблю. Музіль мені залюбки допомагає. Я досі граюся з текстами Павича, маестро час від часу мені сниться. В нього для кожного знайдеться свій містичний гачок. Я люблю прозу Оскара Вайлда, Івліна Во, Франсуа Моріака, Андре Жіда, Германа Гессе, Майкла Канінгема, Туве Янссон. Мені подобається, як тонко і правдиво відчувала та змальовувала світ підлітків Ірина Вільде. Насправді є дуже багато майстрів, котрі виплітають для тебе текстові пастки і дивляться, як ти реагуєш на це, які знаходиш виходи, що можеш виплести сам.

Ти пишеш – принаймні видаєшся – романами. А з іншими формами – віршами, п'єсами – складалося?

В дитинстві я писала „п'єси", бо в мене була така компанія, котра любила бавитися театром. І я писала п'єси або про мерців, або про мишей чи риб, або про сусідів та мешканців нашого двору. Чомусь інші теми нас не хвилювали. П'єси мені дуже подобаються, бо я люблю театр. У мене є кумедна п'єска про двох дітлахів, певне, вони народили Еміля з „Сарабанди банди Сари", і зараз в мене є ідея п'єси, котру хочу реалізувати. Це буде комедія. Ще мрію виписати виставу-мюзикл для Олени Грозовської та Марії Кудрявцевої (гурт „Сонцекльош"), котрий базувався б на їхніх піснях. Вірші пишу дуже рідко. Іноді віршується лірика, але краще в мене виходить дегенеративна лірика (http://degenerat-liryk.livejournal.com/), була така спільнота в ЖЖ, нею опікувалися Михайло Бриних, Віка Стах, Андрій Бондар, Тарас Антипович та я. Часто виходило смішно та смачно.

Хто є твоїм першим читачем?

Насправді для мене психологічно важко вантажити когось моїми творами. Але в мене є своя фокус-група, це мої друзі, думкам яких я довіряю. Вони люблять читати, що важливо, а ще важливіше те, що вони люблять мене, попри всі мої вади, і можуть витерпіти від мене майже все, принаймні текстове насильство з мого боку вони витримують і навіть отримують задоволення.

Зараз у тебе 10 різних книжок. Як вони писалися і чому саме такі? І чому ось уже три роки в твоєму письмі триває перерва?

Як Близнюк Близнюка ти, певне, мене зрозумієш, ми люди настрою та контрасту. Люди змін. Хтось боїться змін, а нам вони необхідні. Я раніше не замислювалася над цим, але виходить така картина: якщо я пишу щось кумедне/смішне/сатиричне/дотепне – потім хочу написати щось психологічно важче. Ось така динаміка. Серце хоче сміятися, серце хоче плакати, я слухаю серце – письменницька кардіологія. Тому після комедій пишуться драми. Варто сказати, що писати комедії для мене природніше та легше. Ти запитуєш, чому я три роки мовчу? Тому що я працюю над нежартівливим текстом, у нього свій ритм та свій темп, котрі не збігаються з моїми життєвими ритмом та темпом. За цей час я розпочала дві комедії, ось вони пишуться легко, але я умисно їх відклала і не буду повертатися доти, доки не напишу „Моє життя: від померлого до загиблого діда". Така примха. Я себе виховую, виховую своє письмо, хочу себе змінити. І не знаю, чи вийде. А може, варто зупинитися? Мені подобається сімка. Це моє число, завжди присутнє в моєму житті: в даті народження, в телефонному номері, в адресі. Поживемо-подивимося, що з того вийде. З іншого боку, тема, яку я підіймаю в новому тексті, є для мене дуже важливою, ще з підліткового віку, тому в той чи інший спосіб я мушу з нею розібратися.

Ти хотіла б, щоб котрийсь із твоїх творів екранізували чи поставили виставу? Як ти ставишся до таких інтерпретацій?

З театром простіше, певне, я більше довіряю театральним режисерам, і, наприклад, із „Забавок" могла би вийти смішна п'єса. З кіно – важче, розумієш, з одного боку – так, мені цього хотілося б. Я маю на увазі екранізацію творів, тим більше, що вони цілком надаються до екранізації, на мій погляд. „Кавовий присмак кориці" та „Помилкові переймання або життя за розкладом вбивць", „24:33:42" – мелодрами; „Танці в масках" – щось пригодницьке, „Сарабанда банди Сари" – сітком. З іншого боку – я сама не хочу займатися сценарієм, хоча вже трохи навчилася писати, але не хочу братися за сценарії за мотивами моїх книжок. Бо мені нецікаво працювати з матеріалом, котрий в мене вже відболів, відсміявся. Втім, якщо твори досі не зацікавили продюсерів та режисерів – я забагато від них хочу, цілком можливо, я помиляюся, і ці твори не кіногенічні. Але я маю план – виписати сценарій мелодрами і спробувати його продати. Ось потренуюся трохи на кицьках, повчуся у фахових сценаристів, зокрема в Лесі Волошин, і почну самостійну роботу.

І ще про інтерпретації. Чи стежиш за критикою й відгуками на свою творчість? Прислухаєшся до чогось?

В силу своєї цікавості – стежу, звичайно, за відгуками та критикою. Мені цікаво дивитися, як текст проектується на людину. Чому хтось категорично його не сприймає або, навпаки, сприймає із захватом. Мені це допомагає краще відчувати психологію людей, а це завжди мене цікавило. Я часто пишу від імені чоловіків, сам розумієш, що важливим є чоловічий відгук, реакція. Цікаво, що деякі чоловіки зізнаються, що саме так думають або відчувають, а дехто каже – це маячня! Я такого ніколи не роблю, я так не поводжуся, я так не думаю. Якщо хтось готовий мені пояснити – чому не поводиться, і як все відбувається в чоловічому світі насправді – це кайф. Ось це сприйняття через „я" не залишає мене байдужою.

Яких книжок тобі бракує в українській літературі? Яких іноземних авторів, на твою думку, варто було б перекласти українською?

Мені бракує інтелектуальних детективів, комедій, сатиричних творів та сучасних драм. От знаєш, в мене цікава історія з Джоном Ірвінгом та його творами. Я йому кажу, що він повторюється, я собі кажу, що не буду більше купувати його книжки. Потім однаково купую і поринаю в світ його героїв, помічаю ці повтори, помічаю його знайомі для мене прийоми та теми, котрі він ніяк не може полишити, але я живу в світі його книжкових героїв, я їх відчуваю, мені хочеться продовжувати з ними розмову. Ось таких книжок мені бракує, щоб продовжувати розмову з героями, я вже не кажу про те, щоб хотілося розпочати цю розмову.

А кого, якби хотіла, переклала б особисто ти?

Щодо перекладів, я могла б перекладати тільки з російської або з англійської, інші мови я знаю гірше. І дуже хотілося б перекладати англійську та американську сатиру, але от боюся, що мені забракне розуміння гри слів. От ти перекладаєш Буковскі, я би також залюбки його переклала, бо, здається, розумію та відчуваю його, і збірка „Найвродливіша в місті" – одна зі знакових для мене та улюблених моїх книжок.

В тебе приємний і насичений сайт, активно поновлювана стрічка у „Фейсбуку". Чи така мережева активність щось дає тобі як письменниці?

Я люблю ділитися історіями зі свого та чужого життя. Переважно кумедними. Або соціальними. Мені подобається ділитися спостереженням, спостерігати, як на це реагують люди. Щось у нашій розмові дуже багато музичних асоціацій, але це як щодня розігрувати себе гамами, розминати пальці; або як на сольфеджіо – дати акорд, і дивитися, вгадали слухачі його чи ні.

Ти багато в чому реалізувалася. Чи бачиш себе в політиці? І чи взагалі письменник має йти в політику?

Ти знаєш, мені здається, що в політику йдуть люди двох типів. Один із них веде нитка (вона дуже міцна), котра прив'язує їх до землі та веде під землю. Це люди, що прагнуть влади та матеріальних благ-скарбів, корисних копалин тощо. Другий тип веде нитка (майже непомітна і ненадійна), котра прив'язує їх до неба. Це люди, котрі прагнуть справедливості та ствердження духовних цінностей. До першого типу політиків я категорично не належу, мене не цікавить влада, я не схиблена на грошах. До другого типу я не дотягую, і усвідомлюю це. Другого типу в Україні наразі не існує, хоча він був. І я переконана, що з'явиться. І над цим маємо працювати всі ми, бо я не у захваті від себе і від наших громадян, інколи в метро вони породжують в мене напади мізантропії. Не буде мінятися індивід – ніколи не поміняється соціум.

Ось ще одна асоціація виникла, політики ділять світ на білий та чорний. Перший тип надає перевагу чорному кольору, а другий тип – білому. Матеріалісти та ідеалісти. Такий світоглядний рояль. Але гарні піаністи та композитори виходять з тих, хто вміє змішувати ці два кольори, і створювати для інших таку гармонію, таку композицію, котра сприймається як багатокольорова. Цього можна навчитися, але це важко. А в політику переважно йдуть люди, котрі вчитися не хочуть, котрі хочуть повчати інших людей. А я ще сама хочу вчитися, тому в політику мені точно зарано, хоча зарікатися не буду.

Якою ти бачиш себе років за 20?

Мені хотілося б, щоб за 20 років у мене було здоров'я, вразливе серце, вміння дивуватися, зацікавленість. Людьми, почуттями, мандрівками. І щоб душа прагнула розвитку та пошуку. Мені подобається пошук, адже ніколи не знаєш, що саме знайдеш, можливо, не те, що шукав. Шукати цікавіше, ніж мати. Бо часто з тим, що маєш, зовсім не знаєш, що його і робити.

Мені якось наснився Бог верхи на павуку. Я прокинулася під враженням, бо це було дуже круто. І так захотілося ось так помандрувати верхи павуком, так красиво то було і велично, щось неймовірне в цьому є, мандрувати, виплітати історії, дивувати людей. Трохи цього хотілося б – дивувати людей. А ще хотілось би бути хоча б трохи мудрішою.

І насамкінець. Як би ти описала книги Лариси Денисенко, вклавшись у твіт (140 символів)?

Читайте, якщо хочеться посміятися, зустрітися з диваками, вжитися в історії незнайомих родин, і хоча б трохи замислитися над власним життям.

Лариса Денисенко

„Моє життя: від померлого до загиблого діда“

Уривок з нового роману

А потім прийшов гер Олаф Кох. Я відразу його впізнала, як тільки він забухикав у домофон. Олаф Кох ніколи не курив цигарок (принаймні я того не бачила, Манфред також), але кожну свою фразу (навіть вітання) він розпочинав, попередньо роздерши горлянку кашлем. Чимось це нагадувало оперного співака, хоча я розумію, що це дивна асоціація. Довелося йому відчинити. Це наш родинний Повірений. В нашій родині не прийнято тримати повірених на ґанку. Не знаю, хто започаткував цю традицію, але всі її дотримувалися. Крім того, він так просто не піде. Якщо вже доповз до нас. Берлін – місто великих відстаней.

Для Олафа Коха (варто сказати, що зазвичай він попереджав про те, що зайде, тому його візит був для мене несподіваним) мати готувала велике горнятко кави зі знежиреним молоком та обов'язкові солодощі з вишнями на білому блюдці. Батько вчився з ним в університеті, і завжди каже про нього, що Олаф ніколи не прагнув серйозної правничої слави та кар'єри. „Все життя він працює повіреним, і мені здається, що я залишаюся найповажнішим з його клієнтів“. Коли я була маленькою, я думала, що в правничій ієрархії повірені посідають місця двірників. І дивувалася. А з приводу того, що Олаф Кох не вбивався за посаду федерального судді (батько ж вбивався, ще і як!), я думала: з таким прізвищем важко бути амбітним, все одно ти будеш програвати сумнозвісній паличці.

Отже, Олаф Кох увійшов до батьківської вітальні. Він розглядав мене з невпевненістю та недовірою. В його файлових паперах щодо нашої родини було записано наступне: родина фон Вайхен. Йохан фон Вайхен, 1940 р.н., його честь федеральний суддя; Агнес фон Вайхен (у дівоцтві – Барт), 1951 р.н., дизайнерка. Діти: Манфред (1974 р.н.) та Марта (1976 р.н.) фон Вайхен. У його свідомості я була та й залишаюся дитиною фон Вайхен. І він повірити не міг у те, що в дитини може бути сиве волосся (в мене рання сивина, спадок по материнській лінії). Свою сивину я не зафарбовую, мені подобається мати вигляд жінки, за сивиною якої вгадується насичене минуле.

Олафом Кохом Манфред фон Вайхен не читався як Манфред фон Вайхен, 1974 р.н, архітектор; Марта фон Вайхен не читалася як Марта фон Вайхен, 1976 р.н., доктор права, викладач. Так, хтось мав наслідувати батька. Манфредові поталанило, в дитинстві він продемонстрував (і не втомлювався демонструвати повсякчас) яскраво виявлений талант. Варто сказати, що завдяки своєму виявленому в дитинстві таланту все життя Манфред заощаджує на подарунках. В моїй хаті є коридор Манфреда, він веде до їдальні. На полицях стоять зроблені та подаровані ним скульптури та макети, на стінах – його ж картини, біля арки, що є входом, стоїть такса-споруда, там я оселила кілька пар капців, сухі очеретини, вологі серветки та вазочку з горішками – такса-споруда є багаторівневою. Моделлю відпрацював Троль.

Мене ж у дитинстві цікавили міжстатеві взаємини, права сексуальних меншин, олімпійська символіка, Міккі Маус, Друга світова війна, а також історія в цілому. Не знаю, що саме з цього переліку переконало батьків у тому, що я здібна до юриспруденції, особисто я ставлю на пройдисвіта Міккі. Я не працюю суддею, я не працюю адвокатом або прокурором. Я викладаю в університеті. І моя робота мені подобається.

Своїх дітей в пана Коха не було. Але він визначився, як потрібно з ними спілкуватися. Він показував пальцями „козу-дерезу“, а також робив „піп“, натискаючи на носа. І посміхався знервованою посмішкою, що припинила викликати в мене сльози, коли мені виповнилося шість років. До того, вгледівши посмішку пана Коха, я починала відчайдушно верещати. А мати всякчас вибачалася перед ним за мене. Манфред посмішки Коха не боявся, він займався тим, що малював його портрет. За роки дитинства мій брат створив п'ятдесят портретів нашого повіреного. Якось батько вирішив подарувати „милому Олафу“ ці портрети. Але мати заборонила. Насправді я розумію її мотиви. На портретах усміхнений Олаф Кох у своєму традиційному крислатому капелюсі був подібний на кіношний образ маніяка. Хоча я маю певні сумніви щодо того, що пан Кох упізнав би на них себе. Де ці портрети зараз – я не знаю. Можливо, мати їх зберігає, щоб лякати ними своїх майбутніх онуків.

Дружина пана Коха, Агата Райс, залишилася на своєму британському дівочому прізвищі. Вона була „серйозним науковцем“, досліджувала дахи Стокгольму, вираховуючи ті, де теоретично та практично міг перебувати Карлсон. Дахи столиці Швеції вона знала набагато краще за тіло свого чоловіка, про що неодноразово безсоромно зазначала моїй матері, не звертаючи уваги на Манфреда, який її малював, і на мене. Завдяки Агаті Райс Манфред навчився чудово вимальовувати жіночі ноги з будь-яких кутів.

Крім того, я знаю, що одного разу (можливо, були ще спроби, але достеменно я знаю тільки про цей випадок) Агата запропонувала моїй матері амур де труа. Я не знаю, як відреагувала на це Агнес фон Вайхен, бо мати помітила мою присутність та відправила до дитячої. Наразі мені залишається гадати: було в них щось чи ні. Підслуховувати під дверима я не наважилася. Втім, ставлю на останнє, зважаючи на власницькі інстинкти моєї матері. Звичайно, це могло улестити амбіціям мого батька. Але для його амбіцій усвідомлення того, що його хоче пані Райс, було достатньо і не потребувало практичного підтвердження.

„Марто, Марто, а де пан суддя?“ – запитав мене Олаф Кох, який весь час намагався струсити з себе Троля, який збагнув, що повірений цікавіший за ніжку фотеля та китиць ковдри. Кох не помітив, як автоматично зробив в мій бік „козу-дерезу“, я давно на це не реагувала. „Батьки в Баварії. Поїхали

підтримати Манфреда". „Так. Тобто їх немає?" „Вони як Бог, – зауважила я. – Завжди з нами, навіть якщо не поруч". „Як Бог", – повторив пан Кох. Я помітила, що він приніс дещо квадратне у великому пакунку. Троль також це помітив і почав обнюхувати. „Зробити вам кави?" – запропонувала я. В Коха був безпорадний вигляд. „Так, якщо можна", – відповів він. „Вже доведеться", – додав уже зовсім загадково. Наче гидотнішої кави, ніж та, що можу зварити я, він ніколи не пив.

Коли я повернулася з кавою, Олаф Кох разом з Тролем розмістилися у фотелі. „Зігнати?" – запитала я. Кох дивився на горнятко з кавою. Я зрозуміла, що зараз він намагається поєднати дієслово „зігнати" з напоєм. Тоді я поставила каву на стіл, підсунула його ближче до фотеля, а Троля взяла на руки. Троль вивернув вуха. Не знаю, що це в нього означало: він або радів, або сердився. Троль не дуже щедрий на емоції, для нормального спілкування та розуміння йому цілком вистачає цих двох. Можливо, і мені варто спробувати? Кох подивився собі на коліна так, наче в нього щось відтяли. „Олафе (років зо три тому він запропонував, щоб ми з Манфредом зверталися до нього на ім'я), щось сталося?" Троль, мабуть, вирішив, що десь поруч озеро, бо розпочав бовкати лапками у повітрі, наче збирався зробити заплив.

„Я не міг з ними зв'язатися від учора". Я знизала плечима, я не настільки сумую за родиною, щоб телефонувати їм щодня. Олаф подумав, що я не зрозуміла, про кого йдеться. „Я маю на увазі твоїх батьків". „В них насичені дні. Манфред, мабуть, вимкнув телефон. Не думаю, що він хоче, щоб час від часу телефонувала Бригіта та повідомляла йому, яка сукня на Амалії, з ким вона танцює і хто намагається її звабити, чи нормального вигляду священик і якими квітами прикрашено залу. Батько зараз у відпустці, не здивуюся, якщо він не взяв мобільного. А мати хотіла навідатися до кузини, якщо вони вже опинилися у Баварії, тому її потребу контролювати та спілкуватися задовольняє "маленька Розамунда" та три її доньки".

„В мене були підозри..." – сказав Олаф. Зараз він був схожим на детектива зі старих американських серіалів, який у скоєнні злочину підозрює всіх, окрім своєї сварливої дружини. І не тому, що вона така вже безневинна, а тому, що він ніколи не наважиться її допитати. Тролю теж так здалося, тому він припинив вдавати з себе плавця, зістрибнув на підлогу і почав голосно гавкати. Коли я бачу Троля – я дивуюся, як можна бути таким самовпевненим, маючи настільки криві та короткі лапи? Хоча, я зустрічала таких людей...

Я вирішила, що можу покласти руку на плече нашого вірного повіреного. Особисто я не люблю, коли торкаються моєї спини або плечей, але як ще можна продемонструвати співчуття та розуміння? „Я чимось можу зарадити, Олафе?" Він подивився на мою руку так, наче йому наростили зайвий орган або він виявив на своєму тілі ракову пухлину. Я прибрала її. Руку-пухлину-зайвий орган. Я його розуміла. „В мене були підозри, що це станеться саме тоді, коли нікого не буде в місті. Йохан.... Зарадити? Марто, в принципі, так, ти можеш зарадити. Мені треба виконати зобов'язання. Я мушу залишити ці речі. В пакунку. Ну і повідомити про це родину. Хто міг подумати, що він... Всі права, зрештою, належать мені. Тобто довірені... Тож я маю розпорядитися... Ти не думай, що я цього прагнув. Йохан сам мені все відписав". Олаф говорив це так, наче батько позбавив мене з Манфредом спадку на користь Олафа Коха.

„Я не думаю", – запевнила я його. І набрехала, бо встигала думати про кілька речей. Олаф не зрадів з того, що я не думаю. Але оскільки він мовчав, я торкнулася пакунка. „Олафе, а я можу?" „Так", – сказав він. І випав із фотеля, як маленьке пташеня з гніздечка. Безпорадно. Зараз його зжере зла киця. Натомість його облизав навіжений собака. „Треба спочатку навчитися літати", – буркнула я. Але мою руку з пакунка він прибрав рішучо. І особисто випатрав його.

Біблія. Крислатий чорний капелюх з незрозумілими кудельками по боках. А, то мабуть хасидське. Самовчитель з івриту. Тека біло-блакитного кольору. Я пригадала, що сукні подружок нареченої, в яку, мабуть, сьогодні вбрана Бріг, саме таких кольорів. Ця тека – також подружка нареченої.

„Це що?" „Речі твого діда". „Діда?" „Так". „Мого діда?" „Саме так". „Діда по якій лінії?" „Йохана та Елзе". „І де вони були весь цей час, ці речі? З сорок третього?? Більше шістдесяти років". „У твого діда". „Що?"

„Марто. Ти можеш сісти? Дякую. Справа в тому, що сьогодні о 4:45 ранку помер твій дідусь. Ось ти знову підвелася... Сідай, дуже тебе прошу, мені незручно з тобою розмовляти, коли я перебуваю у фотелі. Це тільки шпаки весело співають, сидячи у шпаківні. Можливо, тому що її кріплять до дерева. Кроти не співають, еге ж? Сідай. Окрім того, що це весела звістка, ти ще й виросла до 1.78, трохи зависока. Помер твій дід – Отто фон Вайхен, єдиний син барона фон Вайхена. У віці вісімдесяти чотирьох років. Від раку хребця". „Олафе, в 1989 році, навесні, ми їздили в СРСР, і я молилася на могилі діда. Думаєте, мені це наснилося? Того самого діда, який, як ви кажете, помер сьогодні о 4:45". Мій дід не загинув під час Другої світової війни. Мій дід помер сьогодні. А ще він був євреєм-хасидом. Нісенітниця!

Пан Кох програв пальцями на спинці фотелю кілька тактів маршу. Я намагалася зрозуміти, якого саме маршу і чому я вирішила, що це – марш, але збилася з ритму. Бо зненацька помітила, що в Коха довгі та сильні пальці. Він був маленьким на зріст, і рукава сорочок, піджаків та джемперів майже поглинали його руки. Він не мав особистого кравця, і на відміну від мого батька, який якраз мав гарну статуру, не шив костюми та сорочки на замовлення, тому речі фабричних розмірів були хоча б трохи, але завеликі для нього. Зараз було майже літо, тому він був у сорочці з короткими рукавами. Я ніколи не бачила Олафа Коха влітку.

MOONLIGHT SHADOW

А сталося все, звісно, зовсім не так, як уявлялося.

Ані так, як планував ти, ані так, як мріялося їй, – якщо їй узагалі щось мріялося з цього приводу – тобі важко уявити орган, яким би вона могла мріяти, – не в тому фішка, що вона якась там уже зовсім кінчена бізнес-mam з біологічними вадами чи, скажімо, така вже геть холодна королева морозива, яка слово „мріяти" давно викреслила зі словника іноземних слів, – просто попри безконечну тяглість вашої історії, і попри чисельні зустрічі і масований епістолярний обстріл, – і навіть незважаючи на достатню кількість компромату про кожного з вас у ют'юбі та по місцевих наркологічних станціях – ви майже зовсім нічого не знали одне про одного, – кожен зрежисерував собі образ іншого (сумнівно, що будь-хто з вас реальних мав би реальні шанси пройти кастинг на свою роль в житті іншого) – ідеальний ворог для ідеального джазу, – кожен мав собі іншого, і навіть у кількох варіантах, – і навіть з повною зміною всього акторського складу, – так би мовити, кохання-action, двіжуха-house, home-pharmo, а отже, – обов'язково запасний варіант і план, вибачте на слові, „бе".

Але нічого не грало, нічого не вигорало – ні план „а", ні план „бе", ні навіть чудовий хмельницький план, привезений Григорієм від місцевих бандюганів, і той не ліпився, не ліпив, а лише тупо покривав третє око мутною канабінольною поволокою, після чого залишалося хіба інфантильно залипати, вглядаючись у монітор мобіли, немов у чарівне люстерко.

Нічого, геть нічого не клеїлося. Мля. Це був якийсь ексклюзивний бридж двох завернутих і зашифрованих наперсточників, які вперше взяли до рук карти і вирішили, що можуть зі старту скласти пасьянс. А той не складався. Пупець. Бліц-блін. Не складався й не міг скластися, бо таких розкладів, коли у кожного гравця по флеш-роялю, теорія ігор не передбачає, бо таких партій, де всі карти білі – без числа й без масті – асоціація ручного спорту не визнає, бо таких дуелей, де в кожного учасника по червоній кнопці, історія не зберегла, і так далі.... Бо такі флеш-моби взагалі нафік кому нада, от єслі на тверезу голову хорошо подумать, то кому воно й зачєм, га?

Отже, історія їхня почалася зовсім не так, як планувалося йому, і геть не так, як мріялося їй (правдоподібно, вона таки могла б щось вимріяти з цього приводу, бодай якимось атрофованим закапелком гіпофізу, що відповідає за нездійсненне).

А все сталося так просто, як могло б статися, коли б їм узагалі що-небудь вдавалося просто.

Все сталося просто: вона приїхала до нього, як він і пропонував їй на самому початку кілька епохальних років тому.

Вона просто приїхала до нього, просто в'їхала в його місто, просто в'їхала в усі місцеві розклади на своєму смішному автомобільчику, і це далося їй непросто.

Полишмо без уваги мохерові ниті демотиваторів, якими вона облутувала себе, в надії виплести мотиваційний кокон, чи щось таке. Не лізьмо в її родинні справи: як і що там – не наша страва. Навіть не намагаймося відтворити побутовий аспект цієї подорожі – ніде не знайдеться стільки фальсифікацій, як у змальовуванні чужого побуту. Ну, і нарешті, даймо спокій їй самій – нема її, нема, і взагалі нікого довкола, це все аптека, довбана аптека, і вулиця, і, звісно, ліхтар.

Дивно, чому людина, яка, так би мовити, „по замовчуванню" носить світло в собі, а по суті – сама є світлом, цей факт перед собою замовчує і постійно шукає якихось зовнішніх джерел освітлення. Усі ці іскри-фейєрверки, бенгальські вогні, сірники, факели-пожарища, люстри-бра, світлодіоди й датчики, стоп-сигнали й неонові літери „no way out", люмінесцентні циферблати й плазмові монітори, усі ці „лампочки ілліча" й „світочі прогресу", нескінченні вервиці просвітлених і просвітян – усе це (включно з тривіальними вуличними ліхтарями) суть омана, від них самі проблеми, адже саме під зовнішнім освітленням з'являються тіні й починають диктувати нам свої права, згущуючись у сутінки, сукаючись у морок, сплітаючи груповий портрет князя пітьми, а справжнє світло – в тобі, себто повсюди, а Бог – всередині, Бог – всередині, Бог – всередині, як каже drumтиатр, Бог – всередині, і коли ми це розуміємо, сестро (несуттєво, чи насправді приїдеш до мене, суттєво, що я вже прописав світлячками-нейронами твій маршрут, тож навіть коли б моя внутрішня ніч поглинула все довкола, між нами зберігся б хиткий, рухливий мерехтливий ланцюжок із Божих іскор, а сама знаєш: якщо вцілів бодай один світлячок – уціліло все світло світу), так от, коли ми це усвідомлюємо, приходить субота і ми відпочиваємо й радіємо, і Бог радіє всередині нас.

A propos:

Ліхтарі – дуже дивні споруди чи, скажімо так, об'єкти. Ну, я розумію – труби, телебашти, радіовежі – всі ці хмародери інвективи. Але ліхтарі? – стирчать повсюдно, смішні свої голівки схиливши в задумі. І світять собі.

Юрко Іздрик

Фото Діани Сапрікіної

Дві культури

письменницька колонка

Останнім часом слово „культура", як і слово „політика", почало викликати у мене своєрідний переляк. Обидва означають зовсім не те, що, напевно, означали колись і що повинні би означати (якщо до слів можна застосувати такий імператив). Або не так: це, радше, слова-кишеньки, слова-гаманці із кількома відділеннями, як в „Алісі в країні чудес" – і кожен собі витягає із того гаманця, що душа забажає. Наприклад, „політика" – це або щось таке локальне, конкретне і малоцікаве, як пики наших олігархів, або щось страшенно абстрактне, дуже велемудре і пересічній людині, котра має бодай бакалавра з політології, недоступне.

Приблизно те саме відбувається із поняттям культури: її або зводять до сукупності якихось доволі локальних маркерів автентики, як-от національна кухня, національні ж костюми і видимі неозброєному оку ритуали, або уявляють її як щось глибоко таємниче, і самою цією таємничістю особливо значуще. Я пригадую дискусію зі своїми студентами на тему „зіткнення культур": це коли емігранти живуть за законами однієї культури, а вся Америка довкола них – за законами іншої, пояснили вони мені. І незабарно навели приклад із прочитаного роману: „білий" бойфренд героїні приходить у гості до її китайської родини, де і поводиться цілком по-американськи: виливає пів-пляшки соєвого соусу на страву, котру господиня називає „недосоленою", не розуміючи, що це всього-навсього ритуал. Звісно ж, то найкраща страва дому, і всі мусять цей факт засвідчити: для цього господиня і позірно ганьбить свій витвір.

А як, по-вашому, почувається при цьому дівчина цього бойфренда? – пропоную я їм нову задачку. Мовчать. Хтось хихотить: їй за нього соромно. Чому? – не вгамовуюся я. Та тому, що він не знає культури її народу. А вона знає культуру свого народу? І тут починається найцікавіше. Виявляється, її власні батьки жаліються, що вона „занадто американка". Занадто емансипована. Занадто незалежна. Занадто „феміністична". Занадто нахабна – тому що водиться з американськими бойфрендами, наплювавши на бажання батьків видати її за доброго китайського чоловіка. Тому що принципи конфуціанства, з його заповітами поваги до старших, не дуже-то легко узгодити із реаліями глобалізованого світу, де „поваги" насамперед заслуговує той, хто на себе заробляє, і де не конче жити зі своєю родиною або навіть мати свою, аби вважатися повноцінним членом суспільства. Де і жінка може, врешті-решт, бути економічно незалежною.

То що ж таке взагалі „культура"? Останнім часом – це свого роду приємний культ, заклинання, повторюване ad nauseam: скажеш щось про те, що треба берегти культуру свого краю чи свого народу – і наче і справді цим щось сказав. Але що ж є тією культурою, яку ми мусимо берегти, і в чому полягає процес збереження? Невже це лише національні страви, у які зась гостям дому лити магазинний соєвий соус? Зараз багато говорять про „традиційні цінності українського народу" – зокрема, про „роль жінки", про нібито „цнотливість" нації. З одного боку, пропаганда такого, як сказав би Фуко, „іншого вікторіанства", цілком реально насаджуваного за часів радянської влади, вже і самостійно може претендувати на те, аби називатися культурною практикою, а з другого – чи всяка традиція є аж такою священною і вартою продовження?

Мені свого часу дуже заімпонувало таке гасло: „особисте – це і є політичне". Це вірно: політика – всього-на-всього те, що тебе болить. Культура – це теж те, що тебе болить. Власне, там, де болить, вона і починається. Там, де незатишно, де щось муляє, де з чимось не можеш дати собі раду. Культура, попри все інше, – це зазирання у глибини своєї темряви.

Якої переважно не знаємо.

Оксана Луцишина, Афіни, США

Країна мрій та болю у фотоісторіях Віктора Марущенка і його школи

Віктор Марущенко починав у 1980-х як фотокореспондент газети „Радянська культура". Через кілька років уже досвідчений автор зі сформованим поглядом зіткнувся з драматичною життєвою вимогою – зафіксувати трагедію Чорнобильської АЕС. Починаючи з 8 травня 1986 року, Марущенко протягом 15 років вів хроніку нової „забороненої зони" і її колишніх мешканців, формуючи емоційну документальну повість. Ці прості та правдиві кадри згодом покажуть на 49-тій Венеційській бієнале (2001). Хоча мова йде про біль і горе, фото мають тихий внутрішній ритм, монотонний, як буденне життя. За визначенням самого фотографа, про справді важливі речі люди говорять спокійно і просто – так і він розповідає про те, що бачив. У 2011 році, через 25 років після трагедії, її безпосередні учасники та учасниці так само просто говоритимуть про власний досвід, хоча кожне їхнє слово наповнене емоціями (аудіо- та відеоінсталяція „Чорнобиль. Пряма мова").

Фотограф стає документалістом розбитих ілюзій – мрії про підкорення природи, яка закінчується вибухом-застереженням, віри у героїку праці, яка перетворюється на боротьбу за виживання. Чи не найвідоміша серія Марущенка – „Донбас – країна мрій", знята у 2004, є проривом до правди й епічності „маленького людського життя". Фотограф звертається до міфологізованого Донецького вугільного басейну, колиски стаханівського руху, буденністю якого сьогодні є вибухи на давно не ремонтованих шахтах та обвали у нелегальних копанках. У центрі уваги – жінки (так, жінки бувають шахтарками!), й фото „після зміни" у бідацьких інтер'єрах, але у святкових сукнях, додає пікантності – героїні, життя яких зовсім не відповідає ні гендерним, ні соціальним (про героя-трударя, чия праця високо шанується) стереотипам, демонструють мрію бути прекрасними, ніжними й чарівними – цю мрію не вдається реалізувати у жорстокій та економічно несправедливій реальності.

Міцний зв'язок із соціальними процесами, естетична несподіваність документального фото характерні й для інших проектів Марущенка, зокрема створених у співавторстві. З 2004 року фотограф веде власну школу фотографії. У роботі з молодими цікавить його незаангажований погляд, свіжі ідеї та відсутність стереотипів. Разом із учнями та ученицями Марущенко створив два масштабні цикли – „Дівочі мрії і „Троєщина". Героїні першого – жінки та дівчата, що приїхали до Києва, різного віку і професій. Вони позують біля свого ліжка (осердя приватного) та розповідають про причини переїзду до Києва, уявлення про „жіноче щастя", необхідну кількість грошей, останню прочитану книгу та наявність/відсутність коханого чи спонсора. Фото демонструють галерею характерів, мотивацій і ту чи іншу ступінь оголеності – у прямому й переносному значенні. „Троєщина" – моменти з життя одного з найбільших і найколоритніших районів Києва, переважно пустельні вулиці, місця-не-для-прогулянок.

Аби сприяти розвитку сучасної української фотографії, її актуалізації у контексті світових процесів, Марущенко разом зі Школою заснував журнал „5.6". Така активна просвітницька діяльність дає добрі результати – у 2010 р. Іра Клименко та Іван Чернічкін зробили цікаві авторські виставки у львівському фотоклубі „Ч/Б.5х5", а Євгенія

Бєлорусець отримала спеціальну премію британського Королівського фотографічного товариства та газети „Ґардіан" за серію документальних фото, присвячену повсякденному життю мешканців аварійного будинку в центрі Києва.

У квітні 2011 року за керівництва Віктора Марущенка відбувся проект, присвячений річниці Чорнобильської катастрофи (галерея „Лавра"). Колективна творчість складається з двох частин: фотоінсталяції „1986. Два погляди" (С. Лібет, Л. Лихтаренко, Я.Поболова, К.Стрілець, С. Терещенко, М. Убий-Вовк, за участю А. Бєлова, А. Сумкіної) та аудіо-відеоінсталяції „Чорнобиль.

музика

Пряма мова" (режисер – Юрій Речинський, оператор – Ігор Терік, звукорежисер Андрій Рогачов, композитор – Антон Байбаков, продюсер – Дар'я Сажина, журналіст – Григорій Палій, дизайнер – Наталія Реплянчук). Проект зосереджено на долях простих людей – фотопортрети 25 ліквідаторів і 25 молодих людей 86-го року народження супроводжуються текстами-історіями про досвід Чорнобиля та про власні долі. Портрети ліквідаторів чорнобілі, їхні тексти – про хвороби та про невдячність держави, яка лишень використала тіла громадян як розтратний матеріал, не подбавши про безпеку і здоров'я ні під час, ні після ліквідації наслідків аварії. На противагу цьому, фото молоді – кольорові, в інтер'єрах, які дозволяють зробити висновки про професію та стиль життя людей, у яких усе ще попереду, а тексти – про обставини народження у 1986 році і про, переважно, незнання і непрожитість події, яка стала тлом їх появи у цьому світі.

Ваудіо-відеоінсталяції „Чорнобиль. Пряма мова" безпосередні учасники події розповідають про свій досвід – як потрапили за військовими повістками чи професією (пожежник, водій швидкої, лікарка, льотчик) у зону, скільки годин не спали, що бачили, про тишу покинутих поселень, засіяні поля, смертельно хворих, жах, біль та, попри все, про гуманізм і немарність особистих жертв. У інсталяції зі старих телевізорів, з перекошеними картинками, обличчя змінюють одне одне, а розповіді перетікають із уст в уста, й одна історія розповідається багатьма голосами. На відео усі мовчать – герої слухають свій голос у записі, переживаючи усе заново, власну історію – як спільну, й ми можемо побачити лише різкий спазм в горлі чи посмішку, й відповісти власними емоціями, розділяючи особисте минуле мовців, яке стало частиною життя всього людства.

Тамара Злобіна, Київ

Мертвий Півень. „Радіо Афродита", 2011

„Мертвий Півень" – формація радше ідеологічна, ніж музична. В тому сенсі, що текстове повідомлення для гурту значно важливіше за музичну форму, в яку це повідомлення вдягнено. Це один із небагатьох гуртів, що не абстрагується від політичних подій та висловлюється щодо них не лише в інтерв'ю, а й безпосередньо у піснях та на концертах.

Суто ідеологічним продуктом є нова платівка „Мертвого півня" – „Радіо Афродита". Назва платівки походить від позивних радіостанції УПА, що понад півстоліття тому повідомляла світові новини про український визвольний рух. Музики спробували уявити, що радіостанцію не розгромили в 1945-ому і вона донині транслює в ефір звістки про успіхи українських партизанів. Але бої точаться вже на полі культури.

На ідею працює й оформлення платівки – диск продається у звичайнісінькому поштовому конверті з маркою – лист з фронту (або ж – на фронт), саме кружальце виглядає як касета з набоями – культурна зброя; супроводжує все це партизанська фотосесія музик. Такі собі бійці культурного підпілля. Інді-партизани.

Але звучать на „Радіо Афродита" зовсім не партизанські пісні – про це вже були чубаївські „Наші партизани". Натомість „Півні" видали збірку осучаснених переспівів українських хітів XX ст. Їх вони виставляють на противагу сучасній поп-музиці.

Тут і „Ой, Марічка, чичері" і дует із Андрієм Середою (з „Кому вниз") – „А ми удвох", і „Ми хлопці з Бандерштату" „Братів „Гадюкіних", і концертні хіти – „Гуцулка Ксеня" та присвячена дружині нинішнього президента „Шахтарочка". Всього десять пісень, більшість із яких можна було б назвати „прохідними" – головним чином через невиразні аранжування. Справді цікавих композиції тут лише дві – драматична та пристрасна „Минає день, минає ніч" (слова Юрія Рибчинського, музика Миколи Мозгового) та вишуканий вальс „Я помру від застуди" (на слова Сергія Жадана). Компанію їм може скласти хіба „Над морем" (слова Дмитра Павличка, музика Володимира Івасюка). Втім, вже за цю трійцю „Мертвому півню" варто красно подякувати.

* * * * * * * * * *

AtmAsfera. „Integro", 2011

П'ять років тому гурт „AtmAsfera" грав неймовірно часто, практично завжди безкоштовно, на вулиці та у невеличких залах, в які стабільно набивалося люду під зав'язку – хто підспівував, хто підтанцьовував, хто підстукував на принесеному з дому барабані. Весь цей world music сприймався, як щось нове, цікаве, веселе та надзвичайно душевне. Офіційне видання альбому „Forgotten love" у 2006 році знайти було нелегко, але платівку записували на флешки та CD-R і передавали з рук у руки, друзям і знайомим.

За п'ять років „AtmAsfera" вийшла з андеграунду, розширила географію виступів за межі України, пробилася у радіоефіри і, власне, видала другий альбом – фактично, ідентичний першому.

Музична формула „AtmAsfera" за п'ять років практично не змінилася. Тут, як і раніше, панує індійська культура із незрозумілим, але милозвучним санскритом. Звучить це все як мандрівний індійський оркестр: музики, подорожуючи світом, переймають мелодії різних культур – тут вам і український зажурливий мелос, і запальні ірландські мелодії – та переспівують народні пісні на свій лад. У межах однієї пісні стираються кордони між країнами та культурами, національностями та віросповіданнями, стираються настільки, що цей конгломерат остаточно втрачає будь-яку географічну прив'язку, і стає в буквальному сенсі world music. Так само й пісні (яких загалом дванадцять, три з яких – необов'язкові радіоверсії) іноді настільки схожі між собою, що весь альбом сприймається як одна довжелезна пісня. Пісня, яку втримати в пам'яті практично неможливо, – вона зникає, щойно відзвучить остання нота.

* * * * * * * * * *

Андрій Газін, Київ

Трави, мокрі пси...

Богдана Матіяш. Твої улюблені пси та інші звірі, Київ–Чернівці, Meridian Czernowitz, 2011, 60 с.

Богдана Матіяш написала дуже дорослу, дуже серйозну книгу. Хоча не здивуюся, якщо в книгарні побачу „Твоїх улюблених псів та інших звірів" на полиці з дитячими виданнями, подібно до того, як попередню Богданину збірку „Розмови з Богом" не раз доводилося бачити серед релігійної літератури. З тих самих, уже названих вище прикрих причин. Але ще й тому, що таке промовляння, з яким до нас звертається Богдана – дуже відкрите, без жодних підморгувань і натяків, яке на вході не шукає „свого" чи „не свого" слухача, – на щастя, важко піддається класифікації. Воно приходить, не представившись, щоб нагадати нам про деякі важливі речі й піти далі.

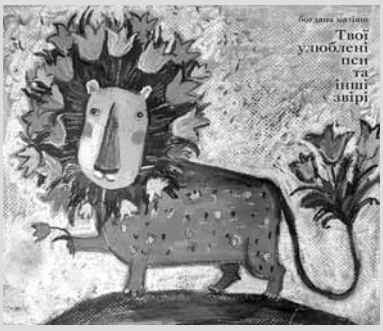

Винятково рівне і впевнене у собі, позбавлене того сум'яття, яке не раз змушує авторів шукати собі роль, користуватися тим, що вже колись „спрацювало" в чужих руках, письмо (ні, все-таки насамперед промовляння) Богдани Матіяш триває, переливаючись з однієї книжки в наступну. Це вже майже не література – якщо віддати кесареві кесареве й залишити за літературою її вічні техніку та наслідування. Бо тут майже немає ні того, ні іншого. Застосовувати тут традиційні критичні мірила – те саме, що до води прикладати критерії якості лікерів. У цій поезії (якщо це все ще поезія) ніби й немає нічого оригінального, ніякого novum. Але чи ми заслужили на novum, якщо взагалі розучилися користуватися мовою, призначеною для того, щоб називати речі, а не примари? Може, знову мусимо вчитися говорити, кажучи: „трави", „мокрі пси", „сніг – для того, щоб ним швидко бігти"? Чи маємо ми право прикрашати будинок, який висить у повітрі?

Навіть не знаю, як сказати це, не впавши у надмірний пафос. Але Богдана й тут, у „Твоїх улюблених псах..." (твоїх, так, читачу!) продовжує свою розмову з Богом, утіленим у Його трепетних створіннях: безкорисливо вірних і повних любові псах, мудрому й доброму леві. Вони – можливо, лише вони – є нашими посередниками у розмові з Найвищим. Їх – які, на відміну від нас, ніколи не були вигнані з раю, – лише послано сюди, щоб показати нам туди дорогу. Якщо захочемо за ними піти.

А доти вони просто будуть з нами, аби освітлювати собою наші земні сутінки. Навіть биті і зневажені, вони будуть із нами, як кудлаті апостоли, наша втілена провина й обіцянка рятунку.

Ще книга Богдани Матіяш – про потребу не боятися. І про те, як можливо взагалі не боятися. Адже всі різновиди страху – пов'язані; страх перед тваринами – це страх смерті, і навпаки. А тому звільнитися можна лише від усього страху водночас. Підійшовши, як св. Герасим Йорданський, до лева; вийшовши назустріч вовкові, як св. Франциск; упізнавши у напозір грізному звірові брата у Божому сотворінні. І бути разом у Його, Всевишнього, світлі. З довірою й надією. Без страху.

Остап Сливинський, Львів

Риба говорить

Мар'яна Савка. Тінь Риби, Львів, Видавництво Старого Лева, 2010.

Тому, хто пам'ятає Мар'яну Савку з „Квітів цмину" (Львів, 2006) і „Бостон-джазу" (Київ, 2008), нелегко буде впізнати поетку в „Тіні Риби" – так, здавалося б, кардинально змінилися тональність і змістове наповнення нової Савчиної книги. Хоча, насправді, це ті самі верлібри й ті самі римовані вірші, одначе промовлені вже більше пошепки, довірливо-інтимно, аж подеколи до молитви й мовчання.

Втім, таке мовчання, як у „Тіні Риби", видається більш ніж значущим (гадаю, майже так само, як і написання окремих слів та імен великими літерами). Адже коли ліричні персонажі Савчиної книжки мовчать, то насправді йдеться про мовчазне взаєморозуміння – таке, що буває хіба в людей, які довго й міцно кохають одне одного.

Та варто згадати про ще одну характерну рису книжки, пов'язану з любов'ю. Річ у тім, що в „Тіні Риби" напрочуд органічно (хочеться ще додати – достоту, як у бароковому тексті) поєдналися смирення і пристрасть, божественне й плотське

(адже риба, як відомо, є символом не тільки Христа, але й плодючості; так само, як перлина символізує Ісуса в лоні Марії). Лірична героїня тут – Марія, яка чекає народження Сина, і в цьому чеканні, вагітна, залишається водночас жінкою – чуттєвою й жаданою. А разом із тим, у „Тіні Риби" десь дуже глибоко зачаїлася тривога. Тривога, що починається тоді, коли вагітна Марія у якомусь раптовому прозрінні материнства усвідомлює неминучість долі Сина – свого і водночас – Людського.

Ольга Купріян, Київ

Тіло живе набіло

Оксана Луцишина. Я слухаю пісню Америки, Львів, Видавництво Старого Лева, 2010.

„Я слухаю пісню Америки" – п'ята книжка ужгородської письменниці, яка вже багато років живе у США. На відміну від її попередніх книг, це зібрання поезій значно більшою мірою просякнуте духом Америки, її культурою та її ландшафтами.

Вже самою назвою ця книжка Оксани Луцишиної відсилає нас до американського поета, батька верлібру Уолта Уїтмена. Поезії, що увійшли до цієї збірки, здебільшого,

анотації

як і Уїтменові, верліброві. Тільки замість ліричного героя збірки „Листя трави", пересічного американця, який прислухається до своїх рідних країв, тут маємо жінку, та ще й емігрантку. Відповідно, пісня Сполучених Штатів Америки чується їй не так, як корінним мешканцям. Але вона не випинає свою інакшість – радше намагається злитися з натовпом блондинок „у високо підрізаних шортах", спроститись до їхнього рівня.

Жінка, від імені якої пишуться вірші, мовби сміється з себе, зі своєї закоханості, своїх занять і своїх розваг. Тут є, власне, та здорова доля цинізму, яка дозволяє тримати текст на відстані простягнутої руки: ніби і близько, болюче, інтимно, але водночас і не про саму авторку, щось жартівливе, надумане.

Авторка розмірковує у своїх віршах про душу і тіло. В Оксаниних устах канонічне „О, не журися за тіло!" не звучить банально поміж описів стрип-барів, гарненьких офіціанток та повій-феміністок.

Феміністичний дискурс проникає в цю книжку начебто ненароком, із саркастичними балачками про жінок, які дозволяють собою користуватися і себе бити.

Особливе місце у цій книжці займають мертві. Книжка починається з вірша про вдову і завершується чудовим текстом „гладіолуси пахнуть смертю на цілий ринок" про забування кохань. Мерці оповідачки – її колишні, про яких уже не так боляче говорити, коли рани зарубцювалися. Вона сама – удова по них („жоден джонні не знає скільки за мною мертвих"). Вона – вдова з коштовним перснем, до блиску якого пасує домовина і чорне мереживо. Жінка тішиться череді померлих, кохається у символіці смерті („труни вітрин", „мертвий джонні"). Смерть розлучає, звільняє від страждань. Смерть можна навіть прирівняти до повернення додому і поєднання нарешті зі своїм серцем.

Альбіна Позднякова, Львів

Критика як простір для покращення

Критика прози: статті та есеї. В. Неборак, І. Котик, М. Котик-Чубінська, М.Барабаш, К. Левків, Київ, Грані-Т, 2011.

Книгу статей та есеїв „Критика прози", яка вийшла у серії „De Profundis" видавництва „Грані-Т", можна вважати цілком переконливою відповіддю на закиди скептиків про відсутність у сучасному українському гуманітарному просторі якісної літературної критики. Серед авторів, поруч із впізнаваними іменами маститих авторитетів, зустрічаємо також талановитих і перспективних критиків. Усі вони – фахові літературознавці, наукові співробітники Львівського відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Видання можна вважати логічним продовженням обговорень літературних новинок на щомісячних зустрічах у львівській кав'ярні „Кабінет", що після тривалої паузи відновили своєрідний інтерактивний, публічний діалог критика з читачем. Подібну мету переслідує і „Критика прози" – не залишити читача безпорадним наодинці з текстом, запропонувати йому альтернативну інтерпретацію для глибшого розуміння чи інтелектуального диспуту, дати дружню фахову пораду щодо вибору тієї книги, читання якої принесе насолоду від тексту. Видання розвіює поширені стереотипи про заідеологізованого критика-цензора, для якого найважливішим є власне самоутвердження. Його автори прагнуть збільшувати, а не зменшувати коло поціновувачів сучасної літератури, тож маємо доброзичливий, проте не компліментарний аналіз оригінальних та перекладних прозових текстів останніх п'яти років, вартих уваги читача. Серед таких опинилися і найбільш резонансні твори українських авторів: „Таємниця" Юрія Андруховича, „Ворошиловград" Сергія Жадана, „Музей покинутих секретів" Оксани Забужко, „Записки українського самашедшого" Ліни Костенко, і видання, що хоч і не наробили такого галасу в українських читацьких колах, поза тим, на погляд критиків, є не менш цікавими, зокрема, „Досвід коронації" Костянтина Москальця, „Слуга з Добромиля" Галини Пагутяк, „Сльози речей" Андрія Содомори, „Сон сподіваної віри" Валерія Шевчука, „Станційні пасторалі" Григорія Гусейнова, „Андріївський узвіз" Володимира Діброви, „Можливість острова" Мішеля Уельбека, „Смерть у старих декораціях" Тадеуша Ружевича, „Фадо" Анджея Стасюка та інші.

Андрій Дрозда, Львів

Чим Крим був у 1954 році? На один гектар засівали пшениці десять центнерів, а збирали шість. На весь півострів було 36 тракторів. Урожайність була дуже низькою. І життя тут було лише на Південному березі. Там були санаторії, оздоровчі комплекси. Хрущов розумів, що без дніпровської води Крим залишиться пустелею і ніякою не перлиною, як кажуть росіяни. Україна дорого заплатила за Крим. Адже Каховське водосховище побудували з єдиною метою — забезпечити Кримський канал і Крим водою. І якщо зараз забрати від Криму цю дніпровську воду, він знову стане тим, чим був до 1954 року.

Сергій Кулик